

ISBN: 978-605-70611-5-7
IKSAD YAYINEVİ

Hicri İkinci Asrın İslami İlimlerin Oluşumu ve Şekillenmesindeki Yeri ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

22-23 Ekim 2021

İstanbul Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

ÖZET KİTABI

**HİCRÎ İKİNCİ ASRİN İSLÂMÎ
İLİMLERİN OLUŞUMU ve
ŞEKİLLENMESİNDEKİ YERİ
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
22-23 EKİM 2021
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
-Özet Kitapçığı-**

ISBN: 978-605-70611-5-7
İKSAD YAYINEVİ
www.iksadyayinevi.com
www.iksadinstitute.org

دور القرن الثاني الهجري في تكوين وتشكيل العلوم الإسلامية

المؤتمر الدولي
22-23 تشرين الأول 2021

جامعة إسطنبول
- كتيب الملخصات -

**THE PLACE OF THE HIJRI SECOND
CENTURY IN THE FORMATION
AND SHAPING OF ISLAMIC
SCIENCES**

INTERNATIONAL SYMPOSIUM

OCTOBER 22-23, 2021

ISTANBUL UNIVERSITY

-Abstract Booklet-

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Hidayet AYDAR (Başkan) (Türkiye)

Prof. Dr. Rachid Mohamed Kohouss (Fas)

Prof. Dr. Ramadan Khamees Abdeltawab (Katar)

Prof. Dr. Hesham El-Araby (Suudi Arabistan)

Doç. Dr. Ziyad Alrawashdeh (Ürdün-Türkiye)

Doç. Dr Esmâ Galib Abdulkafi (Yemen)

Dr. Öğr. Üyesi Yahya Zakareya Ali Maabdeh (Ürdün)

Dr. Sevim Gelgeç (Türkiye)

Öğr. Gör. Khadeejah Alrawashdeh (Doktora) (Ürdün-Türkiye)

Arş Gör. Ayşenur Fidan (Doktora) (Türkiye)

Arş. Gör. Mustafa Ergin (Doktora) (Türkiye)

Zehra Fidan (Doktora) (Türkiye)

Hatice Ece Erçin (Doktora) (Türkiye)

Ahmet Acar (Yüksek Lisans) (Türkiye)

Muhammed Emin Nurm Muhammed (Yüksek Lisans) (Uygur-Türkiye)

Feyza Çelik (Yüksek Lisans) (Türkiye)

لجنة تنظيم المؤتمر

رئيس اللجنة المنظمة
أ.د. هدايت آيدار (تركيا)

أعضاء اللجنة المنظمة

- أ.د. رشيد محمد كهوس (المغرب)
أ.د. رمضان خميس عبد التواب (قطر)
أ.د. هشام العربي (السعودية)
أ. مشارك.د. زياد عبد الرحمن الرواشدة (الأردن/تركيا)
أ. مشارك.د. أسماء غالب عبد الكافي (اليمن)
أ. مساعد.د. يحيى زكريا علي المعابدة (الأردن)
د. سويم كلکش (تركيا)
المحاضرة، طالبة الدكتوراة خديجة الروشده (الأردن/تركيا)
الباحثة، طالبة الدكتوراة عائشة نور فيدان (تركيا)
الباحث، طالب الدكتوراة مصطفى أركين (تركيا)
الباحثة، طالبة الدكتوراة زهراء فيدان (تركيا)
الباحثة، طالبة الدكتوراة خديجة ايجه ارجين (تركيا)
طالب دراسات عليا، ماجستير. أحمد أجار (تركيا)
خريج الماجستير، محمد أمين نور محمد (الايغور/تركيا)
طالبة الماجستير فيضاء جليك (تركيا)

İÇİNDEKİLER

HİCRÎ İKİNCİ ASRIN İSLÂMÎ İLİMLERİN OLUŞUMU VE ŞEKİLLENMESİNDEKİ YERİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU BİLİM VE DANIŞMA KURULU LİSTESİ..... 11

الهيئة العلمية والاستشارية للمؤتمر الدولي تكوين العلوم الإسلامية والمكان الذي تشكّلت فيه بالقرن الثاني الهجري..... 13

TAKDİM 15

تقديم..... 17

Sempozyum Tebliğleri ve Katılımcılarla İlgili Bazı İstatistikî Bilgiler (بعض المعلومات الاحصائية حول اوراق المؤتمر) (والمشاركين)..... 19

TEBLİĞ ÖZETLERİ (ملخصات الاوراق)..... 23

GENEL (1) 24

HİCRÎ İKİNCİ ASRA PANORAMİK BAKIŞ (The Panoramic View of The Second Century of The Hijra) Hidayet AYDAR 25

MUSHAF TARİHİ VE KIRAAT (8) 28

2nd Century AH, reciters and Their Efforts in Quran UthmaniScript) حمود محمد حمود ردمان 29

رَسْمُ الْمُصْحَفِ فِي الْقَرْنِ الثَّانِي الْهَجْرِيِّ: رَوَايَاتٌ مَنْقُولَةٌ، وَتَأْلِيفٌ مَفْقُودَةٌ (Quran drawing in the 2nd centuryAH: Common narrative and missing compositions) د. عَبْدُهُ حَسَنُ مُحَمَّدُ الْفَقِيهِ 31

(Writing and workmanship in the style of the first Qur'an) أ.زكي علي الهاشمي 33

BİR KUR'ÂN MUALLİMİ NASIL OLMALI? (Kırâat-i Seb'a İmamları Özelinde Bir Araştırma) What Qualities Should a Good Qur'an Teacher Possess? (A Study On The Imams Of Qiraat Sab'ah)

Nazife Vildan GÜLOĞLU 35

KÛFE KIRAAT İMAMLARI VE KIRAATLERİNDEKİ USUL FARKLILIKLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

(The Qirā'āt Imams of Kufa and A Comparison of the Differences in Method in their Qirā'āts) Hasan KARABACAĞOĞLU - Nazife Vildan GÜLOĞLU 37

İMAM NÂFİ' ve İMAM ÂSİM KIRAATLERİ ARASINDAKİ MANAYA ETKİ EDEN FERŞÎ FARKLILIKLAR Farsh'ul Differences Affecting The Meaning Between Imam Nâfi' and Imam Âsim Recitation) Ufuk EMİROĞLU - Nazife Vildan GÜLOĞLU 39

أبو جعفر أحمد بن موسى اللؤلؤي " من علماء القرن الثاني الهجري مكانته ومروياته في القراءات -تأصيل وتمثيل-

(Abu Jaafar Ahmad bin Musa al-Lu'wi (a scholar of the second century AH) His position and his narrations in the readings -Rooting and representing-) مهدي دهيم 41

SÎBEVEYH VE KISÂÎ ÖZELİNDE KIRAAT- DİL İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR TAHLİL (An Analysis on the Relation of Recitation and Language in the Specific of Sibeveyh and Kisâî) Recep Koyuncu 43

TEFSİR VE KUR'ÂN İLİMLERİ (16) 44

ULÛMÜ'L-KUR'ÂN'IN İLK KAYNAKLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: ABDULLAH B. VEHB (ö. 197/812) ÖRNEĞİ (An Evaluation On Ulûmü'l-Qur'an's First Sources: Abdullah b. Vehb (d. 197/812) Case) Arslan KARAOĞLAN 45

HİCRÎ İKİNCİ ASRİN KURUCU VASFI TEMELİNDE TEFSİR İLMİNİN MÜSTAKİL İNŞASININ VE KUR'ÂN YORUMUNUN ÖZGÜN YAPISI VE İŞLEVİNİN ANALİZİ (Analysis of the Original Structure and Function of the Interpretation of the Qur'ân and the Independent Construction of Tafsîr Science on the Basis of the Founding Quality of the Second Century Hijri)_Abdullah BAYRAM	48
"Hicri İkinci Asırda Meânî İlmi Ve Tefsirdeki Yeri "Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî Örneği" (علم المعاني ومكانه من التفسير في القرن الثاني الهجري "الخليل بن أحمد الفراهيدي نموذجاً" زياد عبد الرحمن الرواشدة)	51
HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA BAĞDAT'TA TEFSİR: HÜŞEYM B. BEŞİR VE TEFSİRE KATKISI (Tafsîr In Baghdad In The Hijrî Second Century: Hushaym B. Bashîr And His Contribution To Tafsîr)_Ceyda Gürman	53
HİCRÎ İKİNCİ ASIR TEFSİR FAALİYETLERİNDE TARİHSEL ZEMİN VE HADİSELERİN ROLÜ (The Role Of Historical Ground And Events In The Tafsîr Movements Of The Second Century Hijri)_Muhammed AS	55
HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA SÜNNİ-Şİİ PARADİGMANIN RİVAYETLERE ETKİSİ: İBN ABBAS ÖRNEĞİ (The Effect of Sunni-Shi'i Paradigm on Riwayat in The Second Century Hijri: The Example of Ibn Abbas)_Hatice Ece ERÇİN.....	57
Şİİ KAYNAKLARA GÖRE HİCRÎ İKİNCİ ASIR MÜFESSİRLERİNDEN MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN VE Şİİ OLDUĞU İDDİASI (According To Shiite Sources Muqâtil b. Suleiman and The Alleged Being Shiite)_Ersin ÇELİK	59
HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA KUR'ÂN'IN KUR'ÂN'LA TEFSİRİ: MUKATİL B. SÜLEYMAN TEFSİRİ ÖRNEĞİ (Interpretation of The Qur'an With The Qur'an in The Second Century Hijri: Muqatil b. Suleyman's Tafsir Example)_Mehmet YAŞAR	61
MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN'DA İSRÂİLİYAT: ÂDEM-İBLİS KISSASI ÖRNEĞİ (Isra'iliyyat in Muqatil Ibn Süleyman: The Example of The Adam-Iblis Story)_Vildan ALTAY	63
HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA HURÛF-U MUKATTAA YORUMU: YAHYÂ BİN SELLÂM VE MUKÂTİL BİN SÜLEYMAN ÖRNEĞİ (The Interpretation of Hurûf-u Mukattaa in the Second Century: The Example of Yahya bin Sellâm and Mukâtil Bin Süleyman)_Şeyma GÜNDÜZ	65
İBN CÜREYC VE TEFSİR GELENEĞİNDEKİ YERİ (Ibn Cureyc And His Place In The Tafsir Tradition)_Hacer ÇELİK.....	67
HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA TEFSİR İLMİNİN TEŞEKKÜLÜNDE İBN CÜREYC'İN ROLÜ TABERÎ'NİN İBN CÜREYC NAKİLLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (Ibn Jurayj's Role in the Formation of <i>Tafsîr</i> in The Second Century A.H.An Evaluation on Ṭabarî's Citations of Ibn Jurayj)_Mesut KAYA.....	69
HİCRÎ İKİNCİ ASIR TEFSİRLERİNDE ZÜLKARNEYN KISSASI (Qissa of Dhu al-Qarnayn In The Second Century of Hijra)_Feyza ÇELİK	71
HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA VÜCÛH VE NEZÂİR İLMİNİN TEŞEKKÜLÜ (The Formation Of The Science Of Wujuh And Nazâir In The Second Century Of Hijra)_Hatice BEKTAŞ	73
YAHYÂ B. SELLÂM'IN ET-TESÂRÎF ADLI ESERİ BAĞLAMINDA HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA VÜCÛH VE NEZÂİR İLMİ (The Science of Wujûh and Nazâir in The Second Century Hijrî in The Context of Yahyâ b. Sallâm's Work Titled al-Taşârif)_Şuayip KARATAŞ	75
DİL BİLİMLERİ, EDEBİYAT ELEŞTİRİSİ VE TEFSİR ARASINDA EBU UBEYDE MA'MER B. EL-MÜSENNÂ'NİN MECÂZU'L-KUR'ÂN ESERİ (Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna's <i>majaz al-qur'an</i> between linguistic sciences, literary criticism and exegesis)_Sadık SEYMEN.....	77
HADİS (8)	79
TEDVİNİN HADİS İLMİNİN TEŞEKKÜLÜNE ETKİSİ (HİCRÎ 100-150 YILLARI) (The Effect Of Tadwin On The Establishment Of Hadith Science (Hijri 100-150 Years)_Mustafa TATLI	80

جهود تصنيف الحديث في القرن الثاني الهجري وعلاقتها بالضرورات الفقهية (Hicrî İkinci Asırda Hadisleri Tasnif Etme Çalışmaları Ve Fikhî Zaruretlerle İlişkisi) يحيى زكريا علي معابده.....	82
رحلة في طلب الحديث في القرن الثاني (RIHLAH IN SEARCH OF ḤADĪTH IN THE SECOND CENTURY OF HIJRAH_ (Amir HASSAN) الهجري.....	84
Modern approaches in the second century AH (Modern approaches in the second century AH between formation and rooting) طه حميد حريش الفهداوي.....	85
(Abu'l-Yaman's Hadith Juz, One of The Latest Works of The Period of Tadween) TEDVİN DÖNEMİNİN SON ÜRÜNLERİNDEN EBÜ'L-YEMÂN'IN HADİS CÜZ'Ü_ İbrahim SAYLAN.....	87
(Reflections of the 2nd Century Hijrî Abū Amaytar Ali İbn Abdullah Revolt in Hadīth Sources) HİCRÎ İKİNCİ ASIR EBÛ AMAYTAR ALİ B. ABDULLAH İSYANININ HADİS KAYNAKLARINDA YANSIMALARI_ Yusuf OKTAN.....	89
(Between Theory and Practice Acting on The Mursal Hadith: Example of Shabani and Shafi'i) TEORİ İLE PRATİK ARASINDA MÜRSEL HADİSLE AMEL: ŞEYBÂNÎ İLE ŞÂFÎÎ ÖZELİNDE_ Ramazan DOĞANAY ...	91
(The Place of Rab'at al-Ra'y (d. 136/753) As A Faqīh in The Ḥadīth Narration) BİR FAKİH OLARAK REBĀTÜRRE'Y'İN (ö. 136/753) HADİS RİVAYETİNDEKİ YERİ_ Rıdvan YARBA.....	93
.....	96
(The jurisprudential renaissance in the second century AH: its factors, manifestations, and its impact on the subsequent legislative roles) فIKIH-İSLAM HUKUKU (14) عزیزة عكوش.....	97
(The Importance of The Second Century Hijri In The Process of The Four Fiqh Sections) DÖRT FIKIH MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜ SÜRECİNDE HİCRÎ İKİNCİ ASRİN ÖNEMİ_ Ahmet ÖZDEMİR.....	99
(The political reasons for the formation of the Hanafi school of thought in the second century AH "An analytical study) HİCRÎ İKİNCİ YÜZYIL HANEFİ MEZHEBİNİN OLUŞUMUNDA SİYASİ FAKTÖRLER"..... Muhammed Emin UYGUR	101
(Imam Muhammad ibn al-Hasan al-Shaybani leader writing fiqh) الإمام محمد بن الحسن الشيباني رائد التدوين الفقهي أحمد مية مفتاح.....	103
(Profit Theory In Ḥanafī Fiqh Thought In The Second Hijrī Century) HİCRÎ İKİNCİ YÜZYIL HANEFİ FIKIH DÜŞÜNCESİNDE KÂR TEORİSİ_ Adem YIGIN.....	105
(The two blogs of Imam Malik and Imam Abu Ghanem al-Khorasani; a comparative methodological study) سارة أحمد الصادق البشير..... دراسة منهجية مقارنة	107
(Social solidarity between Muslims and dhimmis in the rules of Imam Shafi'i) حمزة فرحان..... Social solidarity between Muslims and dhimmis in the rules of Imam Shafi'i	109
(Analytical Study) Semantic values in poetry of wisdom according to Imam Shafi'i (Analytical Study) زينب دواوي..... دراسة تحليلية	111
(Sufyan b. Uyaynah's Contributions To Fiqh) SÜFYAN B. UYEYNE'NİN FIKIH İLMİNE KATKILARI_ Abdurrahman CANER	113
(The development of the movement of authorship in inheritance and its establishment in the second century of migration) معلمين محمد شهيد رومان عزيز..... The development of the movement of authorship in inheritance and its establishment in the second century of migration	115
(The science of Usul al-Fiqh as a model) The impact of the reality of the second century AH on the formation and development of Islamic sciences: The science of Usul al-Fiqh as a model سمير الخال.....	117

Determine the origins in the second century AH; issues and approaches حسن يحيىاوي.....	119
Codification in jurisprudence when Ibadi in the second century AH; The blog of Abi Ghanem Al-Khorasani as a model د. إبراهيم بن راشد بن سيف الغماريد. عائشة بنت مبروك بن حمود القنوبية.....	121
İMAM EBÛ YUSUF'UN KİTÂBU'L-HARÂC'İNİN ÖNSÖZÜNÜN ULEMÂ-ÜMERÂ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ(Evaluation of The Preface of Kitâbu'l-Harâc By Imam Abu Yusuf Within The Context of Ulama-Umera Relations)Mehmet Nadir Özdemir	123
KELÂM-AKÂİD (6)	124
KURUCU KÖK METİN FIKHU'L-EKBER'İN OTANTİKLİĞİ SORUNU(The Problem of Authenticity of Constitutive Root Text <i>Al-Fiqh Al-Akbar</i>)Mustafa Bilal ÖZTÜRK.....	126
MU'TEZİLENİN DOĞUŞU VE KELAMDA TEDVİN SÜRECİNİN BAŞLAMASI(The Emergence Of The Mutazila And The Beginning Of The Compiling Process In The Kalam)İbrahim COŞKUN	128
HİCRİ İKİNCİ ASIRDA İSLÂM-HİRİSTİYANLIK KARŞILAŞMASININ KELÂMİ BOYUTLARI(Hijri II. The Theoral Dimensions of The Islamic-Christian Encounter in The Century)Fikret SOYAL	130
KELÂMDA ETİK DEĞER TARTIŞMALARINA YENİ BİR YAKLAŞIM: AYMAN SHİHADEH ÖRNEĞİ(A New Interpretation in Ethical Value in Kalam: The Case of Ayman Shihadeh)Hande Nur BOZBUĞA..132	
Ideological Workbooks in the second century AHAl-Hassan Al-Basri's letter (died 110 AH) in the matter of fate and destiny as a model عيسى ربيع أمين أحمد.....	133
Methods of codification in the Islamic creed in the second century AH بلخير عمراني	135
MEZHEPLER TARİHİ (1).....	137
HİCRİ İKİNCİ ASIRDA İSLAM MEZHEPLERİ VE COĞRAFİ DAĞILIMI (Sects of Islam and Their Geographical Distribution in The Second Century of Hijra) Mehmet Dalkılıç.....	138
TASAVVUF (2).....	140
Islamic mysticism in the second century AH حفاف نبيل.....	141
HALLER-MAKAMLAR NAZARİYESİNİN İLK SİSTEMATİK SÖYLEMCİSİ: ŞAKÎK-İ BELHÎ (ö. 194/810)(The First Sistematic Discourser of Spiritual States And StationsIn Formative Period Of Sufism: Shaqiq Al-Balkhi (d. 194/810)Ayşegül METE	143
SİYER-İSLÂM TARİHİ (8)	145
Writing the Biography of the Prophet in the second century AH محمد غزلاوي.....	146
Pioneers Of Sirah: Mûsâ b. Uqba (d.141/758)Adem APAK	148
Pioneers Of The Sira: Ibn Ishaq (d. 151/768)Mehmet Azimli - Fahrettin Haliloğlu	150
(A MaghâziScholar: Abû Ma'shar al-Sindî)Adnan Demircan	152
Pioneers of Sira: Ma'mar b. Râshid)Mahmut Kelpetin.....	154
Pioneers Of The Sira: Velîd B. Müslim (d. 195/810)Ömer Sabuncu.....	155

HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA DİNÎ İLİMLERİN GELİŞMESİNDE EMEVİ HALİFELERİNİN ROLÜ: HİŞAM B. ABDÜLMELİK ÖRNEĞİ(The Role of The Umayyad Caliphs in The Development of Religious Sciences In The Hijri Second Century: The Case of Hisham b. Abdulmelik)Mücahit Orkun İKİNCİ..	157
ABBÂSÎ İHTİLÂLİ'NİN RESMÎ TARİHİ VAR MI?AḤBÂRÜ'D-DEVLETİ'L-'ABBÂSİYYE(Is There an Official History of the 'Abbâsid Revolution?Akḥbâr al-Dawla al-'Abbâsiyyah)Öznur ÖZDEMİR.....	159
KÜLTÜR VE EDEBİYAT (4).....	161
استقدام العلماء وأثره على الحياة العلمية في بغداد في القرن الثاني الهجري (Bringing Scholars and its Impact on the Scientific Setting in Baghdad in Second Hijri Century)محمود علي عبدالله علي.....	162
جهود المرأة المسلمة العلمية خلال القرن الثاني الهجري The scientific efforts of Muslim women during the second century AHعقيلة حسين.....	164
BÖYLE SÖYLEDİ EBÛ MİHNEF: MAKTELÛ'L-HÛSEYN'LERİN İÇERİK VE ÜSLUBUNA ETKİSİ AÇISINDAN EN MEŞHUR ARAPÇA MAKTELİ YENİDEN OKUMAK(Thus Spoke Abū Mikhnaf: Re-Reading The Most Famous Arabic Maqṭal in Terms of its Effects On The Content And Style of <i>Maqṭal al- Ḥusayns</i>)Elnura Azizova	166
المثاقفة الأدبية في القرن الثاني الهجري؛ "كليلا ودمنة" أنموذجًا The Literary Acculturation in the 2nd Century AH: (kalila and Dimna) as a Modelهيام المعمري.....	168

**HİCRÎ İKİNCİ ASRIN İSLÂMÎ İLİMLERİN OLUŞUMU VE ŞEKİLLENMESİNDEKİ YERİ ULUSLARARASI
SEMPOZYUMU BİLİM VE DANIŞMA KURULU LİSTESİ**

No	Uyruk	Unvanı, Adı, Soyadı	Anabilim Dalı	Çalıştığı Kurum
1	Türkiye	Prof. Dr. Abdulhamit Birışık	Tefsir	Marmara Üniversitesi
2	Türkiye	Prof. Dr. Abdulmutalip Arpa	Tefsir	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
3	Türkiye	Prof. Dr. Adnan Demircan	İslam Tarihi	İstanbul Üniversitesi
4	Türkiye	Prof. Dr. Zekeriya Güler	Hadis	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
5	Türkiye	Prof. Dr. Bekir Kuzudışli	Hadis	İstanbul Üniversitesi
6	Türkiye	Prof. Dr. Hülya Alper	Kelam	Marmara Üniversitesi
7	Türkiye	Prof. Dr. Mehmet Dalkılıç	Mezhepler Tarihi	İstanbul Üniversitesi
8	Türkiye	Prof. Dr. Necmettin Kızılkaya	İslam Hukuku	İstanbul Üniversitesi
9	Türkiye	Prof. Dr. Ali Bulut	Arap Dili ve Belagati	İstanbul Üniversitesi
10	Türkiye	Prof. Dr. Reşat Öngören	Tasavvuf	Üsküdar Üniversitesi
11	Türkiye	Prof. Dr. Abdullah Emin Çimen	Kiraat	İstanbul Üniversitesi
12	Türkiye	Prof. Dr. Muhammed Çelik	Tefsir	Dicle Üniversitesi
13	Ürdün	Doç. Dr. Ziyad Alrawashdeh	Tefsir	İstanbul Üniversitesi
14	Ürdün	Dr. Elsa Rabeeh Ameen Ahmad	Kelam	Al Ain University
15	Cezayir	Doç. Dr. Belkheir Omrani	Dinler Tarihi	Research Center in Islamic Sciences and Civilization
16	Cezayir	Prof. Dr. SaadEddine Boutebal	Departement of Social Sciences	Khemis Miliana University
17	Fas	Prof. Dr. Abdellatif Taleuan	Kelam	Mohammed I University
18	Mısır	Dr. Öğr. Üyesi. Mesut Cevher	Tefsir	Kırıkkale Üniversitesi
19	Katar	Prof. Dr. Ramadan Abdeltawab	Tefsir	Katar Üniversitesi
20	Endonezya	Dr. Sujiat Zubaidi	Tefsir Usulü	University of Darussalam Gontor Indonesia
21	Bahreyn	Prof. Dr. Ruqaia Alalwani	Islamic Sciences	University of Bahrain

22	Umman	Dr. Öğr. Üyesi. Ibrahim Rashid Saif Alghammari	Usûlu'l-Fıkıh	College of Shari'a Sciences
23	Yemen	Doç. Dr. Mugahed Yahya Hadi	Kıraat	San'a Üniversitesi
24	Yemen	Doç. Dr. Abdul-Ghani Ali Al-Ahjury	İslam Medeniyeti Tarihi	Uludağ Üniversitesi

الهيئة العلمية والاستشارية للمؤتمر الدولي تكوين العلوم الإسلامية والمكان الذي تشكّلت فيه بالقرن الثاني الهجري

رقم	الدولة	العنوان، الاسم، العائلة	القسم	المؤسسة
1	تركيا	أ.د. عبد الحميد بزباشق	التفسير	جامعة مرمره
2	تركيا	أ.د. عبد المطلب أريا	التفسير	جامعة اسطنبول صباح الدين الزعيم
3	تركيا	أ.د. عدنان دميرجي	التاريخ الإسلامي	جامعة اسطنبول
4	تركيا	أ.د. زكريا كولار	الحديث الشريف	جامعة اسطنبول 29 مايو
5	تركيا	أ.د. بكر كوزوديشلي	الحديث الشريف	جامعة اسطنبول
6	تركيا	أ.د. هوليا ألبار	الكلام	جامعة مرمره
7	تركيا	أ.د. محمد دالكش	تاريخ المذاهب	جامعة اسطنبول
8	تركيا	أ.د. نجم الدين كزل كايا	الحقوق الإسلامية	جامعة اسطنبول
9	تركيا	أ.د. علي بولوت	اللغة العربية وبلاغتها	جامعة اسطنبول
10	تركيا	أ.د. رشاد أونكوران	التصوف	جامعة اسكودار
11	تركيا	أ.د. عبد الله أمين شيمان	القراءات	جامعة اسطنبول
12	تركيا	أ.د. محمد شلك	التفسير	جامعة دجلة
13	الأردن	أ.د. زياد الرواشدة	التفسير	جامعة اسطنبول
14	الأردن	أ.م.د. عيسى ربيع أمين أحمد	الكلام	جامعة العين
15	الجزائر	أ. مشارك. د. بلخير عمراني	تاريخ الأديان	مركز البحوث للعلوم والحضارة الإسلامية
16	الجزائر	أ.د. سعد الدين بوطبال	علم الاجتماع	جامعة جيلاني بونعامه خميس مليانة
17	المغرب	أ.د. عبد اللطيف تلواني	العقيدة والكلام	جامعة محمد الأول
18	مصر	أ.م.د. مسعود جوهر	التفسير	جامعة كرك قلعه
19	قطر	أ.د. رمضان عبد التواب	التفسير	جامعة قطر
20	أندونيسيا	أ.م.د. سوجيات زيبيدي	علوم القرآن	جامعة دار السلام جونتور
21	البحرين	أ.د. رقية العلواني	العلوم الإسلامية	جامعة البحرين

22	سلطنة عُمان	أ.م.د. إبراهيم بن راشد بن سيف الغمّاري	أصول الفقه	كلية العلوم الشرعية
23	اليمن	أ.مشارك. د. مجاهد يحيى هادي	القراءات	جامعة صنعاء
24	اليمن	أ.مشارك. د. عبد الغني علي الأهجوري	تاريخ الحضارة الإسلامية	جامعة أولوداغ

TAKDİM

Hicrî ikinci asır, İslâmî ilimlerin oluşumu ve şekillenmesi açısından son derece mühim bir asırdır. İslam âleminde tedvin ve tasnif bu dönemde başlamıştır. Pek çok ilim bu asırda teşkil ve teşekkül sürecini tamamlamıştır. Birçok ilim dalına ait ilk temel eserler bu asırda telif edilmişlerdir. Hicrî ikinci asır daha başka yönlerden de oldukça ehemmiyetli bir asırdır. İtikâdî ve amelî mezheplerin büyük kısmı bu asırda oluşmuş ve sistemleşmiştir. Hicrî birinci asırda oluşanlar da, ikinci asırda sistemli bir hâl almışlardır. Kıraat, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam, Akaid, Tasavvuf, Arap Dili ve Belagati, Siyer, İslam Tarihi, Dinler Tarihi, Mezhepler Tarihi gibi birçok ilim dalında kurucu isimler bu asırda yaşamışlardır. Bu asırda meydana gelen bazı hâdiseler, yazılan bazı eserler, yaşamış bazı âlimler, oluşan bazı mezhepler, ortaya sürülen bazı iddialar daha sonraki asırlar üzerinde son derece etkili olmuşlardır. Günümüzde bile yaşanmakta olan bazı ihtilafların kaynağı o asra ve o asırda yaşanan bazı olaylara dayanmaktadır.

Birçok yönden büyük önem arz eden bu asırda olup bitenleri akademik ve ilmî bir üslup ile ele alıp incelemenin faydalı olacağı kanaatiyle böyle bir etkinlik düzenledik. Etkinliğimize 15'ten fazla ülkeden bilim adamları katılmak üzere tebliğ özetleri göndermişlerdir. Ancak bunların bir kısmı belirlediğimiz asırla ilgili olmadığından, bazıları da akademik yönden yetersiz bulunduğu için kabul edilmemişlerdir. Düzenleme kurulumuz, Türkiye ile birlikte 14 ülkeden gelen tebliğler arasından 68 tanesini münasip görüp kabul etmiştir. Bu 68 tebliğin 5'i ortak, 63'ü tek kişi tarafından sunulacaktır. Bu tebliğlerin 47'si Türkiye'de bulunan akademisyen ve araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. 21'i ise yurt dışından katılan akademisyenlerce düzenlenmiştir. Bunların 44'ü Türkçe, 23'ü Arapça ve 1'i de İngilizce olarak sunulacaktır. Sempozyuma 71 akademisyen ve araştırmacı katılacaktır. Bunların 43'ü Türk, 28'i ise yabancı uyrukludur. Yabancı uyruklu olanlardan 4'ü Umman'dan, 6'sı Cezayir'den, 4'ü Fas'tan, 4'ü Ürdün'den, 2'si Malezya'dandır. 1'er kişi de Mısır, Yemen, Pakistan, Irak, Azerbaycan, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Uygur Özerk Bölgesi/Çin'dendir. Türkiye'den katılan 43 akademisyen ve araştırmacının 41'i muhtelif üniversitelerde görev yapmakta veya lisansüstü eğitim görmektedir. Bunların 11'i İstanbul Üniversitesi'nden, 5'i Kastamonu Üniversitesi'nden, 3'ü Necmettin Erbakan Üniversitesi'nden, 2'si Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi'nden, 2'si Sakarya Üniversitesi'nden, yine 2'si de Hitit Üniversitesi'ndendir. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Sinop Üniversitesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Aksaray Üniversitesi, Uşak Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, Yalova Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi, 29 Mayıs Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Harran Üniversitesi ve Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nden de 1'er akademisyen sempozyuma iştirak edeceklerdir. Böylece ülkemizin 24 ayrı üniversitesinden akademisyenler sempozyumumuza katılmış olacaklardır. Ortak tebliğlerin 2'si yurt dışından 3'ü Türkiye'dendir. Türkiye'den gelen ortak tebliğlerin 2'si Kastamonu Üniversitesi'nden Dr. Öğretim Üyesi Nazife Vildan Güloğlu ve öğrencilerine aittir. Nazife Hanım bir de müstakil bir tebliğ sunmaktadır. Sempozyuma katılan araştırmacıların 53'ü erkek, 18'i ise bayandır. 11'i profesör, 10'u doçent, 27'si doktor öğretim üyesi ve görevlisi, 4'ü doktor araştırma görevlisi, bir kısmı araştırma görevlisi olmak üzere 11'i doktora öğrencisi, 4'ü yüksek lisans öğrencisi, 3'ü öğretmen ve 6'sı da araştırmacıdır. Gönderilip kabul edilen tebliğ özetlerinin 1'i geneldir, 8'i Mushaf Tarihi ve Kıraat, 16'sı Tefsir ve Kur'an İlimleri,

8'i Hadis, 14'ü Fıkıh-İslam Hukuku, 6'sı Kelam-Akaid, 1'i Mezhepler Tarihi, 2'si Tasavvuf, 8'i Siyer-İslâm Tarihi, 4'ü de Kültür ve Edebiyat alanlarıyla ilgilidir. Böylece sempozyumumuza her düzeyden ve İslâmî ilimlerin her alanından katılım sağlanmış bulunmaktadır.

Gençlere fırsat vermek için bu durumdaki akademisyen ve araştırmacılara daha fazla yer verilmiştir. Nitekim sempozyuma katılan 71 kişinin 50'ye yakını bu durumdaki akademisyenlerden oluşmaktadır. Her bir akademisyen, alanıyla ilgili hicrî ikinci asırda yaşanmış bir hadiseyi, yaşamış bir âlimi, yazılmış bir eseri, oluşmuş bir mezhebi, verilmiş bir fetvayı ve bunların günümüze kadarki süreç içerisinde ne tür etkiler meydana getirdiğini, daha sonraki dönemlerde yaşananlar üzerinde nasıl bir rol ve fonksiyonunun olduğunu ilmi bir anlayış ve yaklaşımla bizlere sunacaktır.

Sempozyum için gelen tebliğleri ve yaptığımız çalışmalarını Bilim ve Danışma Kurulumuzla da paylaştık, onların da kanaatlerini aldık. Bilhassa Prof. Dr. Abdulhamit Birışık hocamıza katkılarından dolayı müteşekkirimiz.

Sempozyumumuzun şu ana kadarki safhalarında büyük emek harcayarak hizmet veren Sempozyum Düzenleme Kurulumuzun üyelerine, sempozyumumuza destek veren İKSAD'a ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığına çok teşekkür ederiz.

Sempozyumun hayırlı olmasını ve ilim dünyasına katkı sağlamasını diliyoruz.

Prof. Dr. Hidayet AYDAR
Düzenleme Kurulu Adına
(Kurul Başkanı)

تقديم:

يعتبر القرن الثاني الهجري قرناً بالغ الأهمية من حيث تكوين وتشكيل العلوم الإسلامية. وبدأ تدوين العلوم وتصنيفها في هذه الفترة في العالم الإسلامي، وقد أكملت العديد من العلوم عملية التكوين والبناء في هذا القرن، وتم تأليف الأعمال الأساسية الأولى للعديد من العلوم.

يعتبر القرن الثاني الهجري قرناً مهماً من جوانب أخرى أيضاً؛ حيث تمتشكيل وتنظيم معظم المذاهب العقدية والعملية في هذا القرن. كما أصبحت تلك المذاهب التي تشكلت في القرن الأول الهجري ذات بنية مُمَهَّجة في القرن الثاني الهجري. وفي هذا القرن عاشت الشخصيات المؤسّسة للعديد من فروع العلم؛ كعلم القراءات، والتفسير، والحديث، والفقه، وعلم الكلام والعقائد، والتصوف، واللغة العربية وبلاغتها، والسّير، والتاريخ الإسلامي، وتاريخ الأديان، وتاريخ المذاهب. كما أن بعض الأحداث التي وقعت في هذا القرن وبعض الأعمال المؤلفة فيه وبعض العلماء الذين عاشوا فيه؛ كان لهم تأثير كبير في القرون اللاحقة. إن منبع بعض الصراعات التي نشهدها اليوم يستند إلى ذلك القرن وإلى بعض الأحداث التي وقعت فيه.

لقد نظمنا هذا المؤتمر الدولي إيماناً منا بأنه سيكون من المفيد التعامل مع أحداث هذا القرن التي لها أهمية كبيرة من جوانب كثيرة، ودراستها بأسلوب أكاديمي وعلمي سينعكس إيجاباً على الساحة المعرفية، وسيثري طلبة العلم والدراسات الإسلامية في فتح المجال لدراسات جادة في هذه السياقات. من جانب آخر؛ شارك في مؤتمرننا هذا علماء ومفكرين من أكثر من (15) دولة مختلفة قاموا بإرسال ملخصات أوراقهم القيمة. ومع ذلك؛ لم يتم قبول بعضها لأسباب مختلفة؛ بعضها يتعلق بالتشابه والتكرار، وبعضها لعدم ارتباطه بمواضيع القرن الذي حددناه، أو لعدم الكفاية الأكاديمية لبعضها الآخر. وقد قبلت لجنتنا المنظمة (68) مشاركة من (14) دولة بما في ذلك تركيا حسب المعايير المعلنة. (5) أوراق من بين هذه الأوراق جاءت مشتركة بين باحثين، و (63) من قبل باحث واحد. (46) من هذه الأوراق أعدها أكاديميون وباحثون محليون (من تركيا). و (21) ورقة بحثية من أكاديميين وباحثين من مختلف دول العالم الإسلامي. ومن بين هذه الأبحاث، سيتم تقديم (43) باللغة التركية، و (24) باللغة العربية، و (1) باللغة الإنجليزية.

سيحضر المؤتمر (71) أكاديمياً وباحثاً. (43) منهم محليون (من تركيا)، و (28) من خارج تركيا. ومن بين المشاركات الخارجية (4) من سلطنة عُمان، و (6) من الجزائر، و (4) من المغرب، و (4) من الأردن، و (2) من ماليزيا. ومن الدول التي قبلت منها مشاركة واحدة (1) الدول التالية: مصر، اليمن، باكستان، والعراق، أذربيجان، الإمارات العربية المتحدة، المملكة العربية السعودية، ومنطقة الأويغور المتمتعة بالحكم الذاتي/الصين. من جهة ثانية؛ من بين المشاركين الأكاديميين المحليين في تركيا؛ يعمل (41) من أصل (43) في جامعات مختلفة؛ (10) منهم من جامعة اسطنبول، و (5) من جامعة كاستامونو، و (3) من جامعة نجم الدين أربكان، و (2) من جامعة عثمانية كوركوت آتا، و (2) من جامعة صكارييا، و (2) من جامعة هيتيت.

كما يوجد مشاركة واحدة (1) من كل من الجامعات التالية: جامعة الفاتح السلطان محمد الوقفية، جامعة عمر خالص دمير في نغدة، جامعة بالكسير، جامعة صنوف، جامعة رجب طيب أردوغان، جامعة (18) مارت في جاناك قلعة، جامعة أنقرة، جامعة آقصاراي، جامعة أوشاق، جامعة باموك قلعة، جامعة يالوفا، جامعة دوملو فينار، جامعة (29) مايو، جامعة دوقوز أيلول، جامعة أولوداغ، جامعة مرمره، جامعة حران وجامعة (7) آرالليك.

وهكذا، سيحضر مؤتمرننا الدولي أكاديميون من (24) جامعة مختلفة من بلدنا (من جامعات محلية). من جانب آخر؛ فإن (53) من الباحثين المشاركين في الندوة هم من الذكور، و (18) من الإناث. و (11) منهم على مستوى

الأستاذية (البروفسورية)، و (10) منهم أساتذة مشاركون، و (27) منهم أساتذة مساعدون، و (4) منهم معيدون، (11) منهم طلبة دكتوراة، و (4) منهم طلبة دراسات عليا، (3) منهم مدرسون، (6) منهم باحثون. من زاوية أخرى؛ بلغت الملخصات المرسله والمقبولة في تاريخ المصحف الشريف وعلم القراءات (8)، و (16) في التفسير وعلوم القرآن، (8) في الحديث النبوي الشريف، و (14) في الفقه وأصوله، و(6) في علم الكلام والعقائد، و(2) في التصوف، و(8) في التاريخ الإسلامي والسير، و(4) منها تتعلق بمجالات الثقافة والأدب.

بناء على هذه المعطيات؛ فقد تم حضور مؤتمرنا من جميع المستويات ومن جميع مجالات العلوم الإسلامية من أجل إعطاء الفرص للشباب، ويتم إعطاء الأكاديميين والباحثين في هذه الحالة مساحة أكبر. وفي الواقع، ما يقرب من (50) مشاركاً من أصل (71) في مؤتمرنا هم أكاديميون متخصصون ومرموقون في مجالاتهم.

يعتني الأكاديميون والمشاركون بشرح حدثاً وقع في القرن الثاني الهجري، أو عالم عاش فيه، أو كتب ألفت بذلك الزمان، أو طائفة تم تشكّلها، أو فتوى صدرت فيه، والآثار التي أحدثتها هذه الأعمال مجتمعة في العملية التاريخية حتى اليوم وانعكاسها على مجتمعاتنا، وكيف أثرت بالأحداث في الفترات اللاحقة لهذا القرن.

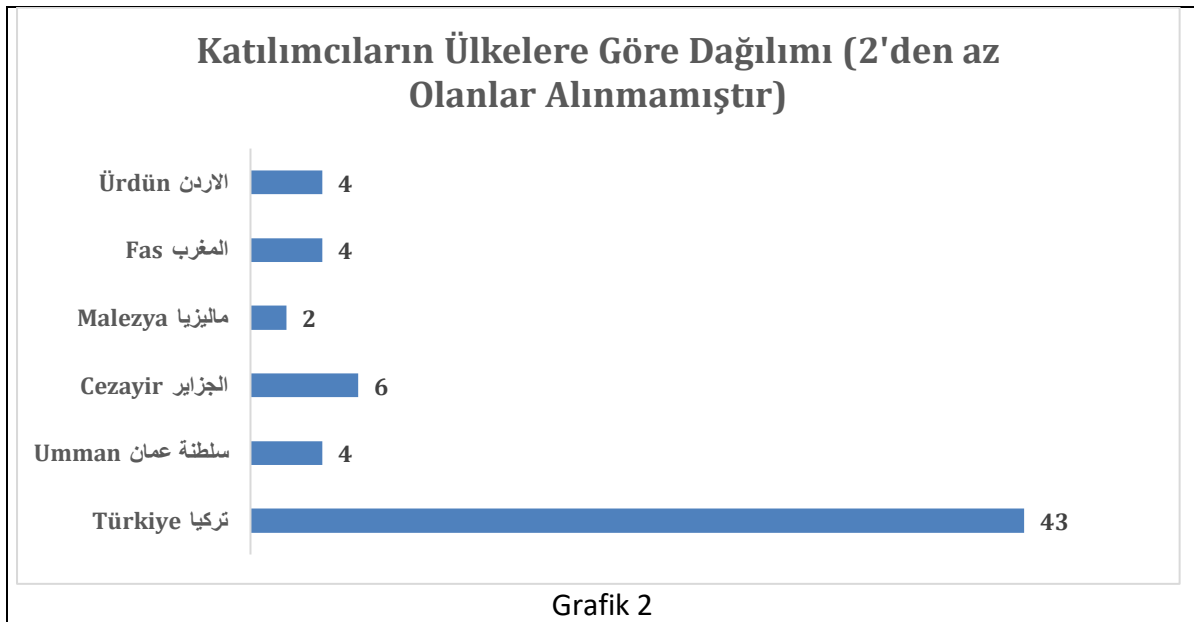
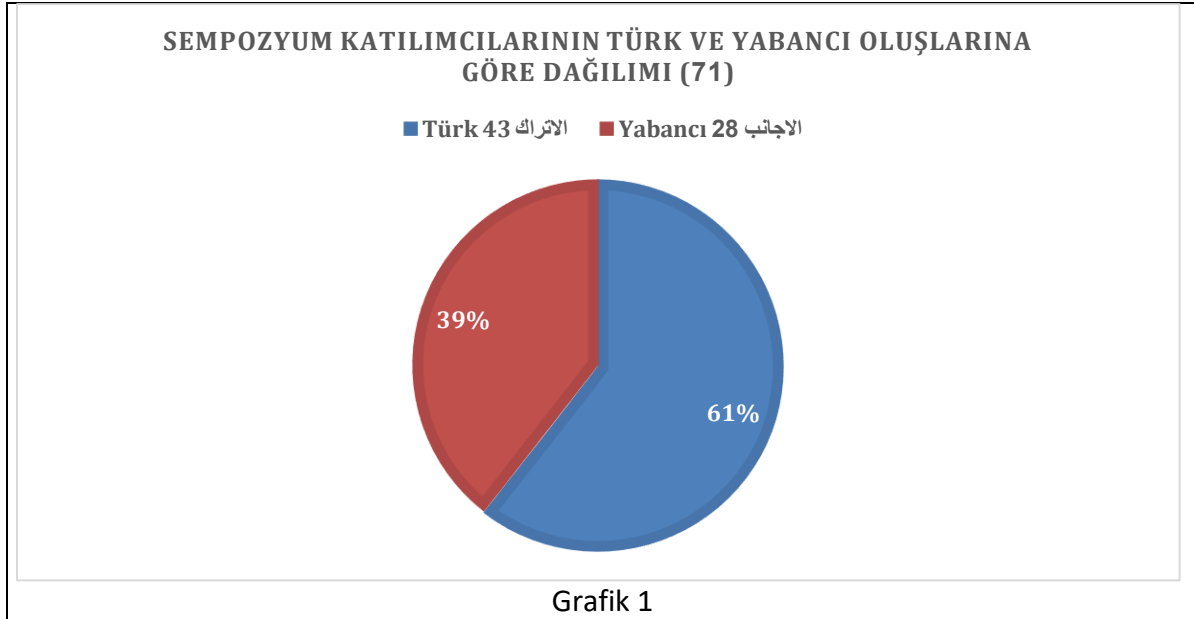
وأخيراً؛ نود أن نشكر أعضاء اللجنة المنظمة للندوة، الذين بذلوا جهوداً كبيرة في كل مراحل مؤتمرنا منذ الخطوة الأولى حتى هذه اللحظة، كما نشكر IKSAD على دعمهم لهذه التظاهرة العلمية، ولعمادة كلية الإلهيات في جامعة اسطنبول.

نأمل أن تكون الندوة مفيدة وتعود بالفائدة والنفع على عالم العلوم.

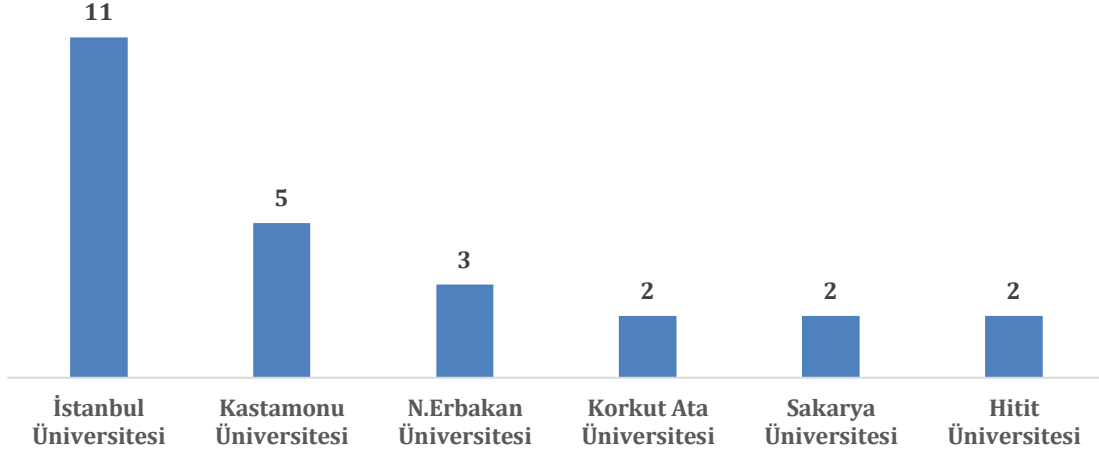
نيابة عن اللجنة المنظمة للندوة

الأستاذ الدكتور هدايت آيدار

Sempozyum Tebliğleri ve Katılımcılarla İlgili Bazı İstatistikî Bilgiler (بعض المعلومات الاحصائية حول اوراق المؤتمر والمشاركين)

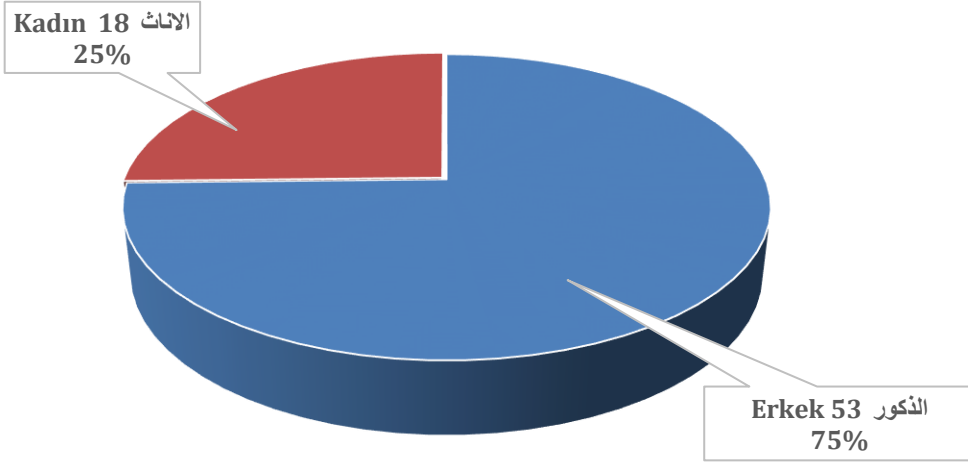

Türkiye'den Katılanların Üniversitelerine Göre Dağılımı (2'den Az Olanlar Alınmamıştır)

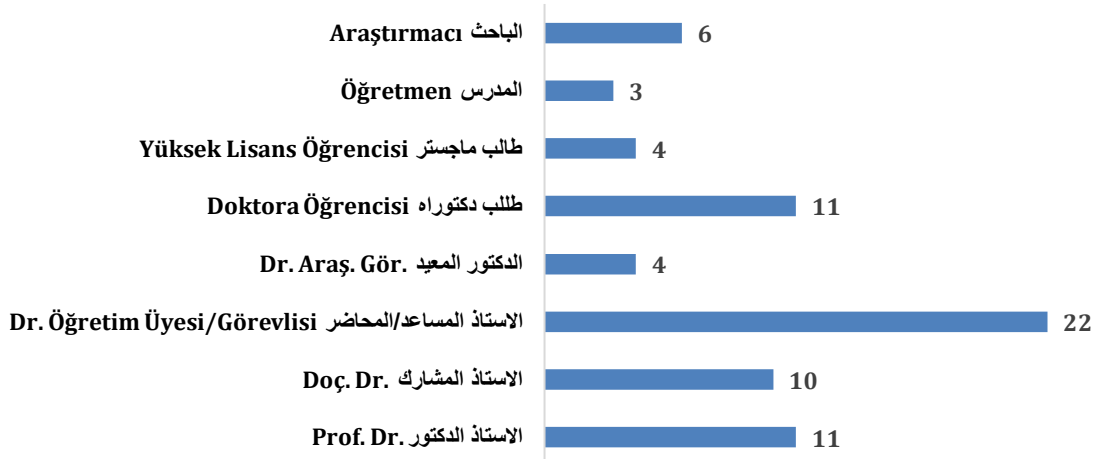
Grafik 3

Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı (71)

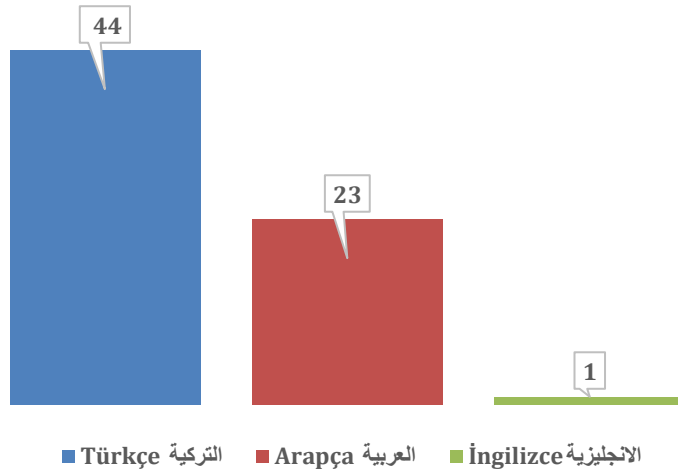
Grafik 4

Katılımcıların Unvanlarına Göre Dağılımı (71)

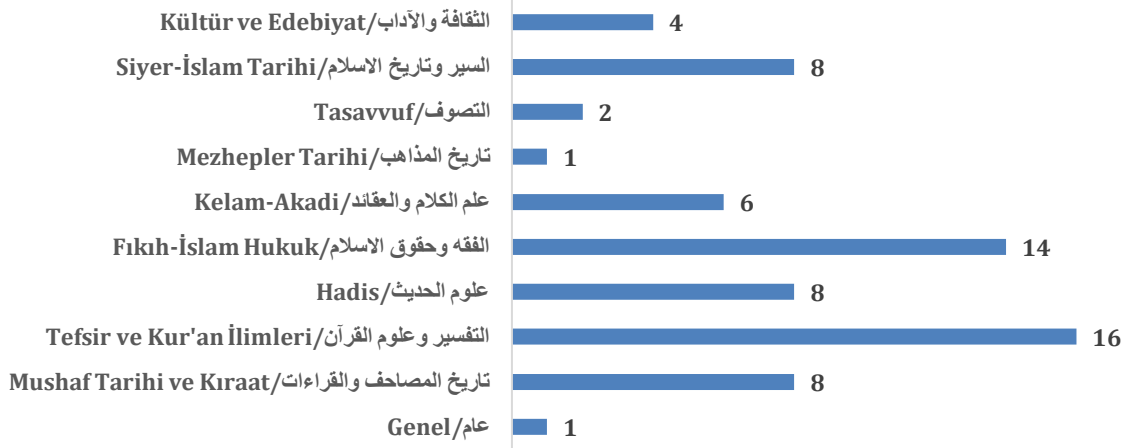
Grafik 5

Tebliğlerin Sunulacakları Dillere Göre Dağılımı (68)

Grafik 6

Tebliğlerin Temel Alanlara Göre Dağılımı (68)

Grafik 7

TEBLİĞ ÖZETLERİ

(ملخصات الأوراق)

GENEL

(عامة)

(1)

HİCRÎ İKİNCİ ASRA PANORAMİK BAKIŞ (The Panoramic View of The Second Century of The Hijra)

Hidayet AYDAR

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı
Professor, Istanbul University Faculty of Theology Department of Tafseer
Istanbul, Türkiye

hidayet@istanbul.edu.tr
orcid.org/0000-0002-7563-5073

Özet

Bu çalışmada hicrî ikinci asra panoramik bir yaklaşım sergilenecektir. Bunun için hicrî 100, milâdî 718 yılı başlangıç, hicrî 199, milâdî 815 yılı da bitiş olarak alınacaktır. Hicrî ikinci asır, bu çalışmada bilhassa İslam coğrafyası açısından işlenecek, ancak komşu coğrafyalarda yaşananlar da nazara alınacaktır. Dünyada büyük yankı uyandıran uzak coğrafyalarda meydana gelmiş hâdiseler de göz önünde bulundurulacaktır. Hicrî ikinci asır, Emevî yönetiminin son bulup Abbasî hilâfetinin başladığı asırdır. Hicrî birinci asrın sonlarına doğru Atlas/Atlantik Okyanusundan Çin Seddine, Kafkaslardan Hindistan içlerine, Afrika'nın orta kesimlerine kadarki büyük coğrafyalarda yayılmış olan İslam fütûhâtı, bu asırda daha da genişleyerek hâkimiyetini sağlamış, âdeta söz konusu bölgelerde kök salmıştır. Ayrıca bugünkü İspanya, Fransa içlerine kadar Endülüs İslam Devleti olarak Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Özellikle Türklerin, Müslümanların yanında yer aldığı ve bu sayede de İslam ordusunun, Çin ordusunu hezimete uğrattığı Talas Savaşı da bu asırda cereyan etmiştir. Bu savaş, başka yönleri yanında Türklerin İslamiyet'e girmelerine başlangıç teşkil etmesi açısından da son derece mühimdir. Bu asır, daha önce ortaya çıkmış bazı itikâdî mezheplerin sistemleştiği, bunun yanında başta Mutezile olmak üzere pek çok yeni itikâdî mezhebin zuhur ettiği bir asırdır. Hanefî Mezhebi başta olmak üzere amelî mezheplerin büyük kısmı, hatta oluşmaya başlama dönemlerini esas alırsak hepsi bu asırda vücd bulmuştur. Başta Hadis ve Tefsir olmak üzere muhtelif ilimlerde tedvin ve tasnif bu dönemde başlamıştır. İslâmî ilimlerde ilk müstakil ve kapsamlı kitaplar bu asırda yazılmaya başlanmıştır. İslam Fıkhı bu asırda sistematiğini tamamlamış ve yepyeni bir hukuk düzeni olarak dünya hukuk tarihinde yerini almıştır. Bu asır aynı zamanda sahabenin dizinin dibinde yetişmiş olan tâbiûn halkasının bittiği, bunların yerine onların öğrencileri olan tebe-i tâbiîn dediğimiz neslin etkin olmaya başladığı bir asırdır. Hasanu'l-Basrî, İmam Âsım, İbn Şihab ez-Zührî, Ebû Hanife, İmam Malik, İmam Şafii, Mukatil b. Süleyman, İbn İshâk, Süfyân es-Sevrî, İbrahim Edhem, Râbiatu'l-Adeviyye, Halil b. Ahmed, Sîbeveyh gibi farklı ilim alanlarına mensup âlimler, bu yüzyıla damga vurmuş, İmam Şafii hariç diğerleri bu asırda vefat etmiş önemli âlimlerden bazılarıdır. Hicrî ikinci asırda İslâmiyet giderek güçlenip yayılıyorken, Hristiyanlık gittikçe zayıflamıştır. Hristiyanlığın kalesi olan Bizans, Müslümanlar tarafından bu asırda muhasara edilebilmiştir. Roma ise İslam tehdidini hep yanı başında hissetmiştir. Yahudilik etkin bir din olmaktan çıkmış, Yahudiler, Müslümanların hâkimiyeti altına girmişlerdir. Daha önceki asırlarda var olagelmiş daha başka birçok yerel din ve mezhep de İslam'ın hâkimiyetiyle ya yok olup gitmiş veya zayıflayarak hükmünü yitirmiştir. Bu asırda bazı Emevî ve Abbasî halifeleri israf ve sefahat içinde yaşarken, halka zulüm ve baskı uygularken, Emevilerden Ömer b. Abdulaziz ve Abbasilerden Harun Reşid, Müslümanlara parlak birer dönem yaşatmışlardır. Eğitim bu asırdan itibaren sistemli bir hâl almaya başlamış, başta Bağdat olmak üzere yeni şehirler, şehirlerde ihtişamlı binalar inşa edilmeye başlanmıştır. Şehirler pek çok yönden eskiye nazaran daha yaşanır, medeniyetin imkânlarından daha çok istifade edilir hâle getirilmiştir. Müslümanlar bu asırda yabancı kültür ve medeniyetlerle daha

fazla yüzyüze gelmiş, bunlara ait eserleri bu asırda Arapçaya tercüme etmeye başlamışlardır. İşte bütün bunlar ve hicrî ikinci asırda olup biten daha başka hususlar bu çalışmada kuş bakışıyla gözlemlenecek; bu yaklaşım ve bakış açısıyla gözlemlenenler üzerinden asrın siyasî, ilmî, içtimâî, iktisâdî yapısı analiz edilecek, adeta kabataslak bir haritası çıkarılacaktır.

Abstract

In this study, a panoramic approach will be taken to the 2nd century AH. For this purpose, the year 100 AH, the year 718 CE will be taken as the beginning, the year 199 AH and the year 815 CE will be taken as the end. The 2nd century AH will be discussed especially in terms of Islamic geography in this paper, but what is happening in neighboring geographies will also be taken into consideration. The events that occurred in distant geographies that have a tremendous impact in the world will also be considered. The 2nd century AH is the century when the Umayyad Rule ended, and the Abbasid Caliphate began. Towards the end of the first hijri century, Muslim conquests, which spread from the Atlantic Ocean to the Great Wall, from the Caucasus to the Indian interior, to the central parts of Africa, expanded further in this century, strengthened its dominance, and took root in these regions. In addition, today's Spain was dominated by Muslims as the Islamic State of Andalusia until the interior of France. Especially the Battle of Talas, in which Turks sided with Muslims and thus the Islamic army defeated the Chinese army, also took place in this century. This war is extremely important in terms of, among other things, the beginning of the Turkish embracing Islam. This is a century in which some previously emerged i'tiqādî madhahib (sects) systemized, as well as many new i'tiqādî madhahib, particularly the Mutazila. Most of the amalî madhahib, especially the Hanafi Sect, emerged in this century, even if we consider the periods of its formation. Tadwîn (compilation) and tasnîf (classification) in various sciences, especially Hadîth and Tafsîr, began during this period. The first independent and comprehensive books in Islamic sciences began to be written in this century. Islamic Fiqh completed its systematics in this century and took its place in the world legal history as a brand-new legal order. It is also a century in which the circle of the tabiîn (successors), which was raised at the bottom of the sahaba's (companion) knee, ends, and instead the generation we call their students, the taba-l tâbiîn, begins to take effect. Scholars from different fields of science such as Hasan al-Basrî, Imam Asim, Ibn Shihab al-Zuhrî, Abu Hanifa, Imam Malik, Imam Shafii, Muqatil b. Sulayman, Ibn Ishâk, Sufyân al-Sawrî, Ibrahim Edhem, Râbiatu al-Adawiyya, Halil b. Ahmad and Sîbawayh are some of the important scholars who have great importance and died in this century, except Imam Shafii. In the 2nd century AH, as Islam grew stronger and more spreading, Christianity became weaker. Byzantine, a bastion of Christianity, was surrounded by Muslims in this century. Rome, on the other hand, has always felt the threat of Islam next to it. Judaism has ceased to be an active religion and Jews fell under the control of Muslims. Many other local religions and denominations that existed in previous centuries either disappeared or weakened and lost their power under the domination of Islam. In this century, while some Umayyad and Abbasid caliphs lived in waste and misery, persecuting, and oppressing the people, Omar b. Abd al-Aziz of the Umayyads and Harun Rashid of the Abbasids gave Muslims a bright period. Education started to become systematic since this century, and magnificent buildings started to be built in new cities and cities, particularly Baghdad. Muslims confronted foreign cultures and civilizations more in this century, and they started to translate the foreign works into Arabic in this century. All these and other things that happened in the second century of the hijra will be observed from an aerial viewpoint in this paper; the political, scientific, social and economic structure of the century will be

analyzed, and a sketchy map will be drawn through what is observed with this approach and point of view.

MUSHAF TARIHI VE KIRAAT

تاریح المصاحف و علم
(القراءات)

(8)

قراء القرن الثاني الهجري وجهودهم في علم الرسم العثماني
(2nd Century AH, Reciters and Their Efforts in Quran Uthmani Script)

حمود محمد حمود ردمان

Hamood Mohammed Hamood RADMAN

أستاذ مساعد/ جامعة صنعاء/ كلية التربية بالمحويت/ قسم القرآن الكريم وعلومه

Dr., University of Sana'a/ Faculty of Education, Al Mahwit/ Holy Qur'an and its Sciences Department

الإسكندرية/ مصر

hamoodradman@yahoo.com

orcid.org/ 0000-0003-2029-5048

الملخص

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على أشرف المرسلين، سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين، وبعد:

فإن الرسم العثماني من العلوم المتعلقة بالقرآن الكريم، التي أولها العلماء أهمية خاصة، قديماً وحديثاً، وكان لقراء القرن الثاني الهجري نصيب وافر، وجهد ملحوظ في هذا المجال، تمثل في مروياتهم، التي شكلت مادة خصبة للمؤلفين من بعدهم في علم الرسم العثماني، واشتهر في كل مضر رواة ينقلون عن شيوخهم كيفية كتابة الكلمات في المصاحف العثمانية، كما أن لبعضهم مشاركة في التصنيف في هذا المجال، ولم يقتصر جهدهم على ذلك فحسب، بل كانوا يرجعون إلى المصاحف العثمانية العتيقة، أو إلى ما انتسخ منها، فيصفون طريقة كتابة الكلمات القرآنية فيها بشكل دقيق، خاصة عندما تنعدم عندهم الرواية، التي تصف رسم بعض الكلمات، واضعين بذلك منهجية علمية، لا بد من الأخذ بها؛ والتنبيه إليها من قبل المهتمين والباحثين في هذا المجال؛ ولهذا الأمر انعقد العزم لدى الباحث على المشاركة في مؤتمر (تكوين العلوم الإسلامية والمكان الذي تشكلت فيه في القرن الثاني الهجري) ببحث عنوانه "قراء القرن الثاني الهجري وجهودهم في علم الرسم العثماني"، ويهدف هذا البحث إلى: إبراز جهود علماء القرن الثاني في هذا المجال رواية وتصنيفاً، وبيان وضع هذا العلم في هذا القرن، ومدى إسهام العلماء في تععيد قواعده، وقيامه بنفسه علماً مستقلاً، له قواعده وأسس المميزة له عن غيره.

ولاختيار هذا الموضوع أسباب، أهمها: الوقوف على الجهود التي بذلها قراء القرن الثاني الهجري في علم رسم المصحف ومقارنتها بجهود من سبقهم، وبيان أثرها فيمن جاء بعدهم، وجمع مصنفات قراء هذا القرن في هذا المجال، وبيان أهميتها، وإبراز مكانة علم الرسم في القرن الثاني، وارتباطه بالعلوم الأخرى.

وسلك الباحث في هذا البحث المنهج التحليلي المعتمد على الاستقراء والتتبع، وذلك بجمع المعلومات المتعلقة بهذا الموضوع، وتحليلها، للوقوف على جهود قراء القرن الثاني الهجري في مجال الرسم العثماني، وقد تكون البحث من: مقدمة: بين فيها أهمية الموضوع، وأسباب اختياره، والمنهج المتبع فيه، والدراسات السابقة، وتمهيد: عرف فيه بالرسم العثماني، وثلاثة مباحث: المبحث الأول: تحدث فيه عن مرويات قراء القرن الثاني الهجري في الرسم العثماني وأثرها في هذا المجال. المبحث الثاني: ذكر فيه رؤية قراء القرن الثاني الهجري للمصاحف العثمانية العتيقة، ومدى اعتمادهم عليها. المبحث الثالث: جمع فيه مصنفات قراء القرن الثاني الهجري في الرسم العثماني وذكر أبرز مميزاتهما، ثم الخاتمة: وذكر فيها أبرز النتائج والتوصيات. والحمد لله رب العالمين.

Abstract

Praise be to Allah, and may the blessings and peace of Allah be upon our master Mohammad and upon all his family and companions.

The Uthmani Script is one of the Holy Qur'an sciences which scholars have given a special importance, in the past and in the present. 2nd Century AH reciters had a great contribution and remarkable effort, which formed a fertile material for the authors who came after them in the science of Uthmani Script. Every country, there are narrators were prominent who transmitted from their sheikhs how to write words in the Uthmani Qur'an, some of them participated in classification in this field, and their efforts were not limited to that only, but they used to refer to the ancient Uthmani Qur'ans, or to what was copied from them, describing the method of writing Qur'anic words accurately, especially when they lacked the narration, which describes the drawing of some words, applying a scientific methodology, which must be taken out and it should be noted by those interested and researchers in this field, for this reason, the researcher decided to participate in the conference (The Formation of Islamic Sciences and the Place in which it was formed in the 2nd century AH). With a research entitled "2nd Century AH, reciters and Their Efforts in Quran Uthmani Script", this study aims to shed light on the efforts of the scholars in 2nd century, a narration and classification. It is an explanation of the status of this science in this century, and the extent to which scholars contributed to set up its rules, and establishing it as an independent science.

The topic has been chosen upon many reasons, the most in which identifying the efforts made by the reciters in 2nd century in the science of Qur'an script and comparing them with the efforts of those who preceded them, and explaining its impact on those who came after them, collecting the works of the reciters of this century in this field, and explaining its importance,

In this study, the researcher followed the analytical method based on induction and tracking, by collecting and analysing information related to this topic, to find out the efforts of the 2nd century AH reciters in the Uthmaniscript. This study included Introduction; significance of the study, reasons behind that chosen, methodology of study, previous studies, preface about Uthmaniscript. This study has three chapters, first chapter discussed the 2nd century in Uthmaniscript, its impact, the 2nd chapter discussed the 2nd century AH reciters insight to ancient Uthmani Quran and how they rely on, the 3rd chapter discussed the 2nd century classifications in Uthmaniscript, the most features, conclusion, findings and recommendations.

رَسْمُ الْمُصْحَفِ فِي الْقَرْنِ الثَّانِي الْهَجْرِيِّ: رَوَايَاتٌ مَنْقُولَةٌ، وَتَأْلِيفٌ مَفْقُودَةٌ
(Quran drawing in the 2nd centuryAH: Common narrative and missing compositions)

د. عَبْدُهُ حَسَنُ مُحَمَّدُ الْفَاقِيهِ

Abdo Hasan Mohammed AL-FAKIH

بَاحِثٌ مَا بَعْدَ الدُّكُونِ بِجَامِعَةِ السُّلْطَانِ مُحَمَّدِ الْفَاتِحِ بِرُكْيَا، وَالْمُدْرَسُ يَقْسِمُ الْقِرَاءَاتِ بِالْكَلْبَةِ الْعُلْيَا لِلْقُرْآنِ الْكَرِيمِ، جَامِعَةُ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ وَالْعُلُومِ الْإِسْلَامِيَّةِ بِالْيَمَنِ (سَابِقًا)، وَالْمُقَرَّرُ بِالْأَكَادِيمِيَّةِ الْعَالَمِيَّةِ لِلْقُرْآنِ الْكَرِيمِ لِقَضِيَّةِ أ.د/ أَحْمَدُ الْمَعْصَرَاوِي (شَيْخُ عُمُومِ الْمَقَارِي الْمِصْرِيَّةِ سَابِقًا).

Fatih Sultan Mehmet Vakıf University

اليمن - صنعاء

abdoalfakih1979@gmail.com

orcid.org/0000-0002-9506-1185

الْمُلَخَّصُ

إِنْعَلِمَ رَسْمُ الْمُصْحَفِ مِنْ أَهَمِّ عُلُومِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ الَّتِي حَظِيَتْ بِعِنَايَةٍ فَائِقَةٍ مِنْ قِبَلِ عُلَمَاءِ الْقُرْآنِ مِنَ التَّابِعِينَ، رَوَايَةً، وَتَدْوِيًّا لَطَوَاهِرِهِ وَخَصَائِصِهِ؛ بِاعْتِبَارِهِ رُكْنًا مِنْ أَرْكَانِ الْقِرَاءَةِ الصَّحِيحَةِ، وَمِغْيَارًا عَلَى صِحَّتِهَا، وَيُمْتَلَأُ الْقَرْنُ الثَّانِي الْهَجْرِيُّ مَزْحَلَةً مُهِمَّةً وَمُتَقَدِّمَةً فِي عِلْمِ الرَّسْمِ؛ إِذْ ظَهَرَتْ فِيهِ حَرَكَهُ التَّأْلِيفِ فِي مُخْتَلَفِ الْأَمْصَارِ، وَبَدَلِ عُلَمَاءِ الرَّسْمِ فِي هَذَا الْقَرْنِ جَهْدُهُمْ فِي وَصْفِ الرَّسْمِ، وَعَلَى أَيْدِيهِمْ تَأَسَّسَ عِلْمُ رَسْمِ الْمُصْحَفِ، وَصَرَّحَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ بِمُشَاهَدَتِهِمْ بَعْضَ الْمَصَاحِفِ الْعُثْمَانِيَّةِ؛ فَمِنْهُمْ مَنْ دَوَّنَ مَا غَايَتْهُ وَشَاهَدَهُ فِيهَا مِنْ مَوَاضِعَ مَخْصُوصَةٍ فِي الرَّسْمِ، وَمَا لَاحَظَهُ مِنْ ظَوَاهِرِ كِتَابِيَّةٍ فِيهِ، وَبَعْضُهُمْ أَذَلَى بِمَا أَطَّلَعَ عَلَيْهِ وَطَالَعَهُ رَوَايَةً، فَزَوِيَتْ عَنْهُمْ أَقْوَالِي ذَلِكَ. بَلْ إِنَّ كِبَارَ قُرَّاءِ الْأَمْصَارِ اتَّخَذُوا لِأَنْفُسِهِمْ مَصَاحِفَ، وَرَبَّمَا رَسَمُوهَا وَنَقَطُوهَا عَلَى وَفْقِ مُصْحَفِهِمُ الْإِمَامِ، وَقَدْ جَاءَتْ الْأَثَارُ بِتَوْفُرٍ عَدَدٍ مِنَ الْأَيْمَةِ عَلَى ذَلِكَ، حَتَّى أَصْبَحَتْ مَصَاحِفُهُمْ مَصَادِرَ يُرْجَعُ إِلَيْهَا، وَتُنْقَطُ مَصَاحِفُ النَّاسِ عَلَيْهَا. إِلَّا أَنَّ مَوْلَفَاتِ هَذَا الْقَرْنِ قَدْ فُقدَتْ أَصُولَهَا الْحَظِيَّةَ وَأُندَثَرَتْ، وَلَمْ يَبْقَ شَيْءٌ مِنْ نُسَخِهَا الْمُحْطُوطَةِ، وَلَكِنَّ مَوْلَفَاتِ الْعُصُورِ اللَّاحِقَةِ وَالْمَتَأَخَّرَةِ نَقَلَتْ رَوَايَاتٍ مِنْ تِلْكَ الْمَوْلَفَاتِ، تُؤَكِّدُ وَجُودَهَا، وَتُبَيِّنُ شَيْئًا مِنْ مَادَّتِهَا؛ إِذْ هِيَ الْأَسَاسُ الَّذِي نَقَلَ صُورَةَ الْمَصَاحِفِ الْعُثْمَانِيَّةِ الْقَدِيمَةِ. فَجَاءَ هَذَا الْبَحْثُ لِيُسَلِّطَ الضُّوءَ عَلَى الْمَوْزُوثِ الْمُبَكَّرِ الْمَفْقُودِ فِي رَسْمِ الْمُصْحَفِ، وَيُرَرِّعَ عِنَايَةَ عُلَمَاءِ هَذَا الْقَرْنِ بِهَذَا الْعِلْمِ، وَيُبَيِّنَ الْقِيَمَةَ الْعِلْمِيَّةَ لِمَزُورِيَّاتِهِمْ وَأَقْوَالِهِمْ. وَتَكْمُنُ أَهْمِيَّةُ الْبَحْثِ فِي كَوْنِ الْقَرْنِ الثَّانِي الْهَجْرِيِّ عَصْرَ التَّأْسِيسِ وَالتَّأَصِيلِ لِعِلْمِ رَسْمِ الْمُصْحَفِ، فَضْلًا عَنْ ظُهُورِ بَوَاكِرِ الْمَوْلَفَاتِ فِيهِ، وَكَوْنِ أَشْهَرِ الْمَوْلَفِينَ فِيهِ كَانُوا مِنْ عُلَمَاءِ الرَّسْمِ وَالْقِرَاءَةِ، وَفِي ظَلِيلَتِهِمْ أَرْبَعَةٌ مِنَ الْقُرَّاءِ السَّبْعَةِ. وَتِهْدَفُ هَذَا الْبَحْثُ إِلَى الْكَشْفِ عَنْ مَصَادِرِ الرَّسْمِ فِي الْقَرْنِ الثَّانِي، وَبَيَانِ أُبْرَزِ رَوَايَاتِ الْعُلَمَاءِ فِي الرَّسْمِ، وَذِكْرِ أَشْهَرِ الْمَوْلَفَاتِ فِيهِ، وَإِبْرَازِ الْمَلَامِحِ الْعَامَّةِ لِرَسْمِ الْمُصْحَفِ فِي هَذَا الْقَرْنِ، وَفَقِّ الْمُنْهَجِ الْوَصْفِيِّ وَالتَّحْلِيلِيِّ. وَجَاءَ الْبَحْثُ فِي تَمْهِيدٍ، وَأَرْبَعَةِ مَبَاحِثَ، وَهِيَ كَالَّتِي: تَمْهِيدٌ: رَسْمُ الْمُصْحَفِ: تَعْرِيفُهُ، وَمُصْطَلَحَاتُهُ، وَظَوَاهِرُهُ، وَمَوْقِفُ الْعُلَمَاءِ مِنْهُ. الْمَبْحَثُ الْأَوَّلُ: مَصَادِرُ عُلَمَاءِ الرَّسْمِ فِي الْقَرْنِ الثَّانِي الْهَجْرِيِّ. الْمَبْحَثُ الثَّانِي: رَوَايَاتُ عُلَمَاءِ الرَّسْمِ فِي الْقَرْنِ الثَّانِي الْهَجْرِيِّ. الْمَبْحَثُ الثَّلَاثُ: مَوْلَفَاتُ عِلْمِ الرَّسْمِ فِي الْقَرْنِ الثَّانِي الْهَجْرِيِّ. الْمَبْحَثُ الرَّابِعُ: السَّمَاتُ الْعَامَّةُ لِرَسْمِ الْمُصْحَفِ فِي الْقَرْنِ الثَّانِي الْهَجْرِيِّ. وَيَنْتَهِي الْبَحْثُ بِخَاتِمَةٍ تَتَضَمَّنُ أَهَمَّ النَّتَائِجِ، وَفِي مَقَدِّمَتِهَا الْقِيَمَةُ الْعِلْمِيَّةُ لِلنُّصُوصِ الْمَنْقُولَةِ عَنْ عُلَمَاءِ الرَّسْمِ الْأَوَّلِ، الَّتِي تُعَدُّ تَأْصِيلًا وَتَفْصِيلًا لِرَسْمِ الْمُصْحَفِ. وَيُوصِي الْبَحْثُ بِدِرَاسَةِ جُهُودِ كُلِّ عَالِمٍ مِنْ عُلَمَاءِ الرَّسْمِ فِي هَذَا الْقَرْنِ عَلَى حِدَةٍ، وَجَمْعِ مَزُورِيَّاتِهِمْ، وَالْمُؤَارَاةَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ مَا جَرَى بِهِ الْعَمَلُ. وَأَرْجُو أَنْ يَكْشِفَ هَذَا الْبَحْثُ عَنْ جُهُودِ عُلَمَاءِ الرَّسْمِ فِي الْقَرْنِ الثَّانِي الْهَجْرِيِّ، وَأَنْ يُؤَدِّيَ إِلَى سَخْدِ الْهَمِّ فِي التَّنْقِيبِ عَنِ الْمَوْلَفَاتِ الْمَفْقُودَةِ، وَالْوُقُوفِ عَلَى السَّمَاتِ الْعَامَّةِ لِرَسْمِ الْمُصْحَفِ فِي هَذَا الْقَرْنِ.

Abstract

One of the most important sciences of the Holy Qur'an is Quran drawing, which has received great attention from the Qur'an scholars in terms of reading and writing its phenomena and characteristics as one of the principles for correct reading and a standard for its validity. The second century AH represents an important and advanced stage in the science of Quran drawing, where the movement of authorship appeared throughout the world, and the drawing scholars of this century devoted their efforts to describe the drawings, and they were pioneers in this field. Several scholars stated that they had seen some Ottoman Qur'ans, and some of them wrote what they saw regarding the phenomena in certain parts of drawing, while others just said what they saw and some sayings were narrated about that. Indeed, the senior readers throughout the world have taken copies of the Quran for themselves, and perhaps draw and put dots according to Imam's Mushaf considering availability of many imams, and even their Mushaf became a source and reference for dotting. However, the writings of this century have lost their written origins and have ceased to exist, and no manuscript copies remain, but later and later literature has transmitted accounts of those writings, confirming their existence and showing some of their material; It is the basis for the transmission of the original antique image. This research highlights the early legacy lost in the in the drawing of the Qur'an, highlights the interest of scientists of this century in this science, and shows the scientific value of their narratives and sayings. The importance of research lies in the fact that the second century is the age of incorporation and consolidation of the science of the Quran drawing, as well as the early emergence of the literature, and the fact that the most famous authors were drawing and reading scholars, with four of the seven readers at the forefront. This research aims to uncover the sources of Quran drawing in the second century, to illustrate the most prominent accounts of scholars in this field, to mention the best-known literature in it, and to highlight the general features of the drawing according to the descriptive and analytical approach. The research was conducted in a preface and four chapters as follows: Preface: Drawing the Qur'an: its definition, its terminology, its phenomena, and the attitude of scientists towards it. Chapter 1: Sources of drawing scientists in the 2nd century. Chapter 2: Narratives of the scholars of drawing in the second century AH. Chapter 3: literature in the second century AH. Chapter 4: the general features of drawing the Qur'an in the second century AH. The research concludes with the most important findings, first and foremost the scientific value of the texts transmitted by the early drawing scholars, which provides the basic background for the Quran drawing. The research recommends that the efforts of each drawing scientist in this century should be studied separately, collected and balanced against what has been done. I hope that this research will reveal the efforts of drawing scholars in the second century, sharpen the exploration of lost literature, and identify the general features of the Quran drawing in this century.

الكتابة والصنعة في أسلوب المصاحف الأولى
(Writing and workmanship in the style of the first Qur'an)

زكي علي الهاشمي

Zaki Ali ALHASIMI

باحث متخصص، في خطوط المصاحف

السعودية/الرياض

zzhashimm@gmail.com

orcid.org/0000-0003-0769-0406

الملخص

ستتضمن هذه الدراسة البحث في المصاحف الأولى من زاوية الكتابة والصنعة في أسلوب المصاحف المبكرة، ولا شك أن الكتابة في المصاحف الأولى كانت في بداية تكوينها والذي برزت الكتابة حينها لتوثيق النص القرآني وسلامة القراءة ومع تكرار الكتابة وإعادة الشكل نشأت الصنعة التي هي تحسين المكتوب وضبطه بالمقاسات الناشئة عن التكرار ومن هنا فإن هذه الورقة المقدمة ستبحث عن العلاقة بين الكتابة والصنعة وقرائن الصنعة في الكتابات الأولى وأسباب ظهورها والبحث في الإجماع الفني الحاصل من هذا التكرار. إن كتابة المصاحف المبكرة لم يكن بالأمر السهل، إذ يعتبر عمل عظيم جرى بمنهى العمل المؤسسي في أعلى مراتب الدقة والمهارة والإبداع، وهذا لا يأتي صدفة بل يستند على رؤية واضحة ومنهجية راسخة بكل ما تعنيه الكلمة من معنى. إضافة إلى وجود إمكانيات حقيقية في ذلك المحيط؛ كتوفر الأقلام والأحبار والرقاع والأوراق والرقوق واللخاف بكثرة، إذ أن الدراسات التاريخية تشير إلى وفرة وكثرة وجود الكتابات في تلك الفترة الزمنية. وبعبارة أخرى كانت هناك تقاليد للكتابة وصناعة الأقلام والأوراق والرقوق بشكل مؤسسي، وكان كتبة المصاحف يتفردون بهذه الصنعة التي توارثوا تقاليدها عن سبقتهم من أساتذة ومعلمين.

وسنناقش في هذه الورقة عدة مسائل نبدأها بتعريف الكتابة لغة واصطلاحاً، وذلك بالرجوع للمصادر والمراجع الأساسية الأولى، حيث سنجري جولة تحليلية لأصل المفردة واشتقاقاتها واستخداماتها المادية والمعنوية، وتأثرها بالثقافة التي استخدمت فيها، واختلاف معانيها من منطقة لأخرى تبعا للعادات والتقاليد والثقافات السائدة، والتي أضفت معنى جديداً لبنية هذه المفردة، فالمعنى الاصطلاحي مصطلح نسبي للعلوم والفنون التي تتناول المفردة، لذا يلزم تحديد الفن والمجال الذي سيوضع فيه حد لهذا المعنى التأسيسي، والذي كان الاعتماد عليه في بناء أساس الثقافة والعلوم على مدى مراحل التاريخ الإنساني.

كما سنتطرق لسمات الكتابة وخصائصها في القرن الثاني الهجري وكيفية تدوينها وأسبابها، وكيف ساهمت في حركة العلوم والمعارف بشكل عام، وسمات كتابة المصحف الشريف على وجه الخصوص، لقد كانت الكتابة حاجة ضرورية تلي الأغراض الأساسية والتي لا غنى عنها، فيها ضبط الحرف والكلمة والنقاط والحركات، فكانت وسيلة لحفظ المصاحف العثمانية ونساختها ونشرها في كل الأمصار والمدن والحضر، فاهتمام المسلمين بها كان ضرورة مقاصدية؛ أضيف عليها فيما بعد الضروريات التحسينية والتي تعكس الجمال والفن الكامن في جوهر الكتابة ورسالتها التي تحملها للإنسانية. كما سنعرف الصنعة لغة واصطلاحاً، وسنحلل أسباب ظهورها، وسنفرد في هذه المداخلة بين الكتابة والصنعة أيهما أقدم من ناحية الأداء وما شابه. وسنجيب على بعض الأسئلة منها؛ هل الحاجة متعلقة بالكتابة أم بالصنعة؟ وهل الحاجة في المنظور الكتابي والصناعاتي وحده؟ كيف تنشأ الحاجة؟ وهل تختلف باختلاف البيئة؟

Abstract

This study will include research on the first Qur'ans from the angle of writing and workmanship in the style of the early Qur'an, and there is no doubt that the writing in the first Qur'an was at the beginning of its formation, and that writing emerged at that time to document the Qur'anic text and the safety of reading, and with the repetition of writing and reshaping the form, the workmanship emerged that is to improve the written and adjust it by size. Emerging from repetition, and from here, this paper presented will examine the relationship between writing and craftsmanship and the clues of craftsmanship in the first writings and the reasons for their emergence and research in the technical consensus obtained from this repetition. Writing the early Qur'an was not an easy task, as it is considered a great work that was carried out in the utmost degree of institutional work at the highest levels of accuracy, skill and creativity. In addition to the existence of real possibilities in that ocean; Such as the abundance of pens, inks, parchments, papers, parchments, and slippers, as historical studies indicate the abundance and abundance of writings in that time period. In other words, there were traditions of writing and the manufacture of pens, papers and parchments in an institutional manner, and the scribes of the Qur'an were unique in this profession, whose traditions they inherited from their predecessors of professors and teachers. In this paper, we will discuss several issues that we start with defining writing as a language and terminology, by referring to the first basic sources and references, where we will conduct an analytical tour of the origin of the word, its derivations and its material and moral uses, and its impact on the culture in which it was used, and its different meanings from one region to another depending on the prevailing customs, traditions and cultures, which added meaning New to the structure of this term, in the idiomatic sense is a relative term for the sciences and arts that deal with the term, so it is necessary to define the art and the field in which this foundational meaning will be put to an end, which was relied upon in building the foundation of culture and science throughout the stages of human history. In this paper, we will discuss several issues that we start with defining writing as a language and terminology, by referring to the first basic sources and references, where we will conduct an analytical tour of the origin of the word, its derivations and its material and moral uses, and its impact on the culture in which it was used, and its different meanings from one region to another depending on the prevailing customs, traditions and cultures, which added meaning New to the structure of this term, in the idiomatic sense is a relative term for the sciences and arts that deal with the term, so it is necessary to define the art and the field in which this foundational meaning will be put to an end, which was relied upon in building the foundation of culture and science throughout the stages of human history.

BİR KUR'ÂN MUALLİMİ NASIL OLMALI?
(Kırâat-i Seb'â İmamları Özelinde Bir Araştırma)
What Qualities Should a Good Qur'an Teacher Possess?
(A Study On The Imams Of Qiraat Sab'ah)

Nazife Vildan GÜLOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
Assistant Professor, University of Kastamonu Faculty of Theology
Department of Reading the Qur'an and Qiraat Science
Kastamonu, Turkey
nguloglu@kastamonu.edu.tr
orcid.org/0000-0001-7126-7691

Özet

Hicrî ikinci asır, bütün İslâmî ilimlerde olduğu gibi Kıraat ilminin teşekkülü bakımından da önemli bir zaman dilimidir. Bu asırda yaşayan bazı âlimler, kendilerine kadar gelen kıraat rivayetlerini büyük bir gayretle ahzetmişler ve bunları talebeleri vasıtasıyla kendilerinden sonra gelen nesillere özenle aktarmışlardır. Bu âlimlerin kıraat sahasında temayüz etmelerini sağlayan en önemli husus ise onların, hocaları vasıtasıyla Hz. Peygamber'e kadar ulaşan sahih kıraat rivayetlerini derlemeye çalışmalarıdır. Öyle ki bu okuyuşlar, daha sonraki dönemlerde bizzat kendilerine nispet edilerek anılır olmuştur. Buldukları beldelerde kıraat ilmi açısından öne çıktıkları görülen bu âlimlerin etraflarında oluşan halkaların ise zamanla kıraat ekollerine dönüştüğü söylenebilir. Bundan sonraki dönemde İbn Mücâhid'in (ö. 324/936), muteber kıraat imamlarını yedi ile sınırlandıran bir tasnif yaptığı görülmektedir. Bu tasnif, her ne kadar yedi harfle karıştırılabileceği gerekçesiyle eleştirilmişse de, çoğunluk itibarıyla kabul görmüş ve yüzyıllarca devam eden kıraat talimi, bu imamların kıraatleri merkeze alınarak yürütülmüştür. Ebû Ubeyd'in (ö. 224/838) kıraatle ilgili kitabında otuz iki kıraate yer verdiği, İbn Cerîr'in (ö. 310/923) ise tefsirinde yirmiden fazla kıraat imamından alıntılar yaptığı göz önünde bulundurulursa en azından hicrî ikinci asırda yaşamış muteber kıraat âlimlerinin yedi ile sınırlandırılmayacağı kesindir. Bununla birlikte İbn Mücâhid'in tasnifinde yer alan kıraat âlimlerinin muhtelif yönleriyle öne çıkan şahsiyetler olduğu ve özellikle kıraat ilmi sahasında halkın yoğun teveccühlerine eriştikleri anlaşılmaktadır. İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Sab'â*'sında özellikle kıraat sahasında birer ilmî merkez hâlini alan Medine, Mekke, Basra, Kûfe ve Şam'dan seçtiği yedi imamın kıraatlerine yer verdiği görülmektedir. Bu yedi imamı ise buldukları merkezlere göre şu şekilde sıralamak mümkündür: Nâfi' b. Abdurrahman el-Leysî (ö. 169/785) Medine'den, Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738) Mekke'den, Âsım b. Behdele (ö. 127/745), Hamza b. Habîb (ö. 156/773) ve Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) Kûfe'den, Ebû Amr b. Alâ el-Basrî (ö. 154/771) Basra'dan ve nihayet Abdullah b. Âmir el-Yahsubî (ö. 118/736) ise Şam'dan seçilen kıraat imamlarıdır. Bu imamların kıraat ilmindeki otoriteleri yanında hadis ve Arap dili gibi sahalarda da önemli bir ilmî seviyede oldukları bilinmektedir. Özellikle onların, bu ilmî yetkinliklerine ilave olarak güzel ses ve zarafet sahibi, ilmi ile amel ve muttaki birer kimse olmaları dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, kırâat-i seb'â imamları olarak tanınan yedi kıraat âliminin güzel ahlâk ve sîretleri ele alınacaktır. Bu âlimlerin bibliyografileri ve kıraat özellikleri hakkında yapılmış çalışmalar bulunmakla birlikte, özellikle onların ilmî hayatlarındaki gayretlerini ve ahlâkî hususiyetlerini öne çıkaran bir

çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan araştırmamızın literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır. Nihayetinde çalışma, özelde bir Kur'ân mualliminin genelde ise bir İslâm âliminin nasıl bir sîrete sahip olması gerektiğini vurgulaması bakımından önemlidir.

Abstract

As in all Islamic sciences, the second century of Hijri is a significant time period in terms of the formation of the science of qirā'āt (readings or recitations) as well. Some scholars living in this century meticulously compiled the qirā'āt narrations that came up to them and carefully passed them on to the next generations through their students. The most important thing that enabled these scholars to stand out in the field of qirā'āt was that, through their teachers, they tried to compile the authentic qirā'āt narrations dating back to Prophet Muhammad (s.a.w.). So much so that these recitations were referred to in later periods by referring to these scholars personally. It can be said that the circles formed around these scholars, who were seen to be prominent in terms of the science of qirā'āt in the towns they lived in, turned into schools of qirā'āt over time. In the following period, it is seen that Ibn Mujāhid (d. 324/936) made a classification limiting the respected qirā'āt imams to seven. Although this classification was criticized on the grounds that it could be confused with seven letters, the practice of qirā'āt, which was accepted by the majority and continued for centuries, was carried out by taking the qirā'āt of these imams to the focus. Considering that Abū 'Ubayd (d. 224/838) included thirty-two recitations in his book on qirā'āt, and Ibn Jarīr (d. 310/923) quoted more than twenty qirā'āt imams in his tafsir book, it is certain that the reputable qirā'āt scholars who lived at least in the second century of Hijri cannot be limited to seven. However, it is understood that the qirā'āt scholars in Ibn Mujāhid's classification are prominent personalities with various aspects and that they have reached the intense favor of the people, especially in the field of qirā'āt science. It is seen that Ibn Mujāhid's Kitāb al-sab'a included the recitations of seven imams he chose from Medina, Mecca, Basra, Kufa and Damascus, which became scientific centers especially in the field of qirā'āt. It is possible to list these seven imams according to their centers as follows: Nāfi' b. Abdurrahman al-Leysi (d. 169/785) from Medina, Abu Ma'bed Abdullah b. Kathīr (d. 120/738) from Mecca, Āşim b. Bahdala (d. 127/745), Ḥamza al-Zayyāt (d. 156/773) and Alī b. Hamza Al-Kisāi (d. 189/805) from Kufa, Abu Amr b. Ala al-Başrī (d. 154/771) from Basra and finally Abdullah b. Amīr al-Yaḥşubī (d. 118/736) are the imams of qirā'āt chosen from Damascus. It is known that these imams were at an important scientific level in fields such as hadith and Arabic language, as well as their authority in the science of qirā'āt. It is noteworthy that, in addition to these scientific competencies, they were individuals with a beautiful voice and grace, and were wise and pious people with their knowledge. This study deals with the good morals and manners of seven qirā'āt scholars known as qirā'āt al-sab'a imams. Although there exist studies on the bibliographies and recitation characteristics of these scholars, there is no study that highlights their efforts and moral characteristics in their scientific life. In this respect, it is hoped that this study is to contribute to the literature. After all, the study is important in terms of emphasizing what kind of morals and manners a Qur'ân teacher should have in particular and an Islamic scholar in general.

KÛFE KIRAAT İMAMLARI VE KIRAATLERİNDEKİ USUL FARKLILIKLARININ KARŞILAŞTIRILMASI (The Qirā'āt Imams of Kufa and A Comparison of the Differences in Method in Their Qirā'āts)

Hasan KARABACAKOĞLU

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
Graduate Student, University of Kastamonu Faculty of Theology
Department of Reading the Qur'an and Qiraat Science
Kastamonu, Turkey
fedai86@hotmail.com
orcid.org/0000-0003-3897-8189
*Sorumlu yazar (responsible writer): fedai86@hotmail.com

Nazife Vildan GÜLOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
Assistant Professor, University of Kastamonu Faculty of Theology
Department of Reading the Qur'an and Qiraat Science
Kastamonu, Turkey
nguloglu@kastamonu.edu.tr
orcid.org/0000-0001-7126-7691

Özet

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'i okumak, anlamak ve anlayarak yaşamaya çalışmak hepimizin görevidir. Tarih boyunca onu anlama çalışmaları neticesinde İslâmî ilimler oluşmuş ve bu sahada çok geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Kıraat ilmi, hiç şüphesiz İslâmî ilimler içerisinde dinamikliğini muhafaza eden, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasına katkı sağlayan, bunun için de özellikle Arap dili ve diğer İslâmî ilimlerle sıkı bir ilişki içerisinde olan bir ilim dalıdır. İlk emri "Oku!" olan İslâm dininin, öncelikli olarak kıraat ilmine vurgu yaptığı ve İslâmî ilimler içerisinde kıraatin önemine işaret ettiği söylenebilir. Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulü ile kıraat tarihi başlamış ve Kur'ân-ı Kerîm, hem ezberleme hem de yazma yolu ile muhafaza edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i ilk ezberleyen, okuyan ve onu bizzat yaşayan Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamber ashabına, Kur'ân-ı Kerîm'i tane tane okumuş, yedi harf çerçevesinde izin verilen kolaylıkları göstermiş, her milletten Müslüman topluluklara Kur'ân'ı öğrenmeleri, okumaları ve yaşama aktarmaları hususunda çok çaba sarf etmiştir. Onun bu eşsiz gayretleri neticesinde sahabeden bazısı, ondan bir kıraat öğrenirken bazıları da birden fazla kıraati ahzetmiştir. Hâliyle tâbiîn ve tebe-i tâbiîn neslinden de bu kıraatleri öğrenen kimseler çıkmış ve neticede kârifler pek çok sayıya ulaşmıştır. Bu arada İslâm'ın sınırları genişleyip bid'at ve hurafe yaygınlaşınca, kıraatlerin de tahrifattan korunmasını sağlayan girişimlerin ortaya konulması kaçınılmaz olmuştur. Böylece hicrî ikinci asırda kıraatlerin tespitine yönelik ilk çalışmalar başlamıştır. Ancak bu dönemde yapılan çalışmaların daha çok şifahi olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde, Hz. Peygamber'den sahih senetlerle rivayet edilen kıraatler, onları tespit edip okuyan imamlara nispet edilmiştir. Öncelikle kırâat-i seb'â imamları olarak bilinen kârifler arasında, Kûfe kıraat imamlarının önemli bir yeri vardır. Halifeler döneminde Hz. Ömer(ö. 23/644) Kûfe'ye, Abdullah b. Mes'ûd'u (ö. 32/652-53) görevlendirmişti. Abdullah b. Mes'ûd bu şehirde, İslâmî ilimlerle birlikte kıraat ilminin de temellerini atmış ve kıraat dersleri vermişti. Hz. Osman mushafının bir nüshası Kûfe'ye gönderilirken, onun beraberinde tâbiînden olan Ebû Abdurrahman es-Sülemî(ö. 73/692 [?]) de görevlendirilmiş ve o, bu nüshayı temel alarak kırk yıl Kûfe Camii'nde Kur'ân-ı Kerîm kıraati okutmuştur. Kûfe'de Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den sonra kıraatte imamlık konumuna yükselen hiç şüphesiz Âsım b. Behdele'dir (ö. 127/745). İmam Âsım ile birlikte Hamza b. Habîb (ö. 156/773) ve Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) de daha sonraki dönemlerde "yedi kıraat imamı" tabiri ile meşhur olan önemli kıraat âlimlerindedir. Bu çalışmada bu üç kıraat imamının,

bibliyografileri ve kıraat ilmine katkıları ele alınacaktır. Araştırma ile imamların özellikle kıraatlerindeki usul farklılıkları açısından karşılaştırılmaları hedeflenmektedir. Literatürde bu üç imamın bir arada ele alındığı karşılaştırmalı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bakımdan çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Abstract

The reading, understanding and then endeavouring to live by our holy book, the Qur'ān is the duty of all of us. Throughout the history, as a result of the efforts to understand it, Islamic sciences have emerged and a very extensive literature has existed in this field. The science of the readings of the Qur'ān (Qirā'āt) is undoubtedly a branch of science that preserves its dynamism among Islamic sciences, contributes to the understanding and interpretation of the Qur'ān, and is in close relationship with the Arabic language and other Islamic sciences. It can be claimed that the religion of Islam whose first command is "Read!" primarily emphasizes the science of qirā'āt and points out the importance of qirā'āt among Islamic sciences. The history of qirā'āt began with the revelation of the Qur'ān, and the Qur'ān was preserved by both memorization and writing. The first person who memorized, read and lived personally by it, was the Prophet. He read the Qur'ān piece by piece to his companions, showed the facilities allowed within the framework of seven letters (al-Ahruf al-Sab'a), and made great efforts to enable Muslim communities from all nations to learn, read and put the Qur'ān into practice. As a result of his unique efforts, while some of the companions learned one qirā'āt from him, the others recited more than one. As a matter of fact, there were people who learned these recitations from the generation of the tābi'ūn and the tābi al- tābi'ūn, and as a result, the number of qārīs highly increased. In the meantime, as the borders of Islam expanded and bid'ah and superstition became widespread, it became inevitable to introduce initiatives that would protect the readings from falsification. Thus, the first studies on the determination of the qirā'āts began in the second century of the hijra. However, it is understood that the studies, carried out in this period were mostly oral. In later periods, the qirā'āt, narrated from the Prophet with sound sanads were attributed to the imams who identified and read them. Especially, among the qārīs known as seven qirā'āt imams, those of Kufa have an important place. During the period of the Caliphs, Umar (d. 23/644) assigned Abdullah b. Mas'ūd (d. 32/652-53) to Kufa. In this city, Abdullah b. Mas'ūd laid the foundations of science of qirā'āt as well as the Islamic Sciences and he gave lessons on qirā'āt. While a copy of Uthmān's mushaf was sent to Kufa, Abū 'Abd al-Raḥmān al-Sulamī (d. 73/692 [?]) was also assigned with the copy and he recited the Qur'ān in the Kufa Mosque for forty years based on this copy. There is no doubt that 'Āṣim b. Bahdala (d. 127/745) rised to the position of imam on qirā'āt in Kufa after Abū 'Abd al-Raḥmān al-Sulamī. Together with Imam Āṣim, Ḥamza al-Zayyāt (d. 156/773) and Alī b. Hamza al-Kisā'ī (d. 189/805) are of the important qirā'āt scholars who became famous with the term "seven qirā'āt imams" in later periods. In this study, the bibliographies of these three qirā'āt imams and their contributions to the science of qirā'āt will be discussed. With the study, it is aimed to compare the imams especially in terms of the differences in method in their qirā'āts. In the literature, no comparative study was found in which these three imams were discussed together. In this respect, it is hoped that the study will contribute to the literature.

İMAM NÂFİ' ve İMAM ÂSİM KIRAATLERİ ARASINDAKİ MANAYA ETKİ EDEN FERŞÎ FARKLILIKLAR (Differences in Farsh Affecting the Meaning Between Imam Nafi' and Imam Asim Qiraat)

Ufuk EMİROĞLU

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı, ufukemiroglu37@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-3539-4145

Nazife Vildan GÜLOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı, nguloglu@kastamonu.edu.tr
ORCID ID 0000-0001-7126-7691

Özet

Hicrî ikinci asır, bütün İslâmî ilimlerin teşekkül ettiği ve bu yönüyle altın çağ olarak nitelendirilen önemli bir dönemdir. Bu yüzyılda, ilim erbabına son derece değer verilmiş ve bunun neticesinde de birçok sahada büyük mesafeler kat edilmiştir. Bütün zamanlarda ilim ve hakikat ile hemhâl olan kimseler, bu asrın müktesebatından bigâne kalamamıştır. İlimin kutsallığını benimseyip özümseyen hicrî ikinci asır âlimleri; tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf, matematik, geometri, tıp, astronomi, tarih, coğrafya ve edebiyat gibi çeşitli ilimlerle ilgilenmişlerdir. Bu asırda rağbet gösterilen İslâmî ilimlerin en önde gelenlerinden biri de kıraat ilmidir. Kıraat, Kur'an-ı Kerim'in okunmasıyla ve anlaşılmasıyla ilgilenen bir ilim dalıdır. Bu asrın âlimleri, Kur'an-ı Kerim'e duydukları derin sevgi ve saygıyı, bu ilim dalına yönelerek göstermişler ve yıllarca Kur'an okuyup okutarak bu ilmin gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlamışlardır. Netice itibarıyla bu güzide çağda, kıraat alanında otorite kabul edilen İslâm âlimleri yetişmiştir. Bu çalışmada, Nâfi' b. Abdurrahman'a (ö 169/785) nispet edilen kıraatin, bugün yaygın olarak okunan Âsım kıraatine göre gösterdiği ferşî farklılıkların özellikle manaya tesirleri bakımından incelenmesi hedeflenmektedir. Küçükken bazı sahâbîlere yetişmiş olması bakımından tâbînden kabul edilen İmam Âsım'ın (ö.127/745) kıraatini, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Zir b. Hubeyş el-Esedî gibi tabîilerden aldığı bilinmektedir. Onun kıraati, özellikle Hafs b. Süleymân'ın (ö. 180/796) rivayetiyle meşhur olmuştur ve bugün Müslümanların çoğu tarafından okunmaktadır. Nâfi' b. Abdurrahman ise bizzat kendisinin ifadesine göre tâbîin neslinden yetmiş kişinin kıraatinden faydalanmış ve bunlardan ikisinin ittifak ettiği okuyuşu almak suretiyle kıraatini oluşturmuştur. Onun kıraati de zaman zaman bazı İslâm beldelerinde tercih edilmekle birlikte bugün, özellikle Mısır ve Tunus'un bazı bölgelerinde ve Libya'da okunmaktadır. Her iki kıraat de, kıraatler arasında senet açısından sıhate ve dil açısından fesahate sahip olmaları açısından öne çıkmaktadırlar. Çalışmada; bu iki büyük kıraat imamının, kıraat vecihleri arasındaki bazı farklılıkların âyetin anlamında ne gibi değişiklikler oluşturduğu veya âyetin tefsirine nasıl katkı sağladığı araştırılacaktır. Ferşü'l-hurûf denilen bu kısım, kıraat farklılıkları içerisinde yaklaşık yüzde yirmilik bir bölüme tekabül etmektedir. Kıraat farklarının çoğunluğunu teşkil eden usul farklılıklarının ise manaya direkt tesirlerinin söz konusu olmadığı görülmektedir. Bu sebeple bu araştırmada, onlara yer verilmeyecektir. İki kıraat arasında bulunan ferşü'l-hurûf farklılıklarından ise daha çok manaya tesir edenler ele alınacaktır. Bu esnada çalışma, belli bir süre ile sınırlandırılmadan manaya katkı sağlamları açısından dikkat çeken bazı örnekler üzerinden yürütülecektir. Literatüre bakıldığı zaman ferşü'l-hurûf farklılıklarıyla alakalı çalışmaların bulunduğu müşahede edilmektedir. Fakat özellikle on sahih kıraat imamından İmam Nâfi' kıraatini, Âsım kıraatine göre gösterdiği ferşî farklılıkların manaya tesir etmeleri bakımından ele alındığı özel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bakımdan araştırmamızın literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Abstract

The second century of Hijri is an important period when all Islamic sciences were formed and described as the golden age. Scientists have been highly appreciated in this century and as a result great strides have been made in many fields. People who have been in harmony with science and truth at all times have not remained ignorant of the acquis of this century.

The scholars of the second century Hijri, who adopted and assimilated the sanctity of science, were interested in various sciences such as commentary, hadith, fiqh, kalam, mysticism, mathematics, geometry, medicine, astronomy, history, geography and literature. One of the most prominent Islamic sciences in demand in this century is the science of recitation. The science of recitation is concerned with the reading and comprehension of the Qur'an. The scholars of this century demonstrated their love and respect for the Qur'an by turning to this branch of science. And by reading and reading the Qur'an, they have contributed to the transfer of this wisdom to future generations for years. As a result, Islamic scholars who were regarded as authorities in the subject of recitation were trained throughout this epoch. In this study, it is aimed to examine the farsh'ul differences of the recitation attributed to Nâfi' b. Abdurrahman (d.169/785) compared to the Âsim recitation, which is commonly read today, especially in terms of its effects on meaning. It is known that Imam Âsim (d.127/745), who is accepted as a Tâbieen in terms of being educated by some Companions, received his recitation from Tâbieen such as Abu Abdurrahman es-Sülemî and Zir Hubeyş el-Esedî. With the narrative of Hafs b. Süleyman (d. 180/796), his recitation became popular, and it is still read by most Muslims today. Nafi' b. Abdurrahman profited from the recitation of seventy people from the Tâbieen lineage, according to his own declaration, and composed his recitation by taking the recitation agreed upon by the two of them. His recitation is also preferred in some Islamic countries and is especially read in some parts of Egypt and Tunisia and Libya. Both recitations stand out among the recitations because they are sound in terms of sanad and fluent in terms of language. It will be investigated in this study what type of distinctions in the recitation elements of the two recitation imams create in the meaning of the verse and how it adds to the interpretation of the verse. This segment, known as farshü'l-hurûf, refers to a section of about 20% of the changes in recitation. It is seen that the differences in method, which constitute the majority of the recitation differences, do not have a direct effect on the meaning. As a result, they will not be included in this research. Among the farshü'l-hurûf differences between the two recitations, those that affect the meaning more will be discussed. The research will focus on a few cases that stand out in terms of contributing to the meaning, but it will not be limited to a specific surah. When we look at the literature, it is observed that there are studies related to the farshü'l-hurûf differences. However, no specific research has been uncovered in which the farshü'l-hurûf differences between Imam Nafi', one of the ten recitation imams, and Âsim's recitation are explored in terms of their implications on meaning. Our research is hoped to contribute to the literature in this regard.

أبو جعفر أحمد بن موسى اللؤلؤي“ من علماء القرن الثاني الهجري
مكانته ومروياته في القراءات -تأصيل وتمثيل-

(Abu Jaafar Ahmad bin Musa al-Lu'wi (a scholar of the second century AH) His position and his
narrations in the readings -Rooting and representing-)

مهدي دهيم

Mahdi DAHİM

أستاذ القراءات المشارك.د.، كلية العلوم الشرعية، قسم أصول الدين.
Associate Professor of Readings, College of Sharia Sciences,
Department of Fundamentals of Religion Omman

مسقط / سلطنة عمان

mahdi.dehim@gmail.com

orcid.org/0000-0002-3546-0280

الملخص

فإن علم القراءات من أشرف العلوم وأولاها بالعبادة والاهتمام، وذلك لتعلقه بالقرآن الكريم، مصدر تشريع هذه الأمة، ومعجزتها الخالدة، ولقد اعتنى به المسلمون عناية فائقة واهتموا به تعلماً وعملاً وتطبيقاً، إذ عكفوا على تعلم قراءته، وتطبيق أحكامه، وكان ذلك متزامناً مع نزوله على نبينا محمد صلى الله عليه وسلم، فتلقوه من رسول الله وأخذوه مشافهة كما نزل، ومما لا ريب فيه أن علماء القراءات ساهموا في خدمة القراءات القرآنية –المتواترة والشاذة- روايةً وتأليفاً، وإقراءً وتعليماً، ومنهم العلامة أبو جعفر أحمد بن موسى اللؤلؤي، وهو من علماء البصرة الذين كان لهم أثر في كتب القراءات الأصيلة.

من أسباب اختيار هذا الموضوع؛ أنه يُبرز جهود إمام من أئمة القراءة في القراءات القرآنية، أن الإمام اللؤلؤي من أعلام القرن الثاني الهجري، وهو عصر الجهادية من القراء واللغويين، والمفسرين وغيرهم، أنه من رواة الإمام القارئ أبي عمرو بن العلاء، وعاصم الجحدري، وعيسى بن عمر، وغيرهم، وهم من أساطين القراء والنحاة. وتكمن أهمية الموضوع في أن الإمام اللؤلؤي من أعلام القرن الثاني الهجري، وهو عصر الجهادية من القراء واللغويين، والمفسرين وغيرهم. وقد جاء هذا البحث ليبحث سؤاليين مهمين، ما هي مكانة الإمام اللؤلؤي العلمية؟ وما هي مروياته في القراءات سواء في باب الأصول أو الفرش؟ وسلك الباحث في هذا البحث المنهج التاريخي: وذلك بذكر ترجمة مختصرة عن الإمام أبي جعفر أحمد بن موسى اللؤلؤي ونقل كلام العلماء عن حياته ومكانته العلمية، والمنهج الوصفي التمثيلي: وذلك بالوقوف على مروياته في القراءات القرآنية من خلال كتب القراءات الأصيلة مع التمثيل والبيان.

وقد حاولت التمهيد لحثيات الدراسة ببيان مصطلحات البحث كالقراءات المتواترة والشاذة وضابط كل، والأصول والفرش في كتب القراءات، ثم توّعت البحث على ثلاثة مباحث جامعة، خصّصت الأول منها- وهو المبحث الأول- للتعريف بالإمام أحمد بن موسى اللؤلؤي، ومكانته العلمية في علم القراءات، أما الثاني: فجعلته لمروياته في أصول القراءات- بيان وتمثيل- ثم الثالث: مروياته في باب الفرش، وأخيراً الخاتمة التي فيها أهم النتائج، والتي منها أن الإمام اللؤلؤي قد حظي بمكانة فائقة، ورتبة راقية، حيث أنه روى عن الأئمة القراء المتقدمين الذين عاشوا في القرن الأول الهجري، كالإمام عاصم الجحدري، وإبراهيم بن أبي عبلة، وأبي عمرو البصري، أن أغلب مرويات الإمام اللؤلؤي في القراءات، مارواها عن القارئ أبي عمرو البصري، ووافق فيه رواية السوسي والدوري-عنه-، وهو الكثير أصول أو فرشاً، ومنها ما رواه الإمام أبي عمرو، ولكنه خالف فيه روايتي السوسي والدوري، ووافق رواية آخرين.

Abstract

The science of readings is one of the noblest of sciences and the most important of them with care and attention, due to its attachment to the Noble Qur'an, the source of this nation's legislation, and its eternal miracle. Our Prophet Muhammad, may God's prayers and peace be upon him, so they received it from the Messenger of God and took it orally as it was revealed. There is no doubt that the scholars of recitations contributed to the service of the Qur'anic recitations - frequent and irregular - narration, composition, recitation and teaching, and among them is the scholar Abu Jaafar Ahmed bin Musa al-Lu'wi, who is one of the scholars Basra who had an impact in the books of authentic readings. Among the reasons for choosing this topic; He highlights the efforts of an imam of the imams of reading in the Qur'anic readings, that Imam al-Lu'wi is one of the prominent figures of the second century AH, and it is the era of the geniuses of readers, linguists, commentators and others. From the masters of readers and grammarians.

The importance of the subject lies in the fact that Imam al-Lu'wi is one of the prominent figures of the second century AH, the era of geniuses of readers, linguists, commentators and others. This research came to pose two important questions: What is the scientific status of Imam Al-Lu'wi? And what are his narrations in the readings, whether in the chapter on assets or furniture??.In this research, the researcher followed the historical method: by mentioning a brief translation of Imam Abu Jaafar Ahmad bin Musa al-Lu'ali and conveying the words of scholars about his life and scientific status, and the representative descriptive approach: by standing on his narratives in the Qur'anic readings through books of authentic readings with representation and statement. I tried to preface to the rationale of the study by clarifying the search terms such as frequent and abnormal readings and the control of each, and the assets and brushes in the books of readings. The second: I made it for his narrations in the origins of readings - a statement and representation - then the third: his narrations in the section of furniture, and finally the conclusion that contains the most important results.

Among them is that Imam al-Lu'wi had a high position and a distinguished rank, as he narrated from the imams of the advanced reciters who lived in the first century AH, such as Imam Asim al-Jahdari, Ibrahim bin AbiAbla, and Abu Amr al-Basri, that most of the narrations of Imam al-Lu'wi in the readings, what he narrated On the authority of the reciter Abu Amr al-Basri, and he agreed with the narration of al-Susi and al-Duri - from him, and it is a lot of assets and fursh, including what Imam Abu Amr narrated, but he contradicted the narrations of al-Susi and al-Duri, and agreed with other narrators

SÎBEVEYH VE KISÂÎ ÖZELİNDE KIRAAT- DİL İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR TAHLİL

(An Analysis on the Relation of Recitation and Language in the Specific of Sîbeveyh and Kisâî)

Recep Koyuncu

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı

Assistant Professor, University of Necmettin Erbakan Faculty of Theology

Department of Reading the Qur'an and Qiraat Science

Konya, Turkey

rkoyuncu1@gmail.com

orcid.org/0000-0003-0264-5956

Özet

Kıraat ilmi, tarihi süreçte belli bir takım evrelerden/dönüşümlerden geçmiştir. Yedi harf olgusuyla başlayan bu serüven, özellikle Hz. Osman döneminde icra edilen mushafın istinsahı ve sonrasında İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) kıraatleri yedi olarak tahsis ve tespiti ile önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Tedvin süreci öncesinde kıraat olgusunu ilgilendiren en önemli hususlardan biri kıraatlerin hücceti meselesidir. Kıraatlerin hücceti meselesinde kıraat-dil ilişkisinin önemli rolü olduğunu görülmektedir. Bütün İslâmî ilimlerde olduğu gibi, kıraatler konusunda da önceki döneme kıyasla bir ilerlemenin yaşandığı bu dönem, kıraat ilminde ihtiyar ve tercih olgusuna dair kayda değer çabaların ortaya konduğu bir dönemdir. Bu dönemin önemli bir özelliği dil-kıraat ikilisinin birbirini beslediği/etkilediği bir zaman dilimi olmasıdır. Zira teknik anlamda "hüccet" dediğimiz kıraat vecihlerinin belli birtakım argümanlarla diğer vecihlere tercih edilmesi hususu da dönemin önemli olaylarından. Bu bağlamda çalışmada –kıraat farklılıklarının tercih ve tespitine etkisi bağlamında- kıraat-dil ilişkisi masaya yatırılacak, kıraat farklılıklarının temelinde yatan dilsel referanslar neler tespit edilecektir. Diğer yandan kıraat-dil ilişkisi Hicrî ikinci asrın önemli isimleri Sîbeveyh (ö.180/796) ve Kisâî (ö.189/805) örneğinde değerlendirmeye çalışılacaktır.

Abstract

The science of Qiraat has gone through certain phases/transformations in the historical process. This adventure, which started with the phenomenon of seven letters, especially the copy of the mushaf that was performed during the Hz. Osman period and afterwards Ibn Mujahid's (d.324/936) recitations underwent an important transformation with the allocation and determination of seven. One of the most important issues concerning the phenomenon of recitation before the tedvin process is the issue of proof of recitation. It is seen that the relation between recitation and language plays an important role in the issue of the proof of recitation. As in all Islamic sciences, this period, in which there was a progress in the subject of recitation compared to the previous period, was a period in which remarkable efforts were made on the phenomenon of elder and preference in the science of recitation. An important feature of this period is that it is a time period in which the language-qiraat couple feeds/influences each other. The fact that the aspects of recitation, which we technically call "hüccet", are preferred to other aspects with certain arguments is one of the important events of the period. In this context, the relationship between recitation and language will be discussed, and the linguistic references underlying the differences in recitation will be determined. On the other hand, the relationship between recitation and language will be evaluated in the example of the important names of the second century Hijri, Sîbeveyh (d.180/796) and Kisâî (d.189/805).

TEFSİR VE KUR'ÂN İLİMLERİ

(التفسير وعلوم القرآن)

(16)

ULÛMÜ'L-KUR'ÂN'IN İLK KAYNAKLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: ABDULLAH B. VEHB (ö. 197/812) ÖRNEĞİ

(An Evaluation On Ulûmü'l-Qur'an's First Sources: Abdullah b. Vehb (d. 197/812) Case)

Arslan KARAOĞLAN

Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Temel
İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı
Associate Professor, University of Nigde Ömer Halisdemir Faculty of Theology
Department of Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
Nigde, Turkey
akaraoglan@ohu.edu.tr
orcid.org/0000-0003-0411-3750

Özet

İslam ilim geleneğinin içerisinde önemi çok büyük olan tefsir çalışmaları Hz. Peygamber'in (sav) tebliği ve tebyini ile ortaya çıkmış, bu çalışmalar sahâbîler ve tâbîiler ile devam etmiştir. Tebeü't-tâbîin dönemiyle olgunlaştırılan bu sürecin sonunda bütün sûrelerin tefsir edildiği çalışmalar olmuştur. Bir başka ifadeyle hicrî ikinci asırda nakille aktarılan tefsir verileri derli toplu ve düzenli bir şekilde yazıya geçirilmiş ve bu dönem tedvin dönemi olarak adlandırılmıştır. Ayrıca bu dönemde dirayet öğelerini barındıran yorumlara eğilim olmuş, Arap toplumunun homojen yapısı fetih hareketiyle beraber dağılmış, sonuçta Kur'ân tefsirine etki eden filolojik tefsirlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İkinci asırda tefsire paralel Ulûmü'l-Kur'ân'ın kökleri de uzun bir sürece dayanmaktadır. Onun alt yapısının oluşması ve bu sahada kaynakların telif edilmesi söz konusudur. Bu çerçevede bu asırda yazılan eserler sonraki asrın ilerlemesine katkı sağlamış, bu eserler hıfz, kitabet, tedvin ve tasnif olmak üzere dört safhadan meydana gelen bir dönemi kapsamaktadır. Mezkûr asırda telif edilen bazı tefsirler sadece isimde kalırken bazı tefsirlerde günümüze kadar ulaşmıştır. Bu çerçevede Abdullah b. Vehb'in (ö. 197/812) tefsiri de günümüze kadar gelmiş tefsirlerden biridir. Abdullah b. Vehb tefsir ilminin erken döneminde yaşamasına rağmen onun tefsirciliği çok ön plana çıkmamıştır. Yapılan çalışmalar daha çok Ali b. Ebî Talha ve Mukatil b. Süleyman gibi müfessirler üzerinde yoğunlaşmıştır. Tefsir ilmi açısından bu tefsirde bu dönemin bazı özellikleri görülmektedir. Burada üzerinde duracağımız konu bugün mevcut en eski kaynak olan el-Cami adlı eserin ulûmü'l-Kur'ân'a ait olan kısmıdır. Müfessirin ilmi hayatı ve tefekkür yönünden iz sürerek ulûmü'l-Kur'ân'a olan yaklaşımı değerlendirilmeye çalışılacaktır. İkinci asır Kur'an ilimleri açısından önemli özelliklerin ortaya çıktığı ve o özelliklerin hemen hepsinin günümüze taşındığı bir dönem olarak görünmektedir. Hicrî 2. asır Kur'ân ve bir kısım hadis metinlerinin dışında ilk defa yazılı edebiyatın ürünlerini vermeye başladığı bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde konumuz itibarıyla ulûmü'l-Kur'ân'ın konuları arasında nasih-mensuh, Kur'ân'ın faziletleri ve kıraat gibi alanlarda eserler telif edilmiştir. Kıraat, tefsir, hadis, fıkıh ve tarih konularında devrinin önde gelen âlimlerinden sayılan ve "dîvânü'l-ilm" olarak nitelendirilen İbn Vehb'in Kur'ân tefsiri üç ciltten oluşmaktadır. Bu eserin ilk iki cildinde âyetler ve âyetlerin sebebi nüzûlü açıklanmıştır. Üçüncü cildinde ise Kur'ân ilimlerinden söz etmektedir. Kur'ân tarihi ve ulûmü'l-Kur'ân alanında çeşitli rivâyetleri toplayan eserde yedi bölümde belli konular etrafında rivâyetler bulunmaktadır. Ana başlıklar sırasıyla şu şekilde yer almaktadır: Terğîbü'l-Kur'ân, fi'l-arabiyyeti bil-Kur'ân, fihtilafi hurûfi'l-Kur'ân, Kitâbü'n-nâsîh ve'l-mensuh, en-nâsîh mine'l-Kur'ân, es-sucûd, fi sucûdi'l-Kur'ân. Bu ana başlıklara bakıldığı zaman tefsir usûlü/ulûmü'l-Kur'ân sahasında en eski eser olması bakımından, İslam ilim kültürünün ilk bilgi kodlarını bize taşımaktadır. Ulûmü'l-Kur'ân'ın ana konularının değerlendirilmesi bağlamında şunlar söylenebilir. Hz. Peygamber, sahâbe ve tabiin döneminde mevcut bilgiler, birçok kaynaktan kayıt altına alınmıştır. İbn Vehb'in tefsirinde içerik olarak ekseriyetle dil ve ahkâm düzleminde bilgiler yer almaktadır. Bu durum, müellifin tefsirine kendi yaşadığı asrın

ortamını aktardığını göstermektedir. Ayrıca bu ana başlıkların altında yer alan veriler, Kur'ân tarihinin, onun korunmuşluğunun ve nesh konusunun önemine işaret etmektedir. Buna ek olarak ilgili başlıklar, sonraki asırlarda yapılan ulûmü'l-Kur'ân çalışmalarının alt yapısını oluşturduğunu ihlas ettirmektedir.

Abstract

Tafsir studies, which are of great importance in the Islamic scientific tradition, It emerged with the preaching and teaching of the Prophet (sas), and these studies continued with the companions and followers. At the end of this process, which was matured with the period of tebeü't-tâbiîn, there were studies in which all the surahs were interpreted. In other words, the tafsir data transferred in the second century of the hijra were written in a neat and orderly manner, and this period was called the tadwin period. In addition, there was a tendency towards interpretations containing the elements of wisdom, the homogeneous structure of the Arab society disintegrated with the conquest movement, and ultimately paved the way for the emergence of philological interpretations that affected the Qur'an interpretation. In the second century, parallel to tafsir, the roots of Ulumü'l-Qur'an are based on a long process. It is about the formation of its infrastructure and the copyrighting of resources in this field. In this framework, the works written in this century contributed to the progress of the next century, and these works cover a period consisting of four stages: hifz, epitaph, tedvin and classification. While some tafsirs that were written in the aforementioned century remained only in name, some tafsirs have reached the present day. In this context, Abdullah b. The tafsir of Vehb (d. 197/812) is one of the tafsir that has survived to the present day. Abdullah b. Although Wahb lived in the early period of tafsir, his tafsirism did not come to the fore. Studies carried out mostly by Ali b. Ebi Talha and Mukatil b. He focused on commentators such as Süleyman. In terms of the science of tafsir, some features of this period can be seen in this tafsir. The subject we will focus on here is the part of the work called al-Cami, which is the oldest source available today, which belongs to ulûmü'l-Kur'an. It will be tried to evaluate the interpreter's approach to ulûmü'l-Qur'an by tracing his scientific life and contemplation. The second century seems to be a period in which important features emerged in terms of Qur'anic sciences and almost all of those features were carried to the present day. The 2nd century Hijri refers to a period when written literature began to produce its products for the first time, apart from the Qur'an and some hadith texts. In this period, works in the fields of nasih-mansuh, virtues of the Qur'an and qiraat among the subjects of ulûmü'l-Qur'an were copyrighted. The Qur'an exegesis of Ibn Vehb, who is regarded as one of the leading scholars of his time in recitation, tafsir, hadith, fiqh and history and is described as "divânü'l-ilm", consists of three volumes. In the first two volumes of this work, the verses and the cause of the verses are explained. In the third volume, he talks about the sciences of the Qur'an. In the work, which collects various narrations in the field of the history of the Qur'an and ulûmü'l-Qur'an, there are narrations around certain topics in seven chapters. The main titles are as follows: Tergibü'l-Kur'an, fi'l-arabiyyeti bil-Kur'an, fihtilafi hurûfi'l-Kur'an, Kitâbü'n-nasih ve'l-mensuh, en-nasih mine'l-Kur'an, es-sucûd, fi sucûdi'l-Kur'an. When we look at these main headings, it brings us the first information codes of Islamic scientific culture in terms of being the oldest work in the field of tafsir method/Ulûmü'l-Qur'an. The following can be said in the context of evaluating the main subjects of Ulumü'l-Qur'an. Hz. The information available in the period of the Prophet, the Companions and the Tabi'un has been recorded in many sources. In the tafsir of Ibn Wahb, there is mostly information on the level of language and judgment. This shows that the author conveyed the environment of the century he lived in to his tafsir. In addition, the data under these main headings indicate the importance of the history of the Qur'an, its preservation and the

issue of abrogation. In addition, the relevant titles suggest that they constitute the infrastructure of the ulûmü'l-Qur'an studies made in the following centuries.

HİCRÎ İKİNCİ ASRIN KURUCU VASFI TEMELİNDE TEFİR İLMİNİN MÜSTAKİL İNŞASININ VE KUR'ÂN YORUMUNUN ÖZGÜN YAPISI VE İŞLEVİNİN ANALİZİ

(Analysis of the Original Structure and Function of the Interpretation of the Qur'ân and the Independent Construction of Tafsîr Science on the Basis of the Founding Quality of the Second Century Hijri)

Abdullah BAYRAM

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assistant Professor, University of Balıkesir, Faculty of Theology, Department of Tafsîr
abdullahbayram61@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-4494-3700

Özet

Hız. Peygamber, "İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik." (en-Nahl 16/44) âyeti mûcibince Kur'an'ı insanların anlayacağı biçimde açıklamakla görevlendirilmiştir. Resûlullah, bu aslî görevi istikametinde itikadî, ahlâkî ve amelî bilgi ve hükümleri, Kur'an'ın ilk muhataplarına tadrîcen talim ve terbiye etmiş, nihayetinde Medine şehir devletini de Medine vesikası üzerine kurarak siyasî-hukukî birliği sağlamıştır. Bu vesika, Medine'deki farklı dinî, siyasî ve etnik milletlerle hazırlanan, Hız. Peygamber'in devlet başkanlığına rıza gösterip, birlikte yaşamayı içeren siyasî-hukukî nitelikteki bir belgedir. Bu genişlikte Hız. Peygamber'in vefatına kadar yaklaşık yirmi üç yıl süren nüzûl süreci, Kur'an'ın özgün açıklanmasını da içermiştir. Bu yorum eyleminin merkezini sîret-i nebeviyye oluşturmuştur. Zira çeşitli vesilelerle âyetlerdeki müşkil görülen hususları açıklamakla, onlara ilişkin soruları cevaplamakla veya Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmekle beraber, Resûlullah'ın sîret-i nebîsi, kendisinden gelen tefsir örneklerinden daha geniştir ve birer yaşanmışlıktır. Nitekim Hız. Âişe, Resûlullah'ın ahlâkî nasıldı sorusunu, "Sen Kur'an'ı okumaz mısın? Onun ahlâkî Kur'an'dı." şeklinde cevaplamıştır. Bu bakımdan Tefsir ilmi, Hız. Peygamber'in sözlü açıklamalarını ve siyerini, bütüncül değerlendirmektedir. Bu da, Kur'an'ın açıklanmasına dair unsur ve vesileleri barındırmaktadır. Hız. Peygamber'in Kur'an'ı kendi toplumuna doğrudan iletmesi başat olmak üzere, vahyin açıklanmasına vasıta olan dil, kültür, coğrafya ve şartlar gibi parametreler bu kapsamdadır. İşte Tefsir ilmi, teori ve pratikte bu orijinal temelde bina edilmiştir. Sahâbe ve tâbiûn kurucu nesil olup, Kur'an'ı bu temelde ve nas-olgu ilişkisi içinde tefsir ve te'vil etmişlerdir. Konumuz açısından mezkûr erken dönem tahlil edilip, ilk doğan İslâmî ilmin Tefsir olduğu ve onun da bulunduğu müstakil ve müşterek bir ilmî geleneğin mevcudiyeti müşahede edilmiştir. Tüm İslâmî ilimlerin doğup geliştiği bu gelenek, beyân bilgi sistemidir. Kurtubî(ö. 671/1273), bu tabii geleneği ve işlevini vurgularken, Allah Teâlâ'nın Hız. Muhammed'den sonra Kur'an'ın lafızlarında kastedilen mâna ve maksatların istinbat edilmesini ve Kur'an'da işaret edilip içinde murâd-ı ilâhînin ilmi bulunan usul ve prensiplere ictihad yoluyla ulaşma vazifesini âlimlere tevdi ettiğini belirtip, Kur'an tefsirinde istinbat ve ictihad kavramlarını, lügat/geniş anlamıyla kullanmıştır. Çizilen bu tablo, yorum eyleminin müstakil ve orijinal vasfını içermektedir. Nitekim Tefsir, bu özgün temeli konu ve gaye edinen tek ilimdir. Fakat bu temel, hicrî ikinci asrın sonuna kadar devam edebilmiştir. Yahyâ b. Sellâm'ın (ö. 200/815) *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm* adlı tefsiri, belki de bu özgün temelden uzaklaşmanın ilk örneğidir. Böylece Kur'an'ın açıklanmasında, Tefsir ilminin kendine has kaynak ve parametrelerinin yerini, Hadis, Fıkıh ve Kelâm gibi, diğer disiplinlerin metodolojileri almaya başlamış, istilâhlar dahi, bunların algısına göre tanımlanmıştır. Bu durum Tefsir ilminin hüviyet ve mahiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır. Çünkü Tefsir, müstakil ve mezhepler üstü bir ilim olma özelliğini umumiyetle yitirmiştir. Halbuki Kur'an'ın lafızlarını açıklamak, mânalarını ortaya çıkarması ve bu temel bilgileri diğer ilimlere transfer etmesi gerekmektedir. Yorum eyleminin bu ilk merhalesi işlevsiz kalınca, bunlara yüklenen anlamlar, çoğunlukla delilsiz kalmış ve metodolojik sınırlamalara ve

mezhebî eğilimlere göre belirlenir olmuştur. Bu çift taraflı problem, usulde temel bir sapma olup, usulün Kur'ân ve Sünnet üzerine yeniden inşası elzemdir. Bu yüzden sunumda, Hz. Peygamber'in, "Size iki şey bıraktım, onlara tutunduğunuz sürece sapmazsınız: Allah'ın kitabı ve peygamberinin sünneti" şeklindeki ikazı, bu açıdan değerlendirilmiştir. İslâm'ın ve bu dinin tesis edeceği kültür ve medeniyetinin iki ana kaynağı bunlardır. Fakat İslâmî ilimlerde ve müslümanların hayatında Kur'ân ve Sünnet'in ana konularıyla çelişen nice bilgi ve hükümler ortaya çıkmıştır. Bunlar İslâm düşünce ve yorum tarihinde kökleşerek sistemli yanlışlara dönüşmüştür. Bu "vebal küfesi", halen sırtımızda olup, maddî ve manevî yıkım yapmaktadır. Bu minvalde itikadî, ahlâkî, amelî ve siyasî-hukukî alanı içine alan bu küfenin kıyamete kadar taşınıp taşınmayacağı irdelenmiştir. Olumsuz durumun aşılması doğrultusunda Tefsir'in erken dönemdeki özgün yapı ve işlevinin, hicrî ikinci asırla kayıt altına alındığı ve köken ve kaynak olarak işlenecek bu malzemenin mevcut olmakla birlikte, müslümanların buna hazır olup-olmadığı araştırılmıştır. Çalışmanın özgün yönü, Kur'ân âyetlerine hatalı/yanlış yaklaşımların temel nedeninin Tefsir ilminin misyonunu gerek teoride gerekse pratikte yerine getirmediği ve hicrî ikinci asrı da kuşatan erken dönem örnek alınmadığı takdirde, mezkûr problemlerin doğru teşhis ve tedavisinin mümkün olmadığı tezine dayanmaktadır. Özelde ve öncelikle Tefsir'in genelde diğer İslâmî ilimlerin Kur'ân ve Sünnet temelinde güncellenmesi ve İslâm ilim ve kültür hayatının yeniden inşasının buna bağlı olduğu değerlendirilmiştir.

Abstract

The Prophet Muhammad said, "And We revealed to you the message (the Qur'ân) that you may make clear to the people what was sent down to them and that they might give thought. (an-Nahl 16: 44), he is charged with explaining the The Qur'ân to people in a way that they understand. In the direction of this main task, the messenger of Allah gradually trained and trained the first interlocutors of the The Qur'ân, the knowledge and provisions of theological, moral and practical. He also established the city-state of Medina to ensure political-legal unity. This state was built on the constitution of Medina. These documents are prepared with different religious, political and ethnic nations in Medina. It is a political-legal document that includes consenting to the Prophet's presidency and living together. In this broad framework, the Prophet Muhammad will be. The revelation process, which lasted about twenty-three years until the death of the Prophet, included an original explanation of the Qur'ân. al-Sîra al-nabawiyya, was the center of this act of interpretation. Because on various occasions, he explains the considerations that are seen in the verses, answers questions about them, or exegesis the Qur'ân with the Qur'ân, but the Prophet. Besides being wider than the examples of Tafsîr from him, the Prophet's al-sîra al-nabî a life. As a matter of fact, Hazrat 'Ā'ishah asked him, "What was the morality of the messenger of Allah?", "His morality was the Qur'ân." In this regard, the science of Tafsîr evaluates, the Prophet Muhammad's oral explanations and life from a holistic perspective. This integrity contains elements and occasions related to the explanation of the Qur'ân. In addition to the Prophet Muhammad's direct transmission of the Qur'ân to his own society, parameters such as language, culture, geography and conditions that are a means of explaining the revelation are also included in this scope. Here is the science of exegesis, both in theory and practice, built on this original foundation. Şahāba and Tābī'ūn are the founding generation and have tafsîr and ta'wil the Qur'ân on this basis and in the relationship between text and fact. From the point of view of our topic, when we analyzed the early period, it was clear that the first born Islamic Science was Tafsîr, and the existence of a separate and common scientific tradition, in which it was also found. This tradition, in which all Islamic sciences are born and developed, is the Teleological Interpretation Information System. al-Qurṭubī (d. 671/1273), emphasizing this natural tradition and function, stated that Allah gave scholars the duty to achieve the procedures and principles pointed out in the Qur'ân through ijthād, in addition to

revealing the meaning and purposes meant in the words of the Qur'ān after the Prophet Muhammad. With this view, al-Qurṭubī used the concepts of *istinbāṭ* and *ijtihād* in the Tafsir of the Qur'an in a dictionary/broad sense. This table, drawn, contains the detached and original character of the act of interpretation. Tafsīr is also the only science that acquires this original basis for the subject and purpose. But this original basic hijra was able to continue until the end of the second century. Yaḥyā b. Sallām's (d. 200/815), his work *Tafsīru Yaḥyā b. Sallām*, is perhaps the first example of moving away from this original foundation. Thus, in explaining the Qur'ān, methodologies of other disciplines such as Hadith, Fiqh and 'ilm al-Kalām began to replace the unique sources and parameters of Tafsīr science. Exploits are defined according to their perception. This has led to the questioning of the identity and nature of Tafsīr science. Because Tafsīr, detached and sectarian science has lost the property of hope. However, the The Qur'ān must explain its words, reveal its meaning and transfer this basic knowledge to other sciences. When this initial phase of the act of interpretation remained dysfunctional, the meanings attached to them were mostly left without evidence and determined by methodological limitations and sectarian tendencies. This double-sided problem is a fundamental deviation in 'ilm al-uṣūl, and it is essential to re-establish this knowledge on the Qur'ān and Sunnah. So in the presentation, the Prophet Muhammad's warning, "I have left two matters with you. As long as you hold to them, you will not go the wrong way. They are the Book of Allah and the Sunna of His Prophet", is evaluated in this respect. These are the two main sources of Islam and the culture and civilization that this religion will establish. But many knowledge and provisions have emerged in Islamic sciences and in the life of Muslims that contradict the main issues of the The Qur'ān and Sunnah. These are rooted in the history of Islamic thought and interpretation and turned into systematic mistakes. This "consequences of an evil action pannier" is still on our backs, causing material and spiritual destruction. In this direction, it has been examined whether this pannier, which includes theological, moral, practical and political-legal areas, will be carried until the apocalypse. In line with overcoming the negative situation, it was stated that the original structure and function of Tafsīr Science in the early period was recorded by the second century Hijri, and this material, which will be processed as Origin and source, is available, but Muslims are not ready for it. The original aspect of the study is based on the assessment that the main reason for erroneous/incorrect approaches to Qur'ānic verses does not fulfill the mission of Tafsīr science both in theory and practice, and that correct diagnosis and treatment of mentioned problems is not possible if the early example that surrounds the second hijri century is not taken. In particular, and primarily Tafsīr, it was generally considered that updating other Islamic Sciences on the basis of the Qur'ān and Sunnah and rebuilding Islamic Science and cultural life depend on it.

علم المعاني ومكانه من التفسير في القرن الثاني الهجري "الخليل بن أحمد الفراهيدي نموذجاً"
(Hicri İkinci Asırda Meânî İlmi Ve Tefsirdeki Yeri "Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî Örneği")

زياد عبد الرحمن الرواشدة

Ziyad ALRAWASHDEH

الأستاذ المشارك الدكتور، جامعة اسطنبول- كلية الإلهيات، قسم التفسير والدراسات القرآنية

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir ABD

İstanbul/ Türkiye

ziyad.alrawashdeh@istanbul.edu.tr

orcid.org/0000-0002-1817-010X

الملخص

يعتبر القرن الثاني الهجري بداية التأليف لتفاسير القرآن الكريم بالشكل الترتيبي، تفاسير كاملة حسب ترتيب المصحف الشريف، ومن ميزات هذا العصر ظهور صناعة التفسير والتأليف في بشكل متخصص، وقد كانت هذه التفاسير تحمل في طياتها المرويات التفسيرية على اختلاف درجاتها؛ فمنها المرويات المستندة على الثقات من الرواة ومنها على غيرهم ممن لا تسلم مروياتهم من ضعف أو وضع أو إسرائيليات. فمن تلامذة عبد الله بن عباس (ت.68هـ/687م) في هذا العصر؛ مجاهد بن جبر (ت.104هـ/722م)، عطاء بن يبراهيم (ت.114هـ/732م)، عكرمة البربري المدني (ت.105هـ/723م)، ومن تلامذة عبد الله بن مسعود (ت.32هـ/650م) في هذا العصر؛ عامر الشعبي (ت.104هـ/722م)، الحسن البصري (ت.110هـ/728م)، قتادة بن دعامة السدوسي (ت.117هـ/735م). ومن تلامذة أبي بن كعب (ت.30هـ/648م)؛ محمد بن كعب القرظي (ت.108هـ/726م)، زيد بن أسلم (ت.186هـ/802م)، مالك بن أنس (ت.136هـ/754م).

تنقل لنا المرويات التاريخية أن مفسري التابعين كان لهم صحائف كتبوها عن أساتذتهم، ونقلوها لطلبتهم، ليبدأ في هذا العصر صناعة التفسير كعلم في مؤلفات وكتب خاصة، فانفصل التأليف في مجال التفسير عن الحديث في هذا العصر، وصنفت مؤلفات خاصة في التفسير، وكان يغلب على هذه التفاسير الجانب الروائي، فاعتمد مفسروها على المرويات والآثار بشكل أساسي، ومن أشهر المفسرين (لا على سبيل الحصر) في القرن الثاني الهجري؛ عبد الملك بن جريج (ت.149هـ/766م)، شعبة بن الحجاج (ت.160هـ/776م) وكيع بن الجراح (ت.197هـ/812م)، سفيان بن عيينة (ت.198هـ/814م)، يحيى بن سلام (ت.200هـ/815م).

من جانب آخر؛ كان هناك طريقة أخرى للتفسير ظهرت في هذا القرن (الثاني الهجري)؛ وهي غير الطريقة التي تعتمد على المرويات والأخبار والآثار، فقد كان هناك نهج آخر للتفسير (في هذا العصر) يعتمد في الأساس على فهم دلالة الكلمة القرآنية، ويعتني هذا النهج بمشتقات الكلمة في اللغة العربية، والمعنى الذي اكتسبته هذه الكلمات في القرآن الكريم، وبعبارة أخرى؛ طريقة التفسير في هذا التيار كانت تعتمد على علم المعاني وغريب القرآن ومجاز القرآن بشكل محوري. فهو معني بمفردات القرآن الكريم ودلالاته وأساليبه. ومن أوائل من صنف في علم معاني القرآن الكريم محمد بن الحسن الرؤاسي (ت.170هـ/786م)، كتابه المسمى بـ "معاني القرآن"، وألف كذلك يونس بن حبيب الضبي (ت.182هـ/798م) كتاباً سماه "معاني القرآن"، وصنف كذلك علي بن حمزة الكسائي كتاباً سماه "معاني القرآن" (ت.189هـ/805م)، وتوالى التصنيف في تحت مسمى (معاني القرآن) الكثير من التفاسير حتى بلغت أكثر من (15) تفسيراً فيما بعد. كما أن بعض العلماء نحا إلى توضيح دلالات المفردات القرآنية من خلال معاجم اللغة كالفراهيدي (ت.170هـ/786م) في كتابه "العين"؛ وسيطرق في هذه المداخلة للحديث عن صناعة التفسير في علم المعاني سواء أكانت في كتب مستقلة أو في معاجم وقواميس اللغة العربية التي تضمنت هذا اللون من التفسير في القرن الثاني الهجري، مع أخذ كتاب "العين" للفراهيدي نموذجاً لذلك، كما سنتوقف على أهم الأسباب التي أدت إلى تأليفه.

Özet

Hicrî ikinci asır, Kur'an-ı Kerim tefsirlerinin düzenli bir şekilde yazılmaya başlandığı, Mushaf-ı Şerif sırasına göre tefsirlerin baştan sona telif edildiği asır olarak kabul edilir. Bu asrın özelliklerinden birisi de tefsir ve telif ameliyesinin ilmi uzmanlık ve derinlik gösteren bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Bu tefsirler, çeşitli derecelerde olmak üzere tefsir rivayetlerini de zikretmişlerdir. Bu rivayetlerin bir kısmı, sika (güvenilir) râvilere dayandığı gibi bir kısmı da rivayetlerinin zayıflığından, va'zından ve isrâîliyatından emin olunmayan ravilere dayanmaktadır. Bu devirde büyük sahabe ve Müfessir Abdullah b. Abbas'ın (ö.68/687-88) talebeleri arasında Mücahîd b. Cebr (ö.104/722), Atâ b. Ebî Rebâh (ö.114/732) ve İkrime el-Berberî (ö.105/723) bulunmaktadır. Sahabe Abdullah b. Mes'ûd'un talebeleri arasında ise; Âmir eş-Şa'bî (ö.104/722), Hasan el-Basrî (ö.110/728), Katâde b. Diâme es-Sedûsî (ö.117/735) bulunmaktadır. Sahabe Übey b. Ka'b'ın talebeleri arasında da Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö.108/726), Zeyd b. Eslem (ö.186/802), Mâlik b. Enes (ö.136/754) bulunmaktadır.

Tarihî rivayetler bize, bu çağda tefsir ameliyesinin bir ilim olarak özel kitaplarda başladığını, tabiîn müfessirleri hocaların yazmış oldukları sahifelerin olduğunu ve bunları da kendi talebelerine aktardıklarını nakleder. Bu asırda tefsir sahasındaki telifler böylece hadislerden ayrılmış ve tefsir alanına özel, müstakil kitaplar tasnif edilmiştir. Bu tefsirlerde rivâyet yönü hâkim olmakla birlikte müfessirler, esas olarak rivayetlere veâsârlara dayanmışlardır. Hicrî ikinci asrın en meşhur müfessirleri (ayrıntıya girmeden) Abdülmelik b. Cüreyc (ö.149/766), Şu'be b. Haccâc (ö.160/776), Vekî' b. el-Cerrâh (ö.197/812), Süfyân b. Uyeyne (ö.198/814), Yahyâ b. Sellâm'dır (ö.200/815).

Yine bu yüzyılda ortaya çıkan farklı bir yorum şekli daha vardır ki bu yorum âsârlara, haberlere ve merviyâyâtlara dayanmamaktadır. Esas olarak Kur'an-ı Kerim'in kelimelerinin delaletini anlamaya dayanan farklı bir yorumdur. Kelimelerin Arap dilindeki türevleri ve bu kelimelerin Kur'an-ı Kerim'de kazandığı anlamla ilgilidir. Bu akımın tefsir metodu, merkezi olarak Meânî'ine, Garîbü'l-Kur'ân'a ve Mecâzü'l-Kur'ân'a dayanıyordu. Bunlar ise Kur'an-ı Kerimin müfredatı, delaleti ve üslubu ile ilgilenmektedir. Bu yönüme göre Kur'an-ı Kerim'in manalarını ilk tasnif eden kişi "Meânî'l Kur'ân" adlı kitabıyla Muhammed b. Hasan er-Ruâsî'dir. Yine bu alanda telif edilmiş kitaplar arasında Yunus b. Habîb ed-Dabbî'nin (ö.182/798) "Meânî'l-Kur'ân"ı ve Alî b. Hamza el-Kisâî'nin (ö.189/805) "Meânî'l-Kur'ân" isimli eserleri vardır. Bu ilk eserlerden sonra ise art arda "Meânî'l-Kur'ân" adı altında sayısı on beşe kadar ulaşan tefsirler tasnif edilmiştir. Ayrıca Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (ö.170/786) Kitâbü'l-Ayn'ı gibi bazı âlimler dil sözlükleri aracılığıyla Kur'an müfredatlarının – kelimelerinin, kavramlarının- delaletlerini açıklamaya yönelmişlerdir. Bu araştırmada gerek müstakil kitaplarda gerekse hicri ikinci asırda bu türden tefsire yer veren Arap dili sözlüklerindeki meânî ilminde tefsir ameliyesinden bahsedilecektir. Bu Sözlükler arasında Ferâhîdî'nin "Kitâbu'l-Ayn" kitabı esas alınarak yazarın bu kitabı telif etmesinin nedenleri üzerinde durulacaktır.

HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA BAĞDAT'TA TEFSİR: HÜŞEYM B. BEŞİR VE TEFSİRE KATKISI

(Tafsîr In Baghdad In The Hijrî Second Century: Hushaym B. Bashîr And His Contribution To Tafsîr)

Ceyda Gürman

Dr. Arş. Gör., Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı
Ph.D. Research Assistant, Sinop University, Faculty of Theology Department of Tafsir
Sinop, Turkey
cey827@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4136-9766

Özet

Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775) tarafından bugünkü coğrafyasında 145/762 yılında tesis edilen, beş asrı aşkın bir süre başkent ve hilafet merkezi olan Bağdat, ilmî ve kültürel açıdan büyük önemi haiz İslam beldelerindedir. Tefsir, hadis, fıkıh gibi İslamî ilimlerin yanı sıra sanat ve mimarî alanlarında da öncü âlimlerin yetiştiği, tercüme faaliyetlerinin yürütüldüğü, diğer belde ulemasının da uğrak yeri haline gelmiş adeta kültür ve medeniyet beşiği hüviyetini kazanmıştır. Hicrî ikinci asırda Bağdat'ta tefsir faaliyetlerinin durumu ve burada tefsire katkı sunan ulemâya kısaca temas edilecek bu çalışmada özellikle Bağdatlı muhaddis ve müfessir Ebû Muâviye Hüşeym b. Beşîr b. Kâsım (ö. 183/799) ve kaynaklardaki tefsir rivayetleri ele alınacaktır. Etbâu't-tâbîinin yaşadığı hicrî ikinci asır, İslamî ilimlerin geliştiği, tasnif faaliyetlerinin hız kazandığı ve pek çok kıymetli âlimin yetiştiği mümbit bir asırdır. Bu asırda tefsir ilmine de katkı sunan Bağdatlı âlimler arasında zikredilebilecek, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (ö. 150/767), Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805), İsmâil b. Uleyye (ö. 193/809), Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) ve Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) gibi isimler bulunmaktadır. Bu isimler arasında dikkat çekenlerden biri de Hüşeym b. Beşîr'dir. Döneminin önemli muhaddisleri arasında yer alan Hüşeym b. Beşîr'in, güvenilir bir râvi olmasının yanı sıra hadisleri bablara göre tasnif eden ilk kişi olduğu kaydedilmiştir. Kaynaklarda bir tefsir eserinin de bulunduğu ifade edilen Hüşeym b. Beşîr'in tefsir alanındaki vukûfiyetinin ortaya çıkarılması, hem böyle kıymetli bir âlimin tefsir ilmindeki yerinin hem dönemin tefsir anlayışının tesbiti açısından önemlidir. Kendisinin tefsire katkısını ele alan, bu yönüne dikkat çeken bir çalışmanın bulunmadığı görülmektedir. İbn Nedîm (ö. 385/995) *el-Fihrist*'te Hüşeym b. Beşîr'in tefsir, kıraat ve fıkıhla ilgili kitaplarının varlığından bahsederken, Ömer Nasûhî Bilmen (1883-1971) *Tabakâtü'l-Müfessirîn*'de onun hem *Kitâbü't-Tefsîr*'inin hem *Kitâbü'l-Kıraat*'inin olduğunu söyler. Yine Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî (ö. 945/1539) de *Tabakâtü'l-Müfessirîn* adlı meşhur eserinde hakkında önemli bilgilere yer vermektedir. Bu çalışmada onun hayatı, hocaları ve öğrencileri ile ilmî durumu hakkında bilgi verildikten sonra tefsir rivayetleri tetkik edilecektir. Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbîîn gibi erken dönem tefsir rivayetlerini bize aktaran tefsir kaynakları, ilgili dönemi anlamak açısından oldukça önemlidir. Hüşeym b. Beşîr'in bahsedilen bu kaynaklardaki yerinin ne olduğunu tesbit etmek üzere tefsirlerdeki rivayetleri incelenecek, özellikle Bağdatlı âlimlerden olan İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) tefsiri *Câmi'u'l-Beyân*'a kaynaklığı ele alınarak âyetleri yorumlama yöntemi üzerinde durulacaktır. Yine Taberî tefsirinde sıklıkla karşılaşılan ravilerden biri olan Hüşeym b. Beşîr'in öğrencisi Bağdatlı müfessir Ya'kûb b. İbrâhîm ed-Devrakî'ye (ö. 252/866) de konunun sınırlarını aşmayacak şekilde kısaca temas edilecektir.

Abstract

Baghdad, which was founded by the 'Abbāsīd Caliph Abū Ja'far el-Manṣūr (d. 158/775) in 145/762 in its current geography and has been the capital and center of the caliphate for more than five centuries, is one of the most important Islamic cities in terms of science and culture. In addition to Islamic sciences such as tafsīr, hadith, and fiqh, it is a city that is almost a cradle of culture and civilization, where pioneering scholars in the fields of art and architecture are trained, translation activities are carried out, and it has become a frequent destination for other town's scholars. In this study, which will mention the status of tafsīr activities in Baghdad in the second century of the hijrī and the determination of the scholars who contributed to tafsīr here, the muhaddith and mufassir Abū Mu'āwiya Hushaym b. Bashīr b. Kāsim (d. 183/799) from Baghdad and the tafsīr narrations in the sources will be discussed. The hijrī second century, in which atbā' al- tābī'īn lived, is a fertile century in which Islamic sciences developed, classification activities gained momentum and many valuable scholars were trained. Among the scholars of Baghdad who contributed to the science of tafsīr in this century, there are names such as Abū Ḥanīfa al-Nu'mān b. Thābit (d. 150/767), 'Alī b. Ḥamza al-Kisā'ī (d. 189/805), Ismā'īl b. 'Ulayya (d. 193/809), Yaḥyā b. Ziyād al-Farrā' (d. 207/822) and Ḳāsim b. Sallām (d. 224/838) that can be mentioned. One of the notable names among these names is Hushaym b. Bashīr. It is mentioned that Hushaym b. Bashīr, who is among the important hadith scholars of his time, was the first person to classify the hadiths according to the chapters as well as being a reliable narrator. Revealing Hushaym b. Bashīr's knowledge in the field of tafsīr, which is stated to have a tafsīr work in the sources, is important both in terms of determining the place of such a valuable scholar in tafsīr science and the understanding of tafsīr of the period. It is seen that there is no study that addresses his contribution to tafsīr and draws attention to this aspect. While Ibn al-Nadīm (d. 385/995) *al-Fihrist* informs about the existence of Hushaym b. Bashīr's books on tafsīr, qirāa and fiqh in his book, 'Umar Nasūhī Bilmen (1883-1971) *Ṭabaqāt al-Mufasssīrīn* says that he has both *Kitāb al-Tafsīr* and *Kitāb al-Qirāāt*, Muhammed b. Alī al-Dāwūdī (d. 945/1539) also gives important information about him in his famous work called *Ṭabaqāt al-Mufasssīrīn*. In this study, after giving information about his life, his teachers and students and his scientific status, his tafsīr narrations will be examined. The sources of tafsīr that convey us the early tafsīr narrations such as the Prophet, ṣaḥāba, tābī'ūn and atbā' al- tābī'īn are very important in terms of understanding the relevant period. In order to determine the place of Hushaym b. Bashīr in these sources, his narrations in the tafsīr will be examined, and the method of interpreting the verses will be emphasized, especially by considering the source of who is one of the scholars from Baghdad, Ibn Jarīr al-Tabarī's (d. 310/923) commentary *Jāmī al-Bayān*. Again, one of the most frequently encountered narrators in Tabarī's commentary, Hushaym b. Bashīr's student Ya'kūb b. Ibrāhīm al-Dawrākī (d. 252/866), the mufasssīr from Baghdad, will be briefly touched upon without exceeding the limits of the subject.

HİCRİ İKİNCİ ASIR TEFSİR FAALİYETLERİNDE TARİHSEL ZEMİN VE HADİSELERİN ROLÜ
(The Role Of Historical Ground And Events In The Tafsîr Movements
Of The Second Century Hijri)

Muhammed AS

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
PhD Student, Istanbul University, Faculty of Theology, Department of Tafsir
İstanbul, Turkey
muhammed.as@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-3114-1207

Özet

"Hicri ikinci asır", Tefsir ilmi ve diğer ulumu'l-Kur'ân için müstesna bir konumdadır. Alanımızın tefsir olması, çalışmamızın sınırları ve belirlediğimiz hedef açılarından asır, "tefsir ilmi" çerçevesinde ele alındı. Tefsir faaliyetleri sürecindeki bazı aşırı yorumların nedenlerinin ortaya konularak menfi yorumların doğurduğu istismar ve ayrılıkların engellenmesi hedeflendi. Tefsirî gelişmelerin doğru tahlili için dönemin tefsir faaliyetlerinde ve müfessirlerinin Kur'ân yorumlarında etkili hadiselerin tarihsel arka planı, detaylıca tahlil edilip tarihsel boyut ve zemin konu edildi. Devamında bu asrın tefsir faaliyetlerinin günümüz Kur'ân yorumlarındaki yansımalarına yer verildi. Tefsirî problemlerin çıkış noktalarını ve hangi tarihsel olaylardan kaynaklı olduklarını bilebilmek, problem tespitinde oldukça önemlidir. Halbuki literatürde ve klasik Tefsir Usûlü'nde, tarihsel hâdiselerin tefsir ve müfessirler üzerindeki etkisi üzerinde pek durulmamış olduğu söylenebilir. Bu da beraberinde, tefsire dair bazı eksik okumaları getirmiştir. Mesela, dönem müfessirlerine atfedilen rey ile tefsir, rivayet ve isrâiliyat düşkünlüğü, dilsel zaafılar, ayetleri izahlarında tahsise gittikleri, Kuran kıssalarını esas amaçlarından uzaklaştırıp bir takım hayal ve hurafelerle bunları izaha kalkıştıkları, Hadîs uydurmacılığı, siyasi amaç güttükleri gibi yanlış okumalar bunlara örnektir. Bu sorun görülen noktaların her biri, yanlış okumaların neticeleridirler. Bu dönem müfessirlerinin Kur'ân yorumlarındaki farklılıkları, farklı yorumların hangi sâiklerle ortaya çıkıp müfessirleri nasıl etkilediği/yönlendirdiği, ancak tarihsel zemin sorgulanarak aydınlatılabilir. Böylece yanlış okumaların önüne geçilebilir. Döneme ve müfessirlerine atfedilen müşkülâtli noktaların sanıldığı manada bir karşılıklarının olup olmadığı tetkik edilebilir. Sorun olarak sunulan tüm bu hususların, o dönemin kendi tarihsel yapısı/doğal süreçlerindeki gelişmelerle bağlantısı ortaya çıkarılabilir. Böylelikle literatürün, tefsir ekollerinin oluşumundaki tarihsel arka planı ihmal ettiğine dair veriler farkedilebilecektir. Problemlerli görülen noktaların hakikatlerinin sorgulanmaması, dönemin kendi tarihsel zemin ve perspektifinde değerlendirilmemesi, konunun tarihsel arka planının yeterince irdelenmemesi, konuya genellemeci/kategorize edici yaklaşılması vs. durumların her biri, tefsir faaliyetinin eksik kalmasına neden olan birer sorundur. Bir bilim havzası adlandırması/incelemeinin yanı sıra genelleştirmeden/kategorize etmeden; tabakatçı/şahıs merkezli değerlendirilmesiyle dönemin tefsir faaliyetlerinin daha sağlıklı analizleri yapılabilir. Bu bağlamda çalışmada, analitik çözümlerle dönem aydınlatılmaya çalışıldı. Yargılara varırken de, etkin tarihsel arka plan gözetildi. Bunun için de temel kaynaklardan, söz konusu dönemin tarihsel verileri toplandı. Tikel ve tümel diyalektiği yoluyla bu verilerin incelenip anlaşılmasına ve bilimsel sonuçların elde edilmesine yönelik bir metot izlendi. Veriler ve rivâyetler tek tek incelendiği gibi, genel ve tikel bilgiler arasındaki ilişki ortaya çıkarıldı. Böylelikle tasvir metodu da kullanılmış oldu. Bu metotla da tarihî veriler incelenip dönemin şartları, tarihî bilgilere uygun ve olabildiğince objektif bir bakışla ortaya konmaya çalışıldı. Döneme dair yanlış okumaların engellenebilmesi, söz konusu dönemi ve müfessirlerini, kendi özel süreçlerinde incelemek ve buna yönelik iyi bir "*süreç analizi*" yapmakla mümkündür. Tarihsel hâdiselerin insan yorumları üzerindeki etkisi gerçekliğinden yola çıkıldığı takdirde, tefsirde usul anlamında, yeni bir usul / bakış açısı da yakalanıp, tefsirin daha sahih bir

mecrada yürümesine katkı sağlanabilir. Bunu gerçekleştirebilmek adına, tarihsel hâdiselerin, başlıca örnek şahsiyetler üzerindeki etkileri gözetilerek tefsirin şekillenmesinde tarihsel hâdiselerin etkisinin somut bir şekilde anlatımı sağlanabilir.

Abstract

"The second century Hijri" is in an exceptional position for the science of Tafsir and other ulumu'l-Qur'an. In terms of our field of tafsir, the limits of our work, and the target we set, the century was handled within the framework of the "science of tafsir". It was aimed to prevent abuse and separations caused by negative comments by revealing the reasons for some extreme interpretations in the process of tafsir activities. For the correct analysis of the exegetical developments, the historical background of the influential events in the tafsir activities of the period and the commentators of the Qur'an were analyzed in detail and the historical dimension and ground were discussed. Afterwards, the reflections of the tafsir activities of this century in today's Qur'an interpretations were given. It is very important to know the origins of exegetical problems and from which historical events they originate. However, it can be said that the effect of historical events on tafsir and commentators has not been emphasized much in the literature and classical Tafsir Method. This brought with it some incomplete readings of tafsir. The difficult points attributed to the period and its commentators are the result of the developments in the historical structure/natural processes of that period. The truth of these issues is not questioned, the period is not evaluated on the historical ground and perspective, the historical background is not adequately examined, a generalizing/categorizing approach, etc. Each of these situations is a problem that causes the exegesis activity to be incomplete. Without generalizing/categorizing as well as naming/examining a science basin; A healthier analysis of the exegetical activities of the period can be made by evaluating the tafsir/person-centered evaluation. In this context, the period was tried to be illuminated with analytical analyzes in the study. Effective historical background was taken into consideration while making judgments. For this purpose, historical data of the period in question were collected from basic sources. A method was followed to examine and understand these data and to obtain scientific results through the dialectic of the particular and the universal. Thus, an objective view was tried to be put forward by using the descriptive method. It is possible to prevent misreadings about the period by examining the period and its commentators in their own special processes and by making a good "process analysis" for it. Based on the reality of the effect of historical events on human interpretations, a new point of view/method can be captured in the sense of method in tafsir, and it can contribute to a more authentic course of tafsir. In order to achieve this, a concrete expression of the impact of historical events in the shaping of the tafsir can be provided by considering the effects of historical events on the main exemplary personalities.

HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA SÜNNİ-Şİİ PARADİGMANIN RİVAYETLERE ETKİSİ: İBN ABBAS ÖRNEĞİ (The Effect of Sunni-Shi'i Paradigm on Riwayat in The Second Century Hijri: The Example of Ibn Abbas)

Hatice Ece ERÇİN

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
PhD Student, Istanbul University, Faculty of Theology, Department of Tafsir
Istanbul, Turkey
haticeeercin@ogr.iu.edu.tr
orcid.org/0000-0001-7532-7567

Özet

Kur'ân ve hadis, İslâm dininin iki temel kaynağı kabul edilmektedir. Bu iki temel kaynağın tüm yönleriyle birbirlerini desteklemeleri gerekirken, sonraki süreçlerde ikinci ana kaynak olarak kabul edilen hadislere dahil edilen birtakım uydurmaların neticesinde aralarında bir çelişki varmış gibi arızı sorunlar ortaya çıkmıştır. Özellikle Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şehadetinden sonra otoritenin güç kaybetmesiyle toplum bazında çeşitli bölünmeler yaşanmıştır. Fitne olayları sonrasında teşekkül eden siyasî ve itikadi oluşumlar, kendilerine ait birtakım fikirlerini, hasmına karşı güçlü argümanlara sahipmiş gibi göstermek adına Hz. Peygamber'e isnat etmişlerdir. Böylece Nebevî kaynağın otoritesinden yararlanmak isteyen ekoller, muhtelif saiklerle hadis uydurmaya tevessül etmişlerdir. İbn Abbas (ö. 68/687-88) hem Sünni hem de Şii taraflarca muteber bir şahsiyet ve güvenilir bir alim kabul edilmesinin yanı sıra tefsirde otorite olarak görülmekte ve güçlü bir rivayet kaynağı olarak kendisine referans verilmektedir. Bu doğrultuda her iki kesimin de kendi görüşlerinin meşruiyetine dayanak teşkil etmesi maksadıyla kendilerine ait görüşleri İbn Abbas'a nispet ettikleri düşüncesinin tespiti çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Nitekim bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak hicrî ikinci asırda Şii ve Sünni kesimlere ait siyasî ve itikadi tutumun rivayet uydurmaya etkisi İbn Abbas özelinde incelenecektir. Diğer bir ifadeyle İbn Abbas'a nispet edilen çelişkili rivayetlerin İbn Abbas'ın Sünni ve Şii taraflarca tefsirde otorite kabul edilmesinin etkili olduğu hipotezi üzerinden bir çalışma ortaya konulacaktır. Bu bağlamda çalışmanın öncelikli hedefi, Şii ve Sünni tarafların aykırı düştükleri konularla ilintili olarak İbn Abbas'a nispet edilen rivayetlerin tespit edilmesidir. Daha sonra hicrî ikinci asırda Sünni ve Şii teşekkülüne dair veriler toplanacaktır. İçerik yönüyle analiz edilmesi hedeflenen veriler mukayese yöntemiyle hicrî ikinci asırdaki siyasî ve itikadi arka planın İbn Abbas'a isnat edilen çelişkili rivayetlerle ilişkisi tespit edilecektir. Böylece İbn Abbas'a atfedilen rivayetlerdeki çelişkili söylemlerin hicrî ikinci asırda hem Sünni hem de Şii taraflarca tefsirde güçlü referans kaynağı olarak addedilmesi nedeniyle ona nispet edildiğine dair mulâhaza etme imkânımız olacaktır.

Abstract

The Qur'an and hadith are accepted as the two main sources of Islam. While these two main sources are supposed to support each other in all aspects, incidental problems emerged as if there was a contradiction between these sources as a result of some fabrications included later in the hadiths, which are accepted as the second main source. Especially after the martyrdom of Uthman (as) (d. 35/656), various divisions were experienced within the society as the authority lost its power. Political and theological formations that emerged after the events of fitna (instigation) attributed some of their own ideas to the Prophet in order to present themselves as having strong arguments against their opponents. Thus, the schools that wanted to benefit from the authority of

the prophetic source resorted to fabricating hadiths with various motives. Ibn Abbas (d. 68/687-88) is regarded as an esteemed figure and a reliable scholar by both Sunni and Shiite parties as well as being seen as an authority in tafsir, and reference is given to him as a powerful source of riwayat. In this direction, the aim of the study is to confirm the idea that both groups attribute their own views to Ibn Abbas in order to form a basis for the legitimacy of their own views. As a matter of fact, in this study, unlike other studies, the effect of the political and theological attitudes of the Shiite and Sunni groups on the fabrication of riwayat in the second century Hijri will be examined in the context of Ibn Abbas. In other words, a study will be set forth on the hypothesis that the acceptance of Ibn Abbas as an authority in tafsir by Sunni and Shiite parties was effective on the contradictory riwayat attributed to Ibn Abbas. In this context, the primary objective of the study is to determine the riwayat attributed to Ibn Abbas in relation to the issues that the Shiite and Sunni parties disagree. Then, data on the Sunni and Shiite formations in the second century Hijri will be collected. The data, which is aimed to be analyzed in terms of content, about the relationship between the political and theological background in the second century Hijri and the contradictory riwayat attributed to Ibn Abbas will be determined by the method of comparison. Thus, we will have the opportunity to survey whether the contradictory discourses in the riwayat attributed to Ibn Abbas were attributed to him because he was considered as a strong reference source in tafsir by both Sunni and Shiite parties in the second century Hijri.

Şİİ KAYNAKLARA GÖRE HİCRÎ İKİNCİ ASIR MÜFESSİRLERİNDEN MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN VE Şİİ OLDUĞU İDDİASI

(According To Shiite Sources Muqâtil b. Suleyman and The Alleged Being Shiite)

Ersin ÇELİK

Arş. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı
Research Asst., PhD., Recep Tayyip Erdoğan Uni. Divinity Faculty Department of Tafsir

Rize/Turkey

ersin.celik@erdogan.edu.tr

orcid.org/ 0000-0002-1821-7772

Özet

Mukâtil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) tefsiri, günümüze ulaşan en eski tefsir olması nedeniyle oldukça önemlidir. Bu tefsirin önemi ne kadar tartışılmaz ise, müellifin mezhebî kimliği bir o kadar tartışmalıdır. Müellifin mezhebî aidiyeti bu tefsirinin kaynak olma değeri ile de yakından ilgilidir. Zira Mukâtil hakkındaki değerlendirmeler, "yalancılık" ile "tefsirde otorite olduğu" şeklinde iki uç noktada seyretmektedir. Çağdaş dönemde bazı araştırmacılar, müellifin mezhebî kimliği üzerindeki bu tartışmaları, Sünnî tefsir geleneğinde Mukâtil'in "sakıncalı" olarak görüldüğüne ve bu durumun müellifin tefsirinin görmezden gelinmesine sebep olduğuna kadar götürmüştür. Dolayısı ile söz konusu iddialar, problemi yalnızca Mukâtil'in mezhebi kimliği meselesi olmaktan çıkarmakta ve tefsir geleneğinde Mukâtil'in tefsirinin ideolojik sâiklere kurban edildiğini öne sürmektedir. Mukâtil'in Müşebbihe, Mürcie veya Şîa/Zeydiyye'ye nispet edildiğine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bu çalışma özellikle, tefsirinin muhakkiki Abdullah Mahmud Şehhâte (d. 1951) başta olmak üzere çağdaş dönemde Muhammed Ebu Zehre (ö. 1974) gibi isimler tarafından tekrar gündeme getirilen müellifin Şîi/Zeydî olduğu iddiası üzerine yoğunlaşmaktadır. Mukâtil'in Şîi/Zeydî olduğu iddiası ilk defa Şîa'ya temâyülü ile bilinen İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995) tarafından öne sürülmüştür. Şîi ricâl âlimi el-Keşşî (III-IV. /IX-X. yüzyıl) de onun Şîi/Zeydî olduğunu savunurken, İmâmiyye'nin önde gelen isimlerinden Ebû Ca'fer et-Tûsî (ö. 460/1067), Mukâtil'in Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733) ve Ca'fer-i Sâdık'ın (ö. 148/765) ashabından olduğunu aktarmaktadır. Bu araştırmamızın iki temel amacı bulunmaktadır: Birincisi, müellifin kendi tefsiri üzerinden onun Şîi/Zeydî olmadığına dair ikna edici bazı tespitlerde bulunmaktır. İkincisi ise Mukâtil'in başta tefsir kaynakları olmak üzere Şîi gelenekteki yerine ve etkisine dair bazı tespitlerde bulunmaktır. Burada özellikle Şîa'nın temel tefsir ve hadis kaynaklarında Mukâtil'den gelen rivayetlere yer verilip verilmediği tespit edilmeye çalışılacak ve bu rivayetlerin elimizdeki mevcut eserleri ile mukayesesi yapılacaktır. Neticede bu çalışmada, bazı Sünnî ve Şîi müellifler tarafından Şîi/Zeydî olduğu öne sürülen hicrî II. asrın önde gelen müfessirlerinden Mukâtil'in mezhebi aidiyeti, Şîi kaynaklar üzerinden değerlendirilmektedir.

Abstract

The commentary of Muqatil b. Suleyman (d. 150/767) is very important because it is the oldest exegesis that has survived to the present day. As much as the importance of this tafsir is indisputable, the sectarian identity of the author is just as controversial. The sectarian belonging of the author is also closely related to the value of being a source of this commentary. Because the evaluations about Muqâtil follow two extremes: "lying" and "authority in tafsir". In the contemporary period, some researchers have taken these discussions on the sectarian identity of the author to the point that Muqâtil is seen as "inconvenient" in the Sunni tafsir tradition and this situation causes the tafsir of the author to be ignored. Therefore, the claims in question remove the problem from being a question of Muqâtil's sectarian identity and argue that Muqâtil's tafsir is sacrificed to ideological motives in the tafsir tradition. There are different opinions about whether Muqatil is attributed to Müşebbihe, Murjite or Shia/Zaydiyya. This study focuses on the claim that the

author is Shiite/Zaidi, which was brought to the fore by names such as Muhammad Ebu Zehre (d. 1974), especially Abdullah Mahmud Shahhâte (b. 1951), who was the interpreter of his commentary. The claim that Muqatil was a Shiite/Zaidi was first put forward by Ibn al-Nadim (d. 385/995), who was known for his Shia inclination. While the prominent Shiite scholar al-Kashshi (III-IV. /IX-X. century) argued that he was a Shiite/Zaidi, Abu Ja'fer et-Tusi (d. 460/1067) He states that he was one of the companions of Muhammad al-Bakir (d. 114/733) and Ca'fer-i Sadik (d. 148/765). Our research has two main purposes: First, it is to make some convincing determinations that he is not a Shiite/Zaidi based on the author's own commentary. The second is to make some determinations about the place and influence of Mukâtil in the Shiite tradition, especially the sources of tafsir. Here, it will be tried to determine whether the narrations from Muqatil are included in the main tafsir and hadith sources of Shia, and these narrations will be compared with the existing works. As a result, in this study, the Hijri II. the sectarian belonging of Muqatil, one of the leading commentators of the century, is evaluated through Shiite sources.

HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA KUR'ÂN'IN KUR'ÂN'LA TEFSİRİ: MUKATİL B. SÜLEYMAN TEFSİRİ ÖRNEĞİ
(Interpretation of The Qur'an With The Qur'an in The Second Century Hijri: Muqatil b. Suleyman's Tafsir Example)

Mehmet YAŞAR

Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Research Assistant Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Department of Tafsir
Çanakkale, Turkey
mehmetyasar1985@hotmail.com
orcid.org/0000-0003-3520-5973

Özet

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, âyetlerin bütünsel değerlendirilmesini konu edinen bir yöntemdir. Kur'ân âyetlerinin birbirini açıklaması, birçok âyetin birbirini tamamlaması, bazı âyetlerin birbirini takyit ve tahsis etmesi gibi nedenler bu metodu ön plana çıkarmıştır. Öyle ki kimi âlimler bu yöntemi Kur'ân'ın en iyi tefsir metotlarından biri olarak değerlendirmiştir. Zira Kur'ân'ın, her şeyin açıklayıcısı olduğunu ifade ettiği, her şeyi açıklayan Kur'ân'ın kendisini beyan etmemesinin düşünülemediği belirtilmiştir. Nitekim Kur'ân'a bakıldığında birbiriyle irtibatlı birçok âyetin olduğu görülür. Bu durum âyetlere parçacı yaklaşımın gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, dayanağını doğrudan Kur'ân'dan almış ve âyetlerle desteklenmiş bir metot olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple de Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, tefsir kaynakları arasında önemli bir yere sahip olan anlama yöntemlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Esasen bu yöntemin uygulanması kimi âyetler için zorunludur. Zira bazı âyetlerin zâhirî anlamda birbiriyle çelişmesi ve ancak bütünsel bir şekilde ele alındığında anlaşılması, kimi kıssaların farklı âyetlerde değişik şekillerde ele alınması, nüzül sürecinin olayları dikkate alan yönü vb. faktörler, Kur'ân'a bütünsel yaklaşımının gereklerinden sadece birkaçıdır. Zâhirî anlamda birbiriyle irtibatlı görünmeyen kimi âyetlerin bazen birbiriyle ilişkiliymiş gibi gösterildiği de görülmektedir. Tam da burada Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinin kim tarafından ve hangi anlama kriterlerinden hareketle yapıldığı son derece önem arz etmektedir. Kur'ân'ın kimi âyetlerini açık bir şekilde birbiriyle ilişkilendirmek mümkünken kimi âyetlerin yan yana getirilmesi uzak ihtimal olarak görülebilmektedir. Bu bağlamda müfessirin birbiriyle irtibatlı gördüğü âyetlerin gerçekte öyle olup olmadığı birçok açıdan incelenmelidir. Öte yandan Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinin ilk örneklerine hicrî ilk asırda rastlamak mümkündür. Hz. Peygamberin kendisine nâzil olan vahyi beyan ederken bu yöntemi dikkate aldığını gösteren birçok rivayet mevcuttur. Bazı sahâbe ve tâbiîn'in ileri gelenlerinin de bu yöntemi, anlama metotlarından biri olarak gördüklerini gösteren veriler mevcuttur. Dolayısıyla bu metot vahyin nazil olduğu süreçten itibaren dikkate alınmış ve âyetlerin anlaşılması noktasında göz önünde bulundurulmuştur. Benzer şekilde kimi müfessirler de bu yöntemden istifade etmiştir. Bu metodu önemseyen ve tefsir faaliyeti olarak uygulayan ilk müfessirlerden biri Mukâtil b. Süleyman'dır (ö. 150/767). O, et-Tefsîr'ül-kebir adlı eserinde bu metottan ciddi anlamda istifade etmiş ve birçok âyetin tefsirinde Kur'ân'ın kendisini referans göstermiştir. Mukâtil b. Süleyman'ın hicrî ikinci asır müfessirlerinden olması onun bu metodu ele alış şeklini önemli kılmaktadır. Zira Mukâtil'in Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir yönteminin incelenmesi hicrî ikinci asırda hâkim olan Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir anlayışının anlaşılması noktasında önemli bir katkı sunacaktır. Böylece o dönemde bu metodun hangi ilkeler çerçevesinde ele alındığı, ideolojik bir araç olarak kullanılıp kullanılmadığı, bu yöntemin hangi kapsam ve sınırlar çerçevesinde değerlendirildiği vb. birçok soruya cevap bulunabilecektir. Bu şekilde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinin süreç içerisindeki değişimi hakkında önemli ayrıntılar tespit edilmiş olacaktır. Bu bağlamda Mukâtil'in, tefsirinde bu metottan nasıl istifade ettiği, hangi âyetlerin tefsirinde bu metodu delil olarak uyguladığı, bu yöntemle rivayet mi yoksa dirâyet penceresinden mi yaklaştığı, akidevî, fikhî, lugavî vb. âyetlerin

tefsirinde bu yöntemle ne denli yer verdiği, onun Kur'ân'ın Kur'an'la tefsir anlayışını belirleyen etkenlerin neler olduğu vb. sorular bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Abstract

The interpretation of the Qur'an with the Qur'an is a method that deals with the holistic evaluation of the verses. Reasons such as the explanation of the verses of the Qur'an, the completion of many verses, and the limitation of some verses have brought this method to the fore. Some scholars have considered this method as one of the best interpretation methods of the Qur'an. Because according to them, it is unthinkable that the Qur'an, which explains everything, should not explain itself. As a matter of fact, when we look at the Qur'an, it is seen that there are many verses related to each other. This shows that the verses should not be approached in a piecemeal fashion. In this context, the interpretation of the Qur'an with the Qur'an is a method that takes its basis directly from the Qur'an. For this reason, the interpretation of the Qur'an with the Qur'an has been accepted as one of the important methods of understanding among the tafsir sources. The application of this method is obligatory for some verses. Factors such as the apparent contradiction of some verses with each other and their understanding only when considered holistically, the handling of some stories in different ways in different verses, the aspect of the revelation process that takes into account the events, etc., are just a few of the requirements for a holistic approach to the Qur'an. On the other hand, it is also seen that some verses that do not seem to be related to each other in the outward sense are sometimes shown as being related to each other. At this point, it is extremely important who interprets the Qur'an with the Qur'an and by what understanding criteria. Because while it is possible to clearly relate some verses of the Qur'an to each other, it is highly unlikely that some verses will be brought together. In this context, whether the verses that the commentator sees as related to each other are in reality should be examined in many ways. On the other hand, it is possible to come across the first examples of the interpretation of the Qur'an with the Qur'an in the first century of Hijri. There are many narrations showing that the Prophet took this method into account while declaring the revelation. There are data showing that some of the Companions saw this method as one of the methods of understanding. Therefore, this method has been taken into account since the beginning of the revelation and has been taken into account in order to understand the verses. Similarly, some commentators also benefited from this method. One of the first commentators who cared about this method and applied it as a commentary activity was Mukātil b. Suleyman (d. 150/767). He made great use of this method in his work named *et-Tafsîrü'l-Kebîr* and cited the Qur'an itself as a reference in the interpretation of many verses. The fact that Mukātil b. Suleyman is one of the commentators of the second century hijri makes his way of handling this method important. Thanks to him, it will be possible to find answers to many questions such as what principles this method was considered at that time, whether it was used as an ideological tool, within what scope and limits this method was evaluated. In this way, important details about the change in the interpretation of the Qur'an with the Qur'an will be determined. In this context, how Mukātil benefited from this method in his commentary, which verses he applied this method as evidence in his interpretation, whether he approached this method as narration or insight, how much he included this method in the interpretation of verses such as faith, law, linguistic etc. Questions such as what are the factors that determine the understanding of the interpretation of the Qur'an with the Qur'an constitute the subject of this study.

MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN'DA İSRÂİLİYAT: ÂDEM-İBLİS KISSASI ÖRNEĞİ

(Isra'iliyyat in Muqatil Ibn Suleyman: The Example of The Adam-Iblis Story)

Vildan ALTAY

İHL Meslek Dersleri Öğretmeni, Yüksek Lisans Mezunu, Aziziye Anadolu İmam Hatip Lisesi Fen ve Sosyal Bilimler Proje Okulu

Imam Hatip Highschool Occupational Courses Teacher, Master degree, Aziziye Anatolian Imam Hatip Highschool Science and Social Sciences Project School

Erzurum, Turkey

altayvildan@hotmail.com

orcid.org/0000-0003-0185-8888

Özet

Kur'ân-ı Kerim, Allah Teâlâ'nın melek Cebrail vasıtasıyla Muhammed (a.s.)'a 610 yılında Ramazan ayının Kadir Gecesi'nde Mekke'de göndermeye başladığı, 632'de Medine'de hitama eren son ilahi kelamıdır. Vahyin ilk ve doğrudan muhatabı olan Rasûlullah, bu Kelâm-ı İlâhî'yi topluma tebliğ ve hayatına tatbik etmiştir. Kelâmullah'ın yakın muhataplarını, ayetlerin nazil olduğu ortama şahitlik eden sahabe oluşturmuştur. Rasûlullah'ın vefatının ardından Ebû Bekir (r.a.) döneminde Kur'ân Mushaf haline getirilmiş ve vahye şahit olan kişilerin vefat etmesi ile İlâhî Kelâm'ın nazil olduğu ortam kaybolmuştur. Böylece vahyin nazil olduğu ortamda hissedilen duygu, düşünce ve fikrî yoğunluk hissedilemez olmuştur. Bu durum sahabeden sonraki nesli oluşturan uzak muhataplarda da anlam kayıplarının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Günümüze ulaşan veriler ışığında Kur'ân'ın tamamının ilk tefsiri olarak bilinen Mukâtil b. Süleymân (ö.150/767) 'ın *et-Tefsîru'l Kebîr*'i hem nüzûl dönemine yakın olması hem de ayetleri anlama ve anlamlandırma çabası bakımından bu alanının önemli kaynakları arasında yer almıştır. Çalışmamızda hicrî ikinci asırda yaşamış müfessirleri ve tefsirlerini, daha sonra Mukâtil b. Süleymân'ın hayatını, eserlerini, tefsir ilmine katkısını işleyeceğiz. İsrâiliyyat'ın ne olduğunu, tefsirde kabul edilen-edilmeyen İsrâiliyyat türlerini ve müfessirlerin İsrâiliyyat'a yaklaşımlarında izledikleri yöntemleri ele alacağız. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de Âdem (a.s.) – İblis Kissası'nın yer aldığı ayetleri zikrettikten sonra, Mukâtil b. Süleymân'ın bu ayetleri nasıl tefsir ettiğini ve her ayette aynı düzeyde İsrâiliyyat'tan yararlanıp yararlanmadığını tespit etmeye çalışacağız. Çalışmamızda kaynaklardan edindiğimiz bilgiler tümevarım metodu kullanılarak analize tabi tutulacaktır. Bu minvalde çalışma, Mukâtil b. Süleymân'ın *Tefsîru'l-Kebîr* adlı eseri ve Âdem (a.s.)-İblis Kissası özelinde II. asırda İsrâiliyyat algısına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda günümüze ulaşmış hicrî ilk asırda yazılmış eserlerden başlayarak, günümüze kadar yazılmış pek çok tefsirde Âdem-İblis Kissası'nın nasıl ele alındığı, hangi aşamada tefsirlere İsrâiliyyat'ın dâhil olduğu ve müfessirlerin İsrâiliyyat'a yaklaşımlarının ne yönde olduğuna işaret edilerek, Mukâtil b. Süleymân'ın konuya yaklaşımı karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Çalışmamızla ilgili "Mukâtil b. Süleymân ve İsrâiliyyat" konusunu ele alan makale ve yüksek lisans tezi bulunmakla birlikte konu başlığını ve içeriğini birebir yansıtan herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Mukâtil b. Süleyman'ın İsrâiliyyat'a yaklaşımı üzerine yapılan çalışmalar olmakla beraber, Mukâtil'in İsrâiliyyat'a yaklaşımını hicrî ikinci asırdaki çalışmalarla birlikte Âdem-İblis Kissası örneğinde ele alan çalışma tespit edilememiştir. Çalışmamızı diğer çalışmalardan ayırıcı kılan özellik de budur.

Abstract

The Quran is the last divine speech that Allah started to send to Muhammad (pubs) through the angel Gabriel in 610 in Mecca on the Night of Power of the month of Ramadan, ending in Madinah in 632. The Messenger of Allah, who was the first and direct addressee of the revelation, conveyed this Divine Speech (Kalam Ilahi) to the society and applied it to his life. The close interlocutors of kalamullah were composed of the companions who witnessed the environment in which the verses

were revealed and were addressed as the object of a conversation of Allah with His servants. After the death of the Prophet, the environment in which the Divine Kalam was sent down disappeared with the death of the people who witnessed the revelation after the Quran was written in the time of Abu Bakr. Thus, the emotion, idea, and intellectual density felt in the environment where the revelation was sent down could not be felt anymore. This situation caused losses of meaning in the distant interlocutors who formed the next generation after the companions. In the light of the available data, Muqatil ibn Sulayman's (d.150/767) *Tafsir al-Kabir* is one of the most important resources of this field in terms of its being close to the revelation period and its effort to understand and make sense of every verse. . In our study, first of all, we will mention the mufasssirs who lived in the 2nd Hijri century and their tafsirs, then Muqatil ibn Sulayman's life, his works, and his contribution to the science of tafsir. We will discuss what Isra'iliyyat is, the types of Isra'iliyyat that are accepted or not accepted in tafsir, and the methods followed by the mufasssirs in their approach to Isra'iliyyat. In addition, after mentioning the verses in the Quran that contain stories of Adam(as)-Iblis, we will primarily state how Muqatil ibn Sulayman interpreted these verses and whether he made use of Isra'iliyyat at the same level in every verse. In our study, the information we have obtained from the sources will be analyzed and formed using the method of induction. Our work aims to shed light on the perception of Isra'iliyyat in the 2nd Hijri century, focusing on Muqatil ibn Sulayman's work titled *Tafsir al-Kabir* and the story of Adam(as)-Iblis. In this context, starting from the works written in the 1st Hijri century that reached today, how the parable of Adam(as)-Iblis had been handled in many tafsirs written up to the present day, at which stage Isra'iliyyat was included in the tafsirs and how the approach of the mufasssirs to Isra'iliyyat will be pointed out, Muqatil ibn Sulayman's approach to Isra'iliyyat will be evaluated comparatively. There is an article and a master's thesis each dealing with the subject of Muqatil ibn Sulayman and Isra'iliyyat, but no study could be detected that reflected our subject title and content exactly.

HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA HURÛF-U MUKATTAA YORUMU: YAHYÂ BİN SELLÂM VE MUKÂTİL BİN SÜLEYMAN ÖRNEĞİ

(The Interpretation of Hurûf-e Muqattaa in the Second Century: The Example of Yahya bin Sellaam and Muqatil Bin Suleyman)

Şeyma GÜNDÜZ

Bütünleşik Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı

PhD Student, Ankara University Faculty of Theology Department of Tafsir

Ankara, Turkey

s.gunduuz@gmail.com

orcid.org/0000-0001-5672-8656

Özet

İlahi bir kelim olan Kur'ân-ı Kerîm her kelimesinde ve her ayetinde bizlere farklı edebi güzellikte sunmaktadır. Birçoğu keşfedilmiş olsa da bunlar denizde damla nispetindedir. Keşfedilmeyi bekleyen kısmı ise tahayyülümüzün çok ötesindedir çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in anlam zenginliği ve edebi nükteleri ilim sınırlarının ötesindedir. İlk asırlardan bu yana yüz binlerce kitap yazılmış, yazılmaya da devam etmektedir. Âlimlerin yegâne hedefi Allah'ın muradını en iyi şekilde anlayabilmek ve anlamaya engel görülen müteşabih ayetleri açıklığa kavuşturmak olmuştur. Bu hakikate binaen Kur'ân-ı Kerîm'in hikmetlerini, edebi güzelliklerini ve sınırsız belagat nüktelerini ortaya koyma ve araştırmaya çalışan âlimler ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü, toplanması, yazılması, kıraati, tefsiri, i'câzı, nâsîh ve mensuhu gibi konulara da eğilerek birçok Kur'ân ilminin ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır. Kur'ân ilimleri Ulum'ul Kur'ân terkihi ile karşımıza çıkarak garibu'l-Kur'ân, i'cazu'l-Kur'ân, emsâlu'l-Kur'ân, müşkilu'l-Kur'ân, mecâzu'l-Kur'ân, fevâtihu's-süver, üslûbu'l-Kur'ân, aksâmu'l-Kur'ân gibi birçok ilmi içinde barındırmaktadır. Bunlardan biri de Hurûf-u Mukattaa ilmidir. Kur'ân-ı Kerim'in 29 suresinin başında hurûf-u Mukattaa bulunmaktadır. Surelerin başında bulunan bu harfler bir (*sâd, nûn* gibi) veya birden fazla harfin (*tâ-sîn-mîm elif-lâm-mîm-sâd, kâf-hâ-yâ-ayîn-sâd* gibi) birleşmesi ile meydana gelmektedir. Bu harfler, Kur'ân'ın ifadeleri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır çünkü bu harflerin bazen tek harfli, bazen de birden çok harfin birleşmesiyle karşımıza çıkmasında bir rastgelelik olmadığı ve büyük bir hikmetin mevcut olduğu aşîkârdır. Hurûf-u Mukattaa'nın neye delalet ettiğinin açık olmayışı, Hz. Peygamber'den gelen sarîh bir rivayetin yokluğu öteden beri insanların dikkatini çekmesine sebep olmuş ve meraklarını arttırarak araştırmalarını da o denli arttırmıştır. Bu nedenle müfessirlerimiz, bu harflerin neye delalet ettiği noktasında tevile giderek birçok fikir serdetmişlerdir. Hurûf-u Mukattaa'nın mahiyetini ortaya koymaya yönelik bu çabaların bir kısmı kabul görürken bir kısmı da kabul görmemiştir. Nübüvvet asrına en yakın olan hicrî ikinci asırda da Hurûf-u Mukattaa konusuna açıklık getirme gayreti ile tevile gidilerek birçok görüş ortaya konulmuştur. Sahabilerden özellikle İbn Abbas (ö. 68), Übey bin Kâ'b (ö. 33) tabiinden Katâde bin Diâme (ö. 117), Saîd bin Cübeyr (ö. 94) gibi âlimler farklı görüşler zikretmişlerdir. Ve yine hicrî ikinci asırda tefsir hadis ilminin bir babı olmaktan sıyrılıp tedvin hareketinin başlaması ile müstakil eserler ortaya çıkmıştır. Bu tedvin hareketinde müstakil eser veren ve ön plana çıkan âlimler mevcuttur. Bu âlimlerden ilk tam tefsiri yazmasında dolayı Mukâtîl bin Süleyman'ın (ö. 150) tefsiri ile tefsirinin tamamı ulaşmasa da ilk tefsirlerden kabul edilen Yahyâ bin Sellâm'ın (ö. 200) tefsirinde Hurûf-u Mukattaa ilmini irdelemeye çalışıp yeri geldiğinde iki tefsir arasında yorum farklılıklarına ve benzerliklerine değineceğiz.

Abstract

The Qur'an, which is a divine word, presents us with different literary beauty in every word and every verse. Although many have been discovered, they are only a drop in the sea. The part waiting to be discovered is far beyond our imagination because the richness of meaning and literary wit of the Qur'an is beyond the limits of science. Since the first centuries, thousands of books have been written and continue to be written. The only goal of the scholars was to understand the will of Allah in the best way and to clarify the mutashabih verses that seem to hinder understanding. Based on this truth, scholars who try to reveal and research the wisdom, literary beauties and unlimited rhetoric of the Qur'an, also include the revelation, collection, writing, recitation, interpretation, i'câz, nasih and nasih of the Qur'an. They have also been instrumental in the emergence of many Qur'anic sciences by focusing many issues. The sciences of the Qur'an appear with the composition of Ulum'ul Qur'an, garibu'l-Qur'an, i'cazu'l-Qur'an, emsâlu'l-Qur'an, muskulu'l-Qur'an, metaphorical It contains many sciences such as l-Qur'an, favâtihu's-suver, uslûbu'l- Qur'an, and aksâmu'l-Qur'an. One of them is the science of Huruf-u Mukattaaa. There is huruf-u Mukattaaa at the beginning of 29 suras of the Qur'an. These letters at the beginning of the suras are formed by the combination of one (like *sâd, nûn*) or more than one letter (like *tâ-sin-mîm alif-lâm-mîm-sâd, kâf-hâ-yâ-ayîn-sâd*). These letters have an important place in the expressions of the Qur'an because it is obvious that there is no coincidence and there is a great wisdom in the occurrence of these letters, sometimes with a single letter or sometimes with the combination of more than one letter. The fact that it is not clear what Huruf-u Mukattaaa signifies, and the absence of a clear narration from the prophet Muhammad, therefore this science has always attracted people's attention, and by increasing their curiosity and research. For this reason, our commentators have put forward many ideas by going to interpretation about what these letters signify. While some of these efforts to reveal the nature of Huruf-u Mukattaaa were accepted, some were not. In the second century which is closest to the age of prophethood, many views were put forward by interpreting the Hurûf-u Mukattaaa with an effort to clarify. Scholars such as Ibn Abbas, Qatada bin Diame, Said bin Cubeyr from among the companions of Ubey bin Kab have expressed different opinions. And again, in the second century of Hijri, with the beginning of the tadwin movement, tafsir ceased to be a branch of the science of hadith, and independent works emerged. There are scholars who produced independent works and came to the fore in this codification movement. We will try to examine the science of Hurûf-u Mukattaaa in the commentary of Muqâtil b. Suleiman (d. 150), which is accepted as one first complete commentary, although tafsir of Yahyâ bin Sallâm which is accepted as one of the first tafsir but it is not complete. Also we will touch on the differences and similarities views between these two tafsirs.

İBN CÜREYC VE TEFSİR GELENEĞİNDEKİ YERİ (Ibn Jurayj and His Place in the Tafsir Tradition)

Hacer ÇELİK

Dr., Meslek Dersleri Öğretmeni, Karatay Ali Ulvi Kurucu Anadolu İmam Hatip Lisesi

Dr., Teacher, Karatay Ali Ulvi Kurucu Anatolian Imam Hatip High School

Konya, Turkey

hacercelik-42@hotmail.com

orcid.org/0000-0003-0357-1928

Özet

Hicrî ikinci asırda yapılan ilmi çalışmaların, İslâmî ilimlerin oluşumu ve şekillenmesi açısından önemli bir yeri ve rolü vardır. Bu dönemde yaşanan gelişmeler, daha sonraki dönemlerde İslâmî ilimlerin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Her alanda olduğu gibi bu asırda tefsir alanında da önemli çalışmalar ve bu çalışmaları icra eden âlimler dikkat çekmektedir. Tefsir, hadis ve fıkıh alanında Mekkeli âlim, tâbiî Ebü'l-Velîd Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî (ö. 150/767) bunlardan biridir. Müfessir Taberî (ö. 310/923) ondan bolca nakilde bulunmaktadır. Çalışmamızda, hem mevâlî hem de tâbiîn dönemi müfessirlerinden olan İbn Cüreyc'in hayatı, tefsire olan ilgisi ve tefsir rivayetlerinin tasnif edilmesi konu edilerek, tefsir kaynaklarının tespit edilmesi ve muhteva analizi amaçlanmaktadır. Böylece İbn Cüreyc'in, kendisinden sonraki tefsir literatüründeki yeri anlaşılabilir. Yine bu sayede hicrî ikinci asırdaki tefsir algısı, tefsir rivayetlerine yaklaşım biçimi, dönem ve ekollere göre rivayetlerin farklılaşmasının tespit edilmesi hedeflenmektedir. Bu nedenle İbn Cüreyc'in hayatı, yaşadığı dönem, hocaları ile ilişkisi, tefsir ilmine olan ilgisi ve katkısı ve tefsir rivayetlerini ele almada metodu değerlendirilecektir. İbn Cüreyc'in rivayetlerinde fıkıh bilgisinin yanında İsrâiliyat ve kelime îzahlarının yoğun olduğu görülmektedir. Hıristiyanlıkla ilişkili haberlerde de adı sıkça geçmektedir. Tefsirde İsrâiliyat haberlerinin çoğu birkaç isme dayandırılır. Bunlardan biri de Abdülmelik b. Cüreyc'dir. İbn Cüreyc'in ilmî kişiliği konusunda önemli sayılması gereken görüş, hocası Atâ b. Ebû Rebâh'a (ö. 114/732) ait olup bu zata kendisinden sonra ilim meclisindeki yeri için kimi düşündüğü sorulduğunda İbn Cüreyc'i işaret etmiş ve onu "Hicaz gençlerinin efendisi" diye nitelendirmiştir. İbn Cüreyc'in günümüze ulaşmayan Tefsîru İbn Cüreyc adlı eserinden kendisinden sonra yazılan tefsir kaynaklarında bolca faydalanılmıştır. Taberî Câmi'u'l-Beyân'da, Begavî (ö. 516/1122) Me'âlimü't-Tenzîl'de, Kurtubî (ö. 671/1273) el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân'da, Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) el-Bahrü'l-Muhî'te, İbn Kesîr (ö. 774/1373) Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm'de, Süyûtî (ö. 911/1505) ed-Dürrü'l-Mensûr'da bu eserdeki rivayet ve görüşlerden nakiller yapan müfessirlerden bazılarıdır. Hasan Ali Abdülganî, bunlardan isnadı İbn Cüreyc'de sona eren rivayetleri Kur'an'daki sûre sırasına göre tertip ederek bir araya getirmiş ve Tefsîru İbn Cüreyc adıyla yayımlamıştır.

Abstract

Scientific studies in the second century Hijri played an important role in the formation and shaping of Islamic sciences. The developments in the field of Islamic sciences in the second century Hijri were influential by the shaping of Islamic sciences in following periods. Along with other fields, important studies in the field of tafsir draw attention. Among these studies, a scholar of tafsir, hadith and fiqh from Mecca, Abu'l-Velîd Abdulmalik b. Abdilaziz b. Jurayj al-Kureşî (d. 150/767) draws attention. Tabari (d. 310/923) made many quotations from Ibn Jurayj in his tafsir. Ibn Jurayj's studies in the field of tafsir are considered important in terms of the development of tafsir science. In this study, it's be aimed to classify Ibn Jurayj's life, tafsir studies and tafsir narrations. It is aimed to reveal the place of Ibn Jurayj after him in the tafsir literature. In this way, the perception of tafsir in the second century anno hegira, the way of approaching tafsir narrations, the differentiation

process of the narrations according to the periods and schools will be tried to be determined. In Ibn Jurayj's narrations, he used the knowledge of fiqh and also included explanations of israilit and words. Related to Christianity his name is frequently mentioned in the news. In the tafsir literature, the news of Israiliyat is often based on a few names. One of them is Abdulmalik b. Jurayj. The scholarly personality of Ibn Jurayj, his teacher Ata b. It is understood from Ebu Rebah's (d. 114/732) characterization of him as "the master of the youth of the Hijaz". Ebu Rebah pointed to Ibn Jurayj as his successor in the scientific assembly. Ibn Jurayj's tafsir has not survived, but this work has been used in the tafsir which written later. Taberî Câmî'u'l-Beyân, Begavî (d. 516/1122) Me'âlimü't-Tenzîl, Kurtubî (d. 671/1273) al-Câmî'li-Ahkâmî'l-Kur'ân, Ebû Hayyân al-Andelüsî (d. 745/1344) el-Bahrü'l-Muhîl, Ibn Kesîr (d. 774/1373) Tafsîrü In 'l-Kur'ânî'l-'Azîm, in Süyûtî (d. 911/1505) ed-Dürrü'l-Mansûr, they have narrated narrations from this tafsir. Apart from these tafsir, there are narrations from Ibn Jurayj's tafsir. Hasan Ali Abdulgani compiled the narrations, the attribution of which ended in Ibn Jurayj, by arranging them in the order of duration in the Qur'an and published them under the name of Tafsîru Ibn Jurayj.

HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA TEFSİR İLMİNİN TEŞEKKÜLÜNDE İBN CÜREYC'İN ROLÜ TABERÎ'NİN İBN CÜREYC NAKİLLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

(Ibn Jurayj's Role in the Formation of *Tafsîr* in The Second Century A.H.:

An Evaluation on Ṭabarî's Citations of Ibn Jurayj)

Mesut KAYA

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Associate Professor, University of Necmettin Erbakan, Faculty of Theology Ahmet Keleşoğlu, Department of Tafsîr
Konya, Turkey
mesudkaya@hotmail.com
orcid.org/0000-0003-0884-8340

Özet

Ebü'l-Vefîd Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî (ö. 150/767), tefsirin teşekkül döneminde, tefsir telif eden önemli isimlerden biridir. Rum asıllı olması dolayısıyla ismi her ne kadar daha çok isrâîlî rivayetlerle özdeşleştirilse de, o ilk yazılı tefsirlerden birini kaleme almış, bu anlamda Taberî (ö. 310/923) gibi sonraki tefsirler için önemli bir kaynak olmuştur. Taberî'nin tefsiri incelendiğinde İbn Cüreyc'den pek çok nakilde bulunduğu görülür. Taberînin bu nakillerinde İbn Cüreyc, Mücâhid (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723) ve Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) gibi önemli tâbiîn müfessirlerinin bilgilerini arka arkaya nakleder. Bu da gösteriyor ki İbn Cüreyc, bir tefsir telif etmiş ve orada farklı görüşleri cem etmiştir. Taberî, İbn Cüreyc'in bu rivayetlerinden istifade etmekle kalmamış, kimi zaman bizzat İbn Cüreyc'in görüşlerine de yer vermiştir. İbn Cüreyc'in rivayetleri, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Süfyân b. Üyeyne (ö. 198/814) gibi bir sonraki kuşakta tefsir telif eden diğer âlimlere de kaynaklık etmiştir. İbn Cüreyc tefsirin erken dönem teşekkülünde, üzerinde çok durulmayan bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa Fâdil b. Âşûr (ö. 1970), her ne kadar rivâî, lügavî ve ilmî tenkitlere dayalı bir araştırma yönteminin gelişimi için hicrî ikinci asrın ikinci yarısını beklemek gerekecekse de, aynı asrın ilk yarısında İbn Cüreyc'in tefsir tedvinine giriştiğini ve tefsirle ilgili haberleri bir kitapta toplayarak tefsire dair ilk telifi gerçekleştirdiğini söyler. Dolayısıyla İbn Cüreyc'in tefsiri, nakilde bulunduğu tâbiîn müfessirleri, Taberî'nin ondan naklettiği senedler, bizzat kendisine dayandırdığı görüşleri ve İbn Cüreyc'in rivayet metoduna yönelik tenkitler, özellikle onun tefsirin teşekkül dönemindeki rolü incelenmeyi hak etmektedir.

Abstract

Abū al-Walīd 'Abd al-Malīk b. 'Abd al-'Azīz b. Jurayj al-Qurashī (d. 150/767) is one of the most prominent names who wrote an exegesis in the formation period of *tafsîr*. Although his name has often been associated with *Isrā'īlī* traditions due to his Greek origin, he wrote one of the first written exegeses, and in this sense, he became an important source for later generations, like Ṭabarī (d. 310/923). Examining Ṭabarī's exegesis, one sees that he has many citations from Ibn Jurayj, in which he reports traditions of some leading exegetes of the *Tābi'īn* generation, such as Mujāhid (d. 103/721), Iqrima (d. 105/723) and 'Aṭā' b. Abī Rabāh (d. 103/721), one after another. This shows that Ibn Jurayj authored an exegesis to gather different views therein. Ṭabarī not only benefits from these reports of Ibn Jurayj, but also sometimes includes the views of himself. The reports of Ibn Jurayj served also as a source for other exegetes of the following generation, such as Sufyān al-Thawrī (d. 161/778) and Sufyān b. 'Uyayna (d. 198/814). Ibn Jurayj stands out as a figure in the early formation of *tafsîr*, who has not been sufficiently studied yet. However, Fādil b. 'Āshūr (d. 1970) states that, although it would be necessary to wait for the second half of the second century A.H. for the development of a research method based on traditions, and lexical and scientific criticism, Ibn Jurayj embarked on writing an exegesis and carried out the first work of *tafsîr* by collecting relevant reports therein in the first half of the same century. Therefore, Ibn Jurayj's

exegesis; the exegetes of the *Tābiʿīn* generation he narrated; the transmission chains Ṭabarī reports on his authority as well as the views he attributes to Ibn Jurayj; the criticisms against Ibn Jurayj's method of narration; and especially his role in the formation period of *tafsīr* seem to deserve to be examined.

HİCRİ İKİNCİ ASIR TEFSİRLERİNDE ZÜLKARNEYN KISSASI (Qissa of Dhu al-Qarnayn In The Second Century of Hijra)

Feyza ÇELİK

Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı
Master's Degree Student, Istanbul University Faculty of Theology Basic Islamic Sciences

Department of Tafsir

Istanbul, Turkey

feyza.celik@ogr.iu.edu.tr

orcid.org/0000-0002-3398-9199

Özet

Kur'ân-ı Kerim'in bir bölümünü oluşturan kıssalar çeşitli amaçlarla Kur'an'da zikredilmektedir. Tarihi bir bilgiyi zikretmekten ziyade Peygamberimizi teselli etmek, muhatap kitlenin kıssada anlatılan olaylar üzerine düşünmesini ve ibret almasını sağlamak, Peygamberimizin nübüvvetini ve vahyi ispatlamak gibi amaçlar taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan kıssaları genel anlamda üç kısma ayırmak mümkündür. Kıssaların bazılarında örneğin Hz. Nuh gibi geçmiş peygamberlerin Allah'tan aldıkları mesajları kavimlerine tebliğ ederken karşılaştıkları tevhid mücadelelerinden bahsedilmektedir. Bir kısım kıssalarda ise geçmişte yaşamış olan örneğin Ashab-ı Kehf gibi şahıslar konu edilmektedir. Bir kısım kıssalarda da Peygamberimizin nüzul döneminde yaşadıklarına yer verilen örneğin Uhud savaşı, Hudeybiye Antlaşması gibi siyer ile ilgili malumattan bahsedilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in bir üslubu olarak kıssalar Yusuf kıssası hariç parça parça zikredilmektedir. Ayrıca bir kısım kıssalar birçok surede tekrarlanmışken bazıları da tekrarlanmamıştır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan kıssalar içerisinde çalışmanın konusunu olan Kehf Suresi 83-98 ayetleri arasında zikredilmiş Zülkarneyn kıssasıdır. Peygamberimize sorulan bir soru üzerine nazil olan 83.ayetinden itibaren Kur'ân'da kıssaya yer verilmektedir. Nüzul ortamında bu kıssanın soru soran kişiler tarafından ne ifade ettiği veya bu kişilerin neden bu soruyu yönelttikleri ayetlerin anlaşılması noktasında bağlam bilgisini öne çıkarmaktadır. Bunların bilgisi sorulan soru ve Allah tarafından verilen cevap arasındaki ilişkiyi ve kısma aracılığıyla verilen mesajı kavramakta bizlere yardımcı olacaktır. Kur'ân bir yöntem olarak kıssalarda şahıs, zaman, mekân, coğrafya, olayların kronolojik sıralaması gibi unsurlar hakkında mufassal bilgilere yer vermemektedir. Bu bağlamda asıl olan kıssanın verdiği mesajdır. Fakat bu alanların müphem olması tefsir geleneğimizde Ehl-i Kitap ile olan münasebetler aracılığıyla israiliyyat dediğimiz rivayetlerle detaylandırılmıştır. Çalışmada bundan dolayı ele alınacak olan tefsirlerde bu türden rivayetlere rastlanılıp rastlanılmadığına da değinmek konunun kapsamına dahil edilmiştir. Kıssalar söz konusu olduğunda kıssaların tarihsel bir olay olarak vakii olup olmadığı tartışmaları akla gelebilmektedir. Fakat bu çalışmada Zülkarneyn kıssasının vakii olup olmadığı gibi bir durum çalışmanın sınırları içerisine dahil edilmemiştir. Çalışmanın amacı Mukatil b. Süleyman (ö. 150) ve Yahya b. Sellam (ö. 200) tefsirlerinde bu kıssanın nasıl ele alındığını incelemek ve farklılıklara veya benzerliklere değinmektir. Kur'ân vahyini daha doğru anlayabilmek ve bu kıssada verilen mesajları belirleyebilmek için vahyin ilk muhatapları açısından kıssanın yeri ve nüzul ortamı şartlarına da çalışmada yer verilecektir. Bu bakımdan çalışmada kullanılacak yöntemler temel anlamda veri toplama, inceleme, içerik analizi ve mukayese şeklinde zikredilebilir. Ayrıca bu açıdan nüzul dönemine yakın olmaları hasebiyle Hicri ikinci asır tefsirlerinde bu kıssanın ele alınması çalışmanın önemini de ortaya çıkarmaktadır.

Abstract

The parables which are included as a part of the Qur'an are mentioned in the Qur'an for various purposes. These purposes can be listed as consoling our Prophet, making the interlocutors think about the events described in the parable and making them draw a lesson from it, demonstrating

the prophecy of Muhammad and revelation. It is important to note that parables in the Quran have not the aim of mentioning the historical information. The Parables in the Qur'an divide into three parts in general. In some of them past prophets, such as Noah, and their challenges of tawhid when they conveyed the messages that they received from God to their people are mentioned. In some parables, individuals who have lived in the past, such as Ashab-ı Kehf, are mentioned. In some of the parables, information about the sirah is mentioned, such as the Battle of Uhud and the Treaty of Hdaybiyya, which include the Prophet's life in the period of revelation. The parables are mentioned piece by piece, except for the parable of Joseph in the Qur'an. In addition, a parable has been repeated many times, while others have not. The main subject of this paper is Qissa of Dhu al-Qarnayn which is mentioned among the verses 83-98 of the Surah of Kahf. This parable is started to mention from verse 83, which is revealed through a question asked of our Prophet Muhammad. It emphasizes contextual information in terms of understanding what this parable means by the people who ask questions in that time or why they ask this question. This information will help us to understand the relationship between the question asked and the answer given by God and the message given through the parable. As a method, the Qur'an does not include detailed (mufassal) information about factors such as individuals, times, places, geography, chronological order of events. So, the main thing is the message given by the parable. However, the fact that these areas are ambiguous (mupham) is detailed in our exegesis (tafsir) tradition through the narrations we call israiliyyat through the relations with the Ahl al-Kitab. Therefore, it is included in the scope of the subject to mention whether such narrations are found in the exegeses to be discussed in the paper. When it comes to parables, it can be considered whether parables are a historical event. However, in this paper, the case of Dhu al-Qarnayn parable was not included in the scope of the paper. The aim of the paper is to examine how this parable is discussed and to mention differences or similarities in the tafsir of Muqatil b. Sulayman (d. 150) and Yahya b. Sallam (d. 200). In order to understand the revelation of the Qur'an more accurately and to determine the messages given in this parable, the place of the parable in the mind of people of that time and the conditions of that time will also be included in the study in terms of the first interlocutors of the revelation. In this respect, the methods to be used in the study can be mentioned as data collection, review, content analysis and comparison in the basic sense. In addition, the fact that they are close to the revelation period in this respect, discussion of this parable in the Hijri second century exegeses reveals the importance of the paper.

HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA VÜCÛH VE NEZÂİR İLMİNİN TEŞEKKÛLÜ (The Formation of Ilm al-Wujuh wa'n-Nazâir in the Second Century of Hijra)

Hatice BEKTAŞ

Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Master's Degree Student, Istanbul University, Faculty of Theology, Department of Tafsir

Istanbul, Turkey

hatice.bektas@ogr.iu.edu.tr

orcid.org/0000-0001-8530-9194

Özet

Kur'an-ı Kerim ilahî bir hitap olarak 610 yılında Nur Dağı'nın Hira Mağarası'nda ilk muhâtap olarak Hz. Muhammed'e nâzil olmaya başlamıştır. Bu ilahî hitap, Resulullah'ın beyan vazifesi gereğince kavminin diliyle yani Arap dili ve belagati/beyanı üzere inzal edilmiştir. Allahu Teâla muhataplara bu beşerî dilin imkânları çerçevesinde hitap etmiştir. Nitekim bir üslup özelliği olarak tekrar, yemin, müphem lafızlar, istiâre, mecaz, teşbih, kinaye, vücûh, nezâir vb. belagat özellikleri kullanılarak anlatımda zenginlik sağlanmıştır. Kısacası Arap dili ve belagatında ne varsa Kur'an-ı Kerim'de de bir üslup özelliği olarak mevcut olduğuna işaret etmektedir. Bu itibarla Kur'an'ın lafzını anlamak murad-ı ilâhîyi tespit etmek için büyük bir öneme sahiptir. Tefsir ilmi açısından hicrî ikinci asrın tedvin dönemi olarak telakki edildiği bilinmektedir. Bu dönemde Kur'an ilimleri bağlamında gerek sözlü nakil gerekse telif olarak bazı eserlerin kaleme alınmaya başladığı bir dönemdir. Söz gelimi Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767) Kur'an-ı Kerim'i baştan sona tefsir eden ilk âlimdir ve buna ilave olarak Vücûh ve Nezâir ilmi bağlamında da ilk eseri telif etmiştir. Aynı zamanda bu dönemde Yahyâ b. Sellâm'ın (ö.200/815) *et-Tesârif* diye meşhur olan eseri de bu ilim bağlamında telif edilmiştir. Biz de hicrî ikinci asrın Vücûh ve Nezâir ilminin teşekkülündeki önemine binaen müstakil bir çalışma yapmayı uygun gördük. Bu çalışmamızda temel amacımız; Vücûh ve Nezâir ilmi bağlamında bu dönemde telif edilmiş olan iki eseri tahlil etmek ve bu ilmin teşekkülü bağlamındaki katkılarını tespit etmektir. Çalışmamıza örnekler üzerinden Vücûh ve Nezâir ilminin tanımı yapılarak başlanacaktır. Akabinde kronoloji esas alınmak üzere önce Mukâtil b. Süleyman sonrasında da Yahyâ b. Sellâm'ın hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri hakkında malumatlar sunulacaktır. Zikri geçen eserlerin muhtevası ve konuyu işleyiş tarzı incelendikten sonra eserlerin, Vücûh ve Nezâir ilminin teşekkülü bağlamındaki etkilerine dair değerlendirme yapılarak çalışma tamamlanacaktır. Bu itibarla okuyucuya bu dönem Vücûh ve Nezâir ilmi özelinde tasvir edilmeye çalışılacaktır. Çalışmamızda; müellifler eserlerinde kaç kelime veya kavramı işlemiştir? Kavramları seçerken esas aldıkları bir ölçüt var mıdır, varsa nedir? Ele alınan kavramlar nasıl izâh edilmiştir? Kendisinden sonraki müelliflere kaynaklık teşkil etmişler midir? sorularına cevap verilmeye gayret edilecektir. Bu ilmin nakil keyfiyeti, Mukâtil'in tefsiri ile *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* eserinin mukayesesi ve bu ilmi tanıtıcı mahiyette müteaddit akademik çalışma yapılmıştır. Fakat bu çalışmaların ekseriyetle eser ve müellif özelinde olduğunu ifade edebiliriz. Biz ise daha çok döneme vurgu yapmak kaydıyla Vücûh ve Nezâir ilminin teşekkülünü incelemek ve bu eserlerin rolünü tespit etmek istiyoruz. Mukâtil b. Süleyman'ın *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ân'il-Kerîm* isimli eseri ve Yahyâ b. Sellâm'ın *et-Tesârif* adlı eseri çalışmamızın temel kaynakları olmakla beraber müfessirlerin diğer eserleri ve Tefsir Usûlü kitapları tâli kaynaklarımız arasında zikredilebilir. Çalışmamızda tümevarım yöntemi kullanılacak olup metin analizine de başvurulacaktır. Bu vesileyle hem bu dönemdeki eserleri muhtevası itibarıyla tanıtımı yapmak hem de Hicrî ikinci asrın karakteristik özelliği olan dil ilimleri bağlamında Vücûh ve Nezâir ilminin teşekkülünü dönemi itibarıyla tasvir etme sadedinde literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktayız.

Abstract

As a divine address, the Qur'an began to be revealed to Hz. Muhammad as the first addressee in the Hira Cave of the Nur Mountain in 610. This divine address was revealed in the language of his people, that is, in the Arabic language and rhetoric/declaration, in accordance with the declaration duty of the Messenger of Allah. Allahu Ta'ala addressed the interlocutors within the framework of the possibilities of this human language. As a matter of fact, as a stylistic feature, repetition, oath, ambiguous words, metaphor, simile, allusion, wujûh, nezâir etc. By using rhetoric features, richness is provided in the narration. In short, it indicates that whatever is in the Arabic language and rhetoric is also present in the Qur'an as a stylistic feature. In this respect, understanding the wording of the Qur'an is of great importance to determine the divine will. In terms of tafsir science, it is known that in the second century is considered as the codification period. In this period, it is a period in which some works began to be written in the context of Qur'anic Sciences, both verbal transmission and copyright. For example, Muqâtil b. Sulayman (d.150/767) is the first scholar to interpret the Qur'an from beginning to end, and in addition, he wrote the first work in the context of the science of Wüjuh and Nazâir. At the same time, Yahyâ b. Sellâm's (d.200/815) famous work called *et-Tesârîf* was also copyrighted in the context of this science. We have considered it appropriate to conduct an independent study, based on the importance of the second century. Our main aim in this study; The aim of this study is to analyze two works that were written in this period in the context of the science of Wüjuh and Nazâir and to determine their contributions in the context of the formation of this science. We will start our study by defining the science of Wüjuh and Nazâir through examples. Then, on the basis of chronology, first Muqâtil b. Sulayman after, Yahyâ b. Sellam's Information about life, scientific personality and works will be presented. After examining the content of the mentioned works and the way they handle the subject, the study will be completed by evaluating the effects of the works in the context of the formation of the science of Wüjuh and Nazâir. In this respect, this period will be tried to be described to the reader in terms of the science of Wüjuh and Nazâir. How many words or concepts did the authors use in their works? Is there a criterion on which they choose the concepts, and if so, what is it? How are the concepts discussed? Did they serve as a source for subsequent authors? An effort will be made to answer your questions. The transfer quality of this science, the comparison of Muqâtil's commentary and the work of *al-Ashbâh wa'n-Nazâir*, and numerous academic studies have been carried out to introduce this science. However, we can state that these studies are mostly specific to the work and the author. We, on the other hand, want to examine the formation of the science of Wüjuh and Nazâir and to determine the role of these works, on the condition of emphasizing the period. Muqâtil b. Sulayman's work named *al-Ashbâh wa'n-Nazâir fi'l-Qur'ân'il-Kareem* and Yahyâ b. Sallam's although work named *al-Tasârîf* is the main source of our study, other works of commentators and Tafsir Method books can be mentioned among our secondary sources. In our study, the inductive method will be used and text analysis will also be applied. On this occasion, we aim to contribute to the literature both by promoting the works of this period in terms of their content and by describing the formation of the Ilm al-Wujuh wa'n-Nazâir in the context of linguistics, which is the characteristic feature of the second century.

YAHYÂ B. SELLÂM'IN ET-TESÂRÎF ADLI ESERİ BAĞLAMINDA HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA VÜCÛH VE NEZÂİR İLMİ

(Ilm al-Wujûh wa'n-Nazâir in the Second Century of Hijrah in the Context of Yahyâ b. Sallâm's Work Titled al-Taşârîf)

Şuayip KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı
Assist. Prof., Aksaray University, Faculty of Islamic Education
Department of Qur'an Reciting and Qiraat Science
Aksaray, Turkey
suaybk@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-8261-1491

Özet

Vücûh kelimesi sözlükte “ön, yüz, bir nesnenin karşısında olan, önde olan” anlamlarındaki vech kelimesinin; nezâir ise “bir şeyin eşi, benzeri, aynısı” anlamındaki nazîre kelimesinin çoğuludur. Vücûh, bir kelimenin Kur'ân'da farklı manalarda kullanılmasını, nezâir ise farklı köklerden gelen kelimelerin aynı veya yakın anlama gelmesini ifade etmektedir. Bu iki kavram, Kur'ân'ın anlaşılmasında büyük önem arz eden vücûh ve nezâir ilminin temelini oluşturmaktadır. Buna göre vücûh ve nezâir ilmi, bir kelimenin Kur'ân'ın değişik yerlerinde kazandığı farklı anlamları mükerrerleriyle birlikte ele alan bilim dalı ve bu alanda yazılmış eserlerin ortak adı olarak ifade edilebilir. Bu manada vücûh ve nezâir eserleri, Kur'ân'da, birden fazla anlama gelen kelimelerin taşıdığı farklı ve aynı anlamları tespit ederek, ikili bir işlev yerine getirmek suretiyle asıl anlamı ortaya çıkarmaya katkı sunmaktadır. Bunun yanı sıra bu eserler, Kur'an lafızlarının manalarını ve bu manalardan Kur'ân'da tekrar edilen örnekleri vermeleri hasebiyle, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesi bakımından da büyük önem arz etmektedir. Herhangi bir metnin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi, o metinde yer alan kelimelerin anlam itibarıyla iyi bilinmesine bağlıdır. Bunun için vücûh ve nezâir ilminin sağladığı çok ve eş/yakın anlamlılığın bilinmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu manada vücûh ve nezâir ilminin konusu olan kelimelere, muhtevalarında bulunan manalar açısından, netlik kazandırılmadığında ilgili lafızların bulunduğu âyetlerin delaletlerinin tam ve doğru bir şekilde anlaşılması mümkün olmayabilir. Vücûh ve nezâir ilminin, Kur'ân'ın anlaşılması bağlamında çok önemli bir boşluğu doldurması ve bu konuda telif edilen eserlerin belli bir ilmî disiplin oluşturacak düzeyde olması, bu ilmi Kur'ân ilimleri ve tefsir usûlü kaynaklarından bağımsız bir ilim olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Tâbiûn neslini takip eden, genel olarak hicrî ikinci asra denk gelen Tebeu't-Tâbiîn dönemi, tefsir rivayetlerinin yazılmaya başlandığı dönemdir. Bu özelliğiyle, bu döneme tefsir ilminin tedvin dönemi de denilmektedir. Çeşitli ilim dallarının tasnif edildiği bu dönemde her ilim dalında olduğu gibi Ulûmü'l-Kur'ân alanında da bazı çalışmalar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Vücûh ve nezâiri konu edinen çalışmaların başlangıcını da bu asra kadar götürmek mümkündür. Kaynaklarda alanla ilgili yapılmış ilk telifler, İkrime (ö. 105/723), Ali b. Ebî Talha (ö. 143/760) gibi isimlere nispet edilmekle birlikte, bunlar günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan, en önemli iki eser, Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) *Kitâbü'l-Vücûh ve'n-Nezâir*'i ile Yahyâ b. Sellâm'ın (ö. 200/815) *et-Tesârîf* (eserin tam adı, *et-Tesârîf: Tefsîrü'l-Kur'ân mimme'stebehet esmâühû ve taşarrafet me'ânih'dir*) adlı eserlerdir. Bu çalışmada, öncelikli olarak Yahyâ b. Sellâm'ın hayatı ve ilmî şahsiyeti hakkında kısa bilgi verilecektir. Daha sonra ise onun, Kur'ân'ın yüz on beş kelimesinin vecihlerini ele aldığı *et-Tesârîf* isimli eseri bağlamında vücûh ve nezâir konusuna değinilecektir. Eserin, muhteva ve metodu, Kur'ân'ın anlaşılmasına ve Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine sağladığı katkı, örnekler üzerinden ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu yönüyle çalışmada, hicrî ikinci asırda kaleme alınan bir eser üzerinden vücûh ve nezâir ilminin, o asırdaki durumunun tespit edilmesi hedeflenmektedir.

Abstract

The word meaning of *vech* is “front, face, the design of an object and being in front”. *Nazāir* is the plural of *nazīre*, which means “a spouse, similar, the same. *Wujūh* refers to the use of a word in different meanings in the Qur’ān, while *nazāir* refers to the same or close meaning of words from different roots. These two concepts are forms the basis of the science of *wujūh* and *nazāir*, which is very important in understanding of the Qur’ān. The science of *wujūh* and *nazāir* is a branch of science that deals with the different meanings that a word acquires in different parts of the Qur’ān together with its duplicates, and is the common name of works written in this field. In this sense, the *wujūh* and *nazāir* works contribute to revealing the true meaning in the Qur’ān by identifying different and identical meanings that words with more than one meaning carry, performing a dual function. In addition, in these works, it is also important to had been given examples from the Qur’ān from the different meanings of the words and to exegesis the Qur’ān with the Qur’ān. To be able to understand any text in a qualified way depends on knowing the words in that text well in terms of meaning. For this, it is necessary to know the plurality and synonymy provided by the science of *wujūh* and *nazāir*. In this sense, when the words that are the subject of the science of *wujūh* and *nazāir* cannot be clarified in terms of the meanings in their contents, it may not be possible to fully and accurately understand the indications of the verses containing the relevant words. The fact that the science of *wujūh* and *nazāir* fills a very important gap in the understanding of the Qur’ān and that the works written on this subject are at a level to form a certain scientific discipline have enabled this science to be evaluated as a science independent of the Qur’ānic sciences and the sources of exegesis. The period of *tābi’ al-tābi’un*, which follows the generation of *tābi’ūn* and generally coincides with the second century of Hijrī, is the period when Tafsir narrations began to be written. With this feature, this period is also called the *tadwin* period of the science of tafsir. During this period, when various branches of science were classified, as in every branch of science, studies began to appear in the field of *ulūmul-Qur’ān*. It is possible to lead to the beginning of the studies that have acquired the subject of *wujūh* and *nazāir* until this century. Although it is said that the first works in this field have been written by such as *Ikrima*, *Ali b. Abī Talha*, but thier work have not reached to todays. The two most important works that have survived until today are *Muqātil b. Sulayman’s Kitāb al-wujūh wa’n-Nazāir* and *Yahyā b. Sallām’s al-Taṣārīf* (full name of the work is *al-Taṣārīf: Tafsīru’l-Qur’ān mimme’shtabahat asmāuhū wa tasharrafet me’ānīh*). In this study, firstly, brief information about *Yahyā b. Sallām* will be given. Then, the subject of *wujūh* and *nazāir* will be mentioned in the context of his work called *al-Taṣārīf*, in which she deals with the aspects of the one hundred and fifteen words of the Qur’ān. The contribution of the content and method of the work to the understanding of the Qur’ān and the exegesis of the Qur’ān by the Qur’ān will be tried to be revealed through examples. In this respect, in this study, it is aimed to determine the status of the science of *wujūh* and *nazāir* in that century, through a work written in the second century of the hijrī.

**DİL BİLİMLERİ, EDEBİYAT ELEŞTİRİSİ VE TEFSİR ARASINDA EBU UBEYDE MA'MER B. EL-
MÜSENNÂ'NIN MECÂZU'L-KUR'ÂN ESERİ**
(Abu Ubeyda Ma'mar b. al-Musanna's *Majaz al-Qur'an* between Linguistic Sciences, Literary
Criticism and Exegesis)

Sadık SEYMEN

Öğr. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı
Teaching Assistant Dr., Uşak University, Faculty of Theology Department of Tafsir
Uşak, Turkey
sadik.seymen@usak.edu.tr
orcid.org /0000-0001-7110-1587

Özet

Hicrî ikinci asrın önemli ilim adamlarından Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenâ'nın (d. 110 – ö. 209 H. takriben) *Mecâzu'l-Kur'ân*'ı tedvin döneminde İslami ilimlerin kendi aralarındaki ilişkilerini ortaya koyma açısından temsil değeri yüksek bir eserdir. Eserin yazılma tarihine dair kaynaklarda müellifin hicrî 188 yılındaki Bağdat yolculuğundan Basra'ya geri dönüşünde eserini kaleme aldığını ifade eden bilgiler bulunmaktadır. Hem müellifin ilerlemiş yaşı hem de telife başlangıcına dair verilen bilgi dikkate alındığında eserin hicri ikinci asırda telif edilmesi kuvvetle muhtemeldir. Diğer taraftan eserin yapısı hicri ikinci asırdaki tefsir ve dil çalışmalarının yansıması niteliğindedir. Dönemi itibariyle kavramsal çerçevesinin henüz sınırlandırılmamasıyla beraber "meczaz" teriminin, Kur'ân dili ve tefsirine dair yazılan ilk eserlerden birinin merkezine alınması dikkat çekici olup, içerdiği farklı konular itibariyle farklı ilim dallarının kesişim noktasında yer almaktadır. Ebu Ubeyde Mecaz terimini daha sonradan Belagat ilmindeki karşılığında çok daha geniş manada kullanmış ve bununla Ku'rân-ı Kerim'deki normal kullanımın dışındaki çeşitli dilsel formları ve ifade biçimlerini incelemeyi hedeflenmiştir. Bunun yanında Kur'ân'da geçen ve manası yaygın olarak bilinmeyen kelimelerin açıklanması hususunda önemli bilgiler veren Ebu Ubeyde'nin *Mecâzu'l-Kur'ân*'ı Garîbu'l-Kur'ân literatürü için de öncüllerden biridir. Dilin imkanlarını farklı kullanımlar üzerinden araştıran bu eser, sarf, iştikak ve nahiv gibi diğer dil bilimlerinin konularına giren analizler de barındırmaktadır. Bu analizlerde Basra ve Kufe ekolleri henüz teşekkül döneminde bulunduğu Ebu Ubeyde tek bir ekolle kayıtlı kalmamış olup bu da kendisinin yetkinliğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan sonraki dönemde Belagat olarak müstakil bir disiplin haline dönüşecek olan Edebiyat Eleştirisi alanı ile yakından ilgilidir. Zira gerek farklı kullanımların tahlilinde gerekse garîb kelimelerin manasının açıklanmasında çok sayıda şiirle istişhadda bulunmuştur. Teşbih, temsil, istiare, takdim-tehir, hazif, tekid gibi Belagat ilminin konularından olan birçok meseleye de yeri geldikçe değinmiştir ve dönemindeki Edebî faaliyetlerden oldukça istifade etmiştir. Bunlara ilaveten araştırma düzlemini Kur'ân metni üzerinden belirlemesi de bu eseri kaçınılmaz bir şekilde Tefsir ilmi ile alakalı hale getirmiştir. Kendi dönemi itibariyle rivayet ağırlıklı olarak devam eden Tefsir faaliyetinde, alternatif bir yol sunma girişiminde bulunan Ebu Ubeyde, dirayet ekolünün de öncülerinden addedilebilir. *Mecâzu'l-Kur'ân* eseri Taberî (v. 310 H.) gibi bazı müfessirler tarafından tenkide tabi tutulsa da sonraki dönemlerde müstağni olunamayacak bir eser haline gelmiştir. Birçok farklı ekolden ve disiplinden ilim adamının istifade ettiği bu eserin incelenmesi, telif edildiği dönemin ilmî hareketliliğine de ışık tutacaktır. Hasılı bu tebliğde Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenâ'nın *Mecâzu'l-Kur'ân* eseri kendi dönemindeki Dil bilimleri, Edebiyat Eleştirisi ve Tefsir ile ilişkisi bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınacak ve Hicri ikinci asırda bu eserin telifine zemin hazırlayan ilmi hareketlilik tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Abstract

Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna (110 – 209 H. apr.) is one of the important scientist at the second century of The Hijri calendar and his book *Majaz Al-Qur'an* is an important example for explaining relations of Islamic sciences at this era. It is recorded by the sources that Ebu Ubeyde began to compile his book after his journey from Bagdad to Basra at 188 H. When his advanced age and information about beginning of compiling are considered, it is most probably that he wrote *Majaz Al-Qur'an* at the second hijrî century. In addition, this book is like a reflection of tafsir and linguistic studies of second hijrî century. Although term of "mecâz" which was not confined exactly at this period, it is remarkable that this term was the main concept of the study on Quranic Rhetoric and Exegesis and this study is an intersection point between various sciences. Ebu Ubeyde uses the term of mecâz wider than the concept which will be defined at the rhetoric studies, and he aims to study rare linguistic forms and unnormal form of expressions. Besides, he gives extensive knowledge for unfamiliar words at the Quran, and his *Majaz Al-Qur'an* is premise for Garîbu'l-Kur'ân Literature. His book has series of analyses related to other linguistic sciences and Arabic grammar like syntax and morphology. Ebu Ubeyde is not restricted to schools of Arabic grammar such as Basra and Kufe because they were not formed totally. On the other hand, his book has a close relation with Literary Criticism which will be transformed Rhetoric in the following period. For he uses a lot of poems as an example to his analyses. And he touches on subjects of Rhetoric such as simile, metaphor, reiteration. In addition to these, *Majaz Al-Qur'an* is related to Tafseer (Exegesis). At his time most of the Quranic Exegesis studies were relaying on narratives, but Ebu Ubeyde gives an alternative method for Quranic Exegesis, and he can be accepted as one of the pioneer scientists for Linguistic Exegesis. However his book was criticized by some interpreters like at-Taberî, but it's a masterpiece which many scholars benefited from it. At this paper, the researcher will examine Ebu Ubeyde's *Majaz Al-Qur'an* with interdisciplinary method for the purpose of explaining its relations with other Islamic sciences. And this study can flashes on scientific activity at this period.

HADIS

(علم الحديث)

(8)

TEDVİNİN HADİS İLMİNİN TEŞEKKÜLÜNE ETKİSİ (HİCRÎ 100-150 YILLARI)¹

(The Effect of Tadwin on the Establishment of Hadith Science

(Hijri 100-150 Years)

Mustafa TATLI

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı/Hadis

Ph.D. Student, Istanbul University Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences/Hadith

Kutahya, Turkey

mustafataatli@hotmail.com

orcid.org/0000-0001-7573-2896

Özet

Hiz. Peygamber'e atfedilen bir hadisin sistemli olarak rivayet edilmesi hicrî ilk bir buçuk asrı kapsayan ve bazı aşamalardan sonra teşekkül eden ilmî ve sosyal bir süreçtir. Sahâbîler, Hiz. Peygamber'den hayatın akışı içinde ilim öğrendikleri için farklı düzeylerde bilgi sahibi olmuştur. Hiz. Peygamber'in vefatından sonra ilimleriyle öne çıkan bazı sahâbîler, özellikle hicrî otuzlu yıllardan sonra toplumun bilgi ihtiyacını karşılamak ve kendilerine gelen soruları yanıtlamak amacıyla sistemli olmamakla birlikte çok sayıda hadis rivayet etmiştir. Aynı süreçte bazı sahâbîler, ihtiyaç olmaksızın meclislerde veya kendi evlerinde hadis rivayet etmek suretiyle sistemliye yakın bir görüntü arz etmiştir. Tâbiûn nesli ise farklı şehirlere dağılan sahâbîlerden hadis ve fıkıh öğrenmiş, sahâbîlerin ilmini tevarüs etmiştir. Büyük tâbîiler, ilmin yayılmasına ve meclislerinin çoğalmasına katkı sağlasalar da meclislerde hadis ve fıkıh bir arada el alma, az hadis rivayetini tercih etme, ihtiyaç halinde hadis rivayetini başvurma, maruf olmayan hadisleri rivayet etmeme gibi tavırlarıyla büyük oranda sahâbîlerin yöntemlerini sürdürmüştür. Hadisleri kayıt altına alma ve sonraki nesle ulaştırma amacını taşıyan tedvinin hicrî I. asrın sonlarında gündeme gelmesi ile hadis rivayeti farklı bir aşamaya evrilmiştir. Tedvinle birlikte birçok tartışma yaşanmış, hadis rivayetinde yapısal değişimler görülmüştür. Tedvin amacıyla hareket eden küçük tâbîiler, hocalarından daha fazla hadis öğrenmek istemiş, öğrendikleri bilgilerin isnadlarını araştırmış, daha çok hadis elde etmek için yazıyı daha etkin kullanmaya başlamış, maruf rivayetler dışında garib hadisleri de öğrenmek için hocalarını zorlamıştır. Bu tâbîiler tedvin ile birlikte hadisleri nakletmek için özel meclisler tertip etmiş, meclislerinde soru sorulmaksızın doğrudan hadis rivayet etmiş, tahammül ve eda yöntemlerini geliştirmiştir. Hadis rivayetinde görülen bu değişimler, tartışmaların ve kırılmaların ardından gerçekleşmiş, küçük tâbîilerin mezkur hususlardaki ısrarıyla aşama kaydedilmiştir. Diğer taraftan hadis rivayetinin tedvin sonrasında ivme kazanması, ehil olmayan râvilerin hadis rivayet sistemine girmesine sebep olmuştur. Bu durumun önüne geçmek için râvilerin güvenilirlikleri sorgulanmış, tahammül-eda lafızları kullanmaları istenmiş, manen rivayet ediliyorsa şartlara uyulup uyulmadığı üzerinde durulmuştur. Tedvin sonrası hadis rivayetinin değiştiğinin en büyük göstergelerinden bir diğeri ise râvilerin hadis öğrenme ve öğretmedeki tutumlarında görülen farklılaşmalardır. Tedvin öncesinde bir sahâbînin ilmini merkeze alarak ilim öğrenmek yeterli görülmüş, ihtiyaç hissedilmesi halinde başka bir sahâbîye başvurulmuştur. Tedvin sonrasında ise birden çok sahâbî veya tâbîinin hadislerini öğrenmek amacıyla hareket edilmiş, yakalanan her bir fırsat değerlendirilmek istenmiştir. Birçok tâbîi sistemli sayılmasa da bu amacı gerçekleştirmek için farklı şehirlere yolculuklar yapmış, özellikle farklı şehirlerden birçok alimi görme imkânı sağlayan haccı bir fırsat bilmiştir.

¹ Bu tebliğ, "Tâbiûn Döneminde Hadis İlimi" ismiyle tarafımızca hazırlanmakta olan doktora tezinden esinlenerek üretilmiştir.

Abstract

The systematic transmission of a hadith attributed to the Prophet is a scientific and social process that covers the first one and a half centuries of Hijri and was formed after some stages. Since the saḥāba learned knowledge from the Prophet in the course of life, they had different levels of knowledge. After the death of the Prophet, some saḥāba who came to the fore with their sciences narrated a large number of hadiths in order to satisfy the information needs of the society and answer the questions that came to them, especially after the Hijri thirties. In the same period, some saḥāba showed a near-systematic appearance by narrating hadiths in masjids or in their own homes without the need. The Tâbi'ûn generation, on the other hand, learned hadith and fiqh from the saḥāba spread to different cities, and inherited the knowledge of the saḥāba. Even though the elder tâbi'ûn contributed to the spread of knowledge and the increase of their councils, they largely continued the methods of the saḥāba, with the attitudes of combining hadith and fiqh in the councils, preferring few hadith narrations, resorting to hadith narrations when needed, and not narrating unfamiliar hadiths. The narration of hadiths which aims to record the hadiths and convey them to the next generation evolved into a different stage when the compilation of hadiths, came to the fore after the first century of the hijra. There have been many discussions with tadwin and structural changes have been seen in the hadith narration. Young tâbi'ûn who acted for the purpose of tadwin wanted to learn more hadiths from their teachers, researched the isnads of the information they learned, started to use the writing more effectively to obtain more hadiths, and forced their teachers to learn strange hadiths apart from well-known narrations. These tâbi'ûn organized special councils to transmit the hadiths together with the compilation, directly narrated hadiths without asking questions in their councils, and developed methods of acquisition (tahammul). These changes in the hadith narration took place after the discussions and breaks, and progress was made with the insistence of the younger tâbi'ûn on the aforementioned issues. On the other hand, the acceleration of the hadith narration after the tadwin caused the incompetent narrators to enter the system. In order to prevent this situation, the reliability of the narrators was questioned, the narrators were asked to use the words tahammul, and if it was narrated by meaning, it was emphasized whether the conditions were complied with. One of the biggest indicators of the change in hadith narration after tadwin is the changes observed in the attitudes of the narrators in learning and teaching hadith. Prior to the tadwin, it was deemed sufficient to learn by centered on the knowledge of a companion, and if the need was felt, another companion was consulted. After the tadwin, it was aimed to learn the hadiths of more than one companion or tâbi'ûn, and every opportunity was wanted to be used. Although many of them were not considered systematic, trips were made to different cities in order to achieve this goal, and the pilgrimage which was an opportunity for them to take advantage of seeing many scholars from different cities.

جهود تصنيف الحديث في القرن الثاني الهجري وعلاقتها بالضرورات الفقهية
(Hicrî İkinci Asırda Hadisleri Tasnif Etme Çalışmaları Ve Fıkhî Zaruretlerle İlişkisi)

يحيى زكريا علي معابده

Yahya Zakareya Ali MAABDEH

أستاذ مساعد، جامعة باموك قلعة، كلية اللاهيات، قسم الحديث

Pamukkale University, Faculty of Theology

Denizli, Turkey

dr.ymaabdeh@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-4850-0990

الملخص

السنة النبوية لها أهميتها العلمية ومنزلتها التشريعية، ولذلك اهتمت الأمة منذ عصر التنزيل بتدوين كل ما يصدر من النبي صلى الله عليه وسلم، إلى جانب ذلك فقد حظيت أقوال الصحابة بأهمية بالغة أيضاً في هذا المجال، وذلك لعدة أسباب منها حضورهم لعصر التشريع، وباعتبار أهمية هذه المرويات في فهم وتفسير نصوص الوحي ومعرفة تاريخه، وقد تضافرت الجهود العلمية المتخصصة عبر تاريخ السنة الشريفة في مجال تصنيف هذه المرويات وترتيبها أو انتقائها، وقد تطورت هذه الجهود العلمية بالتدريج، وعُرفت تبعاً للعديد من الأشكال التصنيفية مثل: (المسانيد، الجوامع، المعاجم، الصحاح)؛ ويمكن القول: أن العوامل التي ساهمت في تطوير مناهج المحدثين في تدوين وتصنيف الحديث كانت مرتبطة بشكل وثيق بالحاجات العلمية المستجدة، وأن من أهم هذه الحاجات العلمية ما له صلة بالضرورات الفقهية، فهذه المرويات مهمة في توليد الأحكام الفقهية المستجدة، فالسنة مصدر من مصادر التشريع الإسلامي، وقد شهد القرن الهجري الثاني حركة علمية مهمة في مجال تصنيف الحديث، وأبدع المحدثون أشكالاً تصنيفية جديدة لم تكن موجودة في القرن الهجري الأول، وهذا البحث يسعى لإبراز مجمل جهود العلماء في تصنيف الحديث في القرن الثاني الهجري، مع التركيز على التطور المنهجي والأشكال التصنيفية التي ابدعها العلماء في هذا المجال، ومحاولة استنباط الضرورات الفقهية التي ساهمت في تطوير التصنيف في هذا القرن، وتوضيح أثر هذه الجهود في تطوير مناهج تصنيف الحديث في العصور اللاحقة.

يتناول البحث دراسة مسألة تدوين وتصنيف الحديث في القرن الثاني الهجري وعلاقته بالضرورة الفقهية وفق الأسئلة العلمية الآتية: ما هي علاقة تدوين وتصنيف السنة النبوية بالضرورات الفقهية في القرن الثاني الهجري؟ كيف أثرت الضرورة الفقهية في أنواع المرويات في كتب السنة في القرن الثاني الهجري؟ ما هي الأشكال التصنيفية التي ظهرت في القرن الثاني الهجري؟ ما هي أهمية حركة تدوين وتصنيف الحديث في القرن الثاني الهجري وأثرها في تطوير مناهج تصنيف الحديث؟

ويسعى البحث من خلال الإجابة على أسئلة البحث إلى تحقيق الأهداف العلمية الآتية: استنباط العلاقة بين حركة تدوين وتصنيف السنة النبوية والضرورات الفقهية في القرن الثاني الهجري، وذلك من خلال استعراض حركة التصنيف في علوم الحديث في هذا العصر. وتوضيح أنواع المرويات التي تضمنتها كتب السنة في القرن الثاني الهجري بناء على هذه الضرورات الفقهية. والإشارة إلى الأشكال التصنيفية للحديث النبوي والتي ظهرت في القرن الثاني الهجري. وتوضيح الأهمية العلمية في تدوين وتصنيف الحديث في القرن الثاني الهجري، وبيان أثر ذلك في تطوير مناهج تصنيف الحديث في العصور الآتية.

Özet

Nebevi sünnetin bilimsel önemi ve yasal bir statüsü vardır. Bu nedenle Müslümanlar, vahiy çağından itibaren peygamber efendimizden sadır olan her şeyi kayıt altına almaya büyük önem atfetmişlerdir. Bu minvalde sahabelerin sözleri dahi önem arz etmektedir. Sahabelerden nakledilen rivayetlerin sahabelerin Peygamberlik sürecine ve asrısaadet devrinde yaşanan olaylara birebir tanıklık etmeleri ve vahyin anlaşılmasında, açıklanmasında başat rol üstlenmeleri bu hususta temel sebepler arasında sayılır. Sünnet tarihi boyunca bu rivayetlerin sınıflandırılması, düzenlenmesi veya seçilmesine dair bilimsel çabalar bir araya gelmiştir. Bu bilimsel çabalar yavaş yavaş gelişmiş ve art arda birçok sınıflandırma formu ortaya çıkmıştır. Bunlara örnek müsnedler, cami'iler ve sahihler verilebilir. Muhaddislerin tasnif ve kayıt altına alma işlemlerinin gelişmesine katkıda bulunan faktörlerin, ortaya çıkan ilmî ihtiyaçlarla yakından ilişkili olduğu ve bu ilmî ihtiyaçlardan en önemlilerinden birinin de fikhî ihtiyaçlarla ilgili olduğu söylenebilir. Bu rivayetler, ortaya çıkan fikhî hükümlerin üretilmesinde önemlidir. Öyle ki sünnet, İslam hukukunun kaynaklarından biridir. Hicri 2. Yüzyıl hadis tasnifi bağlamında kayda değer bir harekete şahitlik etmiştir. Birinci yüzyılda olmayan tasnif şekillerini ikinci yüzyılda muhaddisler ortaya koymuşlardır. Bu araştırma, hicri ikinci yüzyılda bu alandaki alimler tarafından oluşturulan yönetsel gelişime ve sınıflandırma formlarına odaklanarak hadisleri tasnif etme konusundaki genel çabalarını vurgulamayı, bu alandaki alimler tarafından yaratılan fikhî gereklilikleri ortaya çıkarma girişiminde bulunmayı, bu yüzyılda sınıflandırmanın gelişmesine katkıda bulunan fikhî ihtiyaçlara yönelik bir girişimleri ve bu çabaların daha sonraki çağlarda hadis sınıflandırma yöntemlerinin gelişimine olan etkisini netleştirmeyi amaçlamaktadır.

Araştırma, hicri ikinci asırda hadislerin tasnifi ve kayıt altına alınması meselesinin incelenmesini, bunun fikhî zorunlulukla ilişkisini aşağıdaki bilimsel sorulara göre ele almaktadır.

Hicri ikinci yüzyılda sünnetin tasnifinin ve kaydının fikhî zorunluluklarla ilişkisi nedir? Fıkıh zorunluluğu, hicri ikinci asırda sünnet(hadis) kitaplarındaki rivayet türlerini nasıl etkilemiştir? Hicri ikinci yüzyılda ortaya çıkan tasnif çeşitleri nelerdir?

Hicri ikinci asırda hadis tasnif ve tedvin hareketinin önemi ve hadis tasnif metotlarının geliştirilmesine etkisi nedir? Araştırma, araştırma sorularını yanıtlayarak aşağıdaki bilimsel hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır.

Bu çağda hadis ilimlerindeki tasnif hareketini gözden geçirerek, hicri ikinci asırda nebevi sünnetin, tedvin ve tasnif hareketi ile fikhî zaruretler arasındaki ilişkiyi ortaya koyulması. Bu fikhî zaruretlerden hareketle hicri ikinci asırda Sünnet kitaplarında yer alan rivayet türlerinin açıklığa kavuşturulması. Hz. Peygamber'in hadislerinin hicrî ikinci asırda ortaya çıkan tasnif biçimlerine işaret edilmesi. Hicri ikinci yüzyılda hadislerin tedvini ve tasnifindeki ilmî önemi ve bunun sonraki devirlerde hadis tasnif yöntemleri geliştirmedeki etkisinin açıklanması.

RIḤLAH IN SEARCH OF ḤADĪTH IN THE SECOND CENTURY OF HIJRAH

(رحلة في طلب الحديث في القرن الثاني الهجري)

Amir HASSAN

PhD student/MPhil Graduate, International Islamic University Faculty of Islamic Studies

Department of Ḥadīth and its Sciences

Lecturer, International Islamic University Da'wah Academy

Children Literature Department

Islamabad, Pakistan

amir.hassan@iiu.edu.pk

orcid.org/0000-0003-3143-6723

Abstract

After the death of Prophet Muhammad (d.11h/632CE) peace be upon him, his companions dwelled in different cities of Islamic caliphate, containing with them a huge data of ḥadīth. For collection of scattered data of ḥadīth, an activity started which was termed as “Riḥlah fī ṭalab al-ḥadīth” i.e the trips of ḥadīth scholars in search of ḥadīth. The collection of ḥadīth was only being possible due to riḥlah of ḥadīth scholars, resultantly they compiled ḥadīth books. The chain of narrators of a ḥadīth, is infact a brief description of riḥlah of narrators and transmitters of ḥadīth, this indicates that riḥlah was the basic activity which was mother of all ḥadīth sciences. The riḥlah reshaped and gone through different phases over the time. As the classical centers of ḥadīth was not established during the second century, the riḥlah was in formative phase in that period, although it contributed a lot and provided solid grounds and guidelines for ḥadīth scholars of later period and they converted riḥlah in a “ḥadīth search and compilation movement”, through their frequent voyages and trips in search of ḥadīth. Biographical literature in ḥadīth sciences provides detail account of scholars and narrators trips in search of ḥadīth. The data from classical biographical work will be collected and presented after thorough critical investigation. So this research will be quantitative in its nature. This work will also be an addition to the sub topics of ḥadīth sciences as it is not yet studied and addressed at academic level. It will also open new avenues for researchers and academics for further study, like area or region wise study of riḥlah of ḥadīth scholars.

الملخص

بعد أن التحق النبي صلى الله عليه وسلم (المتوفى 11 هـ / 632 م) رفيقه الأعلى، استوطن الصحابة في الأمصار المختلفة في الخلافة الإسلامية حاملين معهم أحاديث النبي صلى الله عليه وسلم، وقد لازم كل صحابي تلاميذه من التابعين، وهؤلاء بعد الصحابة أصبحوا رُحلة تلاميذهم و من ثم تلاميذ تلاميذهم، ومن ثم بدأت الحركة العلمية في طلب الحديث أي رحلات علماء الحديث بحثًا عن الحديث النبوي الشريف التي أدت إلى جمع الأحاديث و تدوين الكتب الحديثية. إن سلسلة رواة الحديث هي في الحقيقة وصف موجز لرحلات رواة الحديث، و هذا يدل على أن الرحلة هي النكتة الأساسية التي نتجت منها علم الحديث وفنونه. مرت الرحلة بمراحل متعددة قبل أن تشكلت كالحركة العلمية، و نظرًا لعدم إنشاء مراكز الحديث الرسمية في القرن الثاني، كانت الرحلة في مرحلة التكوين في تلك الفترة، مع ذلك أنها ساهمت كثيرًا حيث أن رواة الحديث في الفترة اللاحقة حولوها في الحركة العلمية لجمع الأحاديث. كتب التراجم مليئة بذكر رحلات المحدثين والرواة، و سيتم جمع المادة العلمية تتعلق برحلات التي قامت في القرن الثاني من كتب التراجم و من ثم تقديمها بعد النقد و التحليل. سيكون هذا العمل أيضًا إضافة إلى الموضوعات الفرعية لعلم الحديث التي لم تدرس على المستوى الأكاديمي، كما سيفتح آفاقًا جديدة للباحثين والأكاديميين لمزيد من الدراسة، مثل دراسة رحلات محدثي مصر المعين.

المناهج الحديثة في القرن الثاني الهجري بين التشكيل والتأصيل (Modern Approaches in the Second Century AH Between Formation and Rooting)

طه حميد حريش الفهداوي

Taha HAMEED

الاستاذ المساعد الدكتور، العراق - ديوان الوقف السني - مديرية الوقف السني في الأنبار
مدير شعبة السنة النبوية ومسؤول التوجيه الأسري/ أوقاف الأنبار
الأنبار/ العراق

Iraq-Sunni Endowment Diwan - The Sunni Endowment Directorate in Anbar
tahahameed090@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2908-6683

الملخص

الحمد لله والصلاة والتسليم، وعلى رسول الله وعلى آله وصحبه وبعد: فقد نال الحديث النبوي الشريف اهتماماً وافراً من المسلمين على مختلف مذاهبهم منذ العهد الأول للرسالة الإسلامية وإلى يومنا هذا؛ لكونه مبيناً للسنة النبوية الشريفة التي تمثل المصدر الثاني من مصادر التشريع الإسلامي بنظر المسلمين جميعاً. عرفت السنة النبوية تطوراً مستمراً على مستوى التدوين وسيراً يوماً بعد يوم نحو الكمال، فالمسلم لا يستغني عنها ابداً إذا ما أراد أن يتطلع على عقيدة الإسلام الحقّة، ويعرف أحكام دينه، وتكاليفه في هذه الحياة. أهمية الموضوع: تظهر أكثر في الحاجة إلى تدوين السنة النبوية الشريفة وأخذت تبرز أكثر بمرور الأيام، بسبب تناقص حَقَظَة السُّنَّة وتَعَرُّض المسلمين للمشكلات والمستجدّات المتزايدة، ففكّر المسلمون بجدة في كتابتها وتدوينها بشكل رسمي أو فردي لتكون مستقلة مدونة إلى جانب القرآن الكريم يسهّل الرجوع إليها في حلّ ما يواجهه المسلمون من أمور ومشكلات وقد برز في هذا القرن المحدد (الثاني الهجري) كثير من العلماء والحُفَاط، والنُقَاد، والثقات ممن كان على أيديهم تأسيس كثير من علوم الحديث والمصطلح على وجه العموم، والعلوم المضافة السنة على وجه الخصوص مثل علم العلل وعلم الجرح والتعديل وغيرها. الهدف من هذا البحث: يُعدُّ المحدثون من أكبر العلماء شأنًا، ومن أعظم رجال الإسلام قدراً؛ لجهودهم الكبيرة في الحفاظ على سنة رسول وجمعها وصيانتها وتبليغها للناس، فلا بدّ من معرفة هؤلاء العلماء البارزين الذين اهتموا بتجديد السُّنَّة النبويّة، على أقل تقدير والاطلاع على مناهجهم وابداعاتهم والإسهام في خدمتها خدمة لدين الإسلام، من تدوينها وتمييز صحيحها والاستدراكات على مصنفاتها لأنهم اتجهوا فيها إلى تطوير ما فتقها به عن شيوخهم في هذا الميدان وترسيخه وبلورته على أسس قوية ومتمينة، وهكذا توالى التصنيف والتأسيس وعمت البلاد الإسلامية، حتى بلغ في الكثرة والتنوع مدى بعيداً يشهد له كل من اطلع عليه حتى ان المسلم لا يستطيع ان يستغني عنها ابداً إذا ما أراد أن يتطلع على الإسلام ويعبد الله، ويعرف أحكام دينه، وتكاليفه في هذه الحياة.

مشكلة البحث: تعالج التهوين الحاصل من بعض الكُتّاب والناقلين على السنة ومصنفيها وجامعيها ومحاولة تشويهيها وابطالها وعدم الاحتجاج بها لكونها دونت في ظروف غامضة أو سارت وفق مناهج غير علمية وارضاءً لرغبات مذهبية وغيرها، حتى ان المصنفين كانوا يخلطون في البداية الحديث الصحيح والمتصل بالمرسل والبلاغ والمنقطع، والسنن بالموقوفات ثم لا يبين معظمهم ذلك ولا يوضحه فيعدُّ هذا القرن من أهم المدة في تاريخ السنة النبوية على الإطلاق من حيث التدوين أو النضوج أو التأسيس والتععيد واكتمال المناهج العلمية والنقدية في المتون والرجال والعلل وفقه الحديث وقضايا الإسناد، فاستحق أن يسمى بالعصر الذهبي للسنة فعرفت على مستوى التدوين تطوراً مستمراً وسيراً يوماً بعد يوم نحو الكمال. فرضية البحث: تكمن وفق الأسئلة التالية: ما هي إجراءات المحدثين حول جمع السنة النبوية وتدوينها؟ وهل هناك قواعد وضوابط علمية لتحصيل ذلك؟ وكيف استطاعوا صيانة ذلك اذا أخذنا بعين الاعتبار تعدد التقلّة واختلاف أوطانهم وكثرة الوصلات وطول الاسانيد وكثرة الرواة واختلاف درجاتهم وتفاوتهم في الحفظ والقدرات، مع وجود بعض الوضاعين وممن كادوا للإسلام؟ خطة البحث والمعالجة: وللإجابة عن ذلك افتضت خطة البحث أن يتكون من مقدمة وفيها أهمية الموضوع والعمل فيه ومبشرين وخاتمة فالمبحث الأول: تكلمت عن أدوار تأصيل علوم الحديث والتزامها وكتابتها وتدوينها مناهجها العلمية والنقدية في القرن الثاني

الهجري، وفي المبحث الثاني ذكرت القواعد العلمية الرصينة لعلوم الحديث والعناية بها، ثم وضحت في الخاتمة أهم النتائج والتوصيات.

Abstract

The noble Prophet's hadith has received abundant attention from Muslims of various sects from the era of the Islamic message to the present day. Because it is indicative of the Sunnah that represents the second source of Islamic legislation in the eyes of all Muslims, so it has known a continuous development at the level of codification and is moving day after day towards completion. The need to codify the Prophet's Sunnah appeared and became more prominent with the passage of days, due to the diminishing guardianship of the Sunnah and the exposure of Muslims to increasing problems.

In the second century AH, many scholars, conservators, critics, and trustworthy critics emerged who had the foundation of many sciences of hadith and the term in general, and the added sciences of the Sunnah in particular, such as the science of ilology, the science of wound and modification, and others.

The hadiths are among the most important scholars, and among the greatest men of Islam. Because of their great efforts in preserving the Sunnah of the Messenger, collecting it, preserving it, and communicating it to people, it is necessary to know those prominent scholars who were interested in renewing the Sunnah of the Prophet, And to see their curricula and innovations and contribute to serving them in service to the religion of Islam, by writing them down, distinguishing their correctness, and making provisions for their works.

It deals with the underestimation of some writers and those who denounce the Sunnis, their compilers and collectors, and the attempt to distort and invalidate them and not invoke them because they were written in mysterious circumstances or according to non-scientific methods and to satisfy sectarian and other desires. The research plan consists of an introduction, two studies and a conclusion, so the first topic: the roles of rooting the hadith sciences and their commitment, writing and codification of their scientific and critical methods in the second Hijri century, and the second topic the sober scientific rules for the science of hadith and taking care of it, and in the conclusion the most important findings and recommendations

TEDVİN DÖNEMİNİN SON ÜRÜNLERİNDEN EBÜ'L-YEMÂN'IN HADİS CÜZ'Ü
(Abu'l-Yaman's Hadith Juz, One of the Latest Works of the Period of Tadween)

İbrahim SAYLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Hadis Ana Bilim Dalı
Assistant Professor, University of Osmaniye Korkut Ata Faculty of Theology Department of Hadith
Osmaniye, Turkey
ibrahimsaylan@osmaniye.edu.tr
orcid.org/0000-0001-8462-8927

Özet

Buhârî, Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn gibi elliden fazla muhaddise hocalık yapan Ebü'l-Yemân el-Hakem b. Nâfi', Ümmü Seleme adında Behrân kabilesine mensup bir kadının azatlısı olduğundan el-Behrânî nisbesiyle anılmıştır. Ebü'l-Yemân, hicrî yüz otuzlu yıllarda doğmuş, on iki yaşında iken hadis tahsiline başlamış ve ömrünün sonuna kadar bu ilmiyle meşgul olmuştur. Hadis ilmi için yolculuk yaptığına dair bir bilgi aktarılmamış ancak onun hacca gittiğinde Medine'de İmam Mâlik'in evini lüks bir şekilde döşenmiş olduğunu görünce âlimlerin evinin böyle olmaması gerektiğini düşünmüş ve ondan hadis almamıştır. Ancak sonraları bu düşüncesinden dolayı pişman olduğu ifade edilmiştir. Ebü'l-Yemân; Hariz b. Osman, Safvan b. Amr, Ebû Bekr b. Ebî Meryem ve daha başka ileri gelen muhaddislerden hadis nakletmiştir. Şeyhayn onun Şu'ayb b. Ebî Hamza'dan aktardığı rivayetle ihticac etmiştir. Yine Buhârî, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim er-Râzî yaratılış hakkında ondan rivayetlerde bulunmuşlardır. Ehl-i Şam'ın altıncı tabakasından olan Ebü'l-Yemân, hocası Şu'ayb b. Ebî Hamza ile mülakiliği tartışma konusu olmuşsa da onun sika olduğunda icma edilmiştir. Bu konuda İbn Hacer; anlatılanlar doğru ise onun bu rivayetleri icazetli olarak aldığını, ondan nakilde bulunan herkesin ahberanâ diyerek hadis aktardığını ve bunda herhangi bir tartışmanın da yaşanmadığını ifade etmiştir. Buhârî'nin itimadını kazanan ve ondan birçok kişinin hadis aldığı Ebü'l-Yemân'ın Cüz'ünün hadisleri, çoğu *Sahihayn*'da birlikte veya Buhârî ve Müslim'de ayrı ayrı bulunmaktadır. Bu hadislerin bazıları asıl, bazıları mutâbi veya şevâhid olarak aktarılmaktadır. Ebü'l-Yemân'ın Cüz'ü şeyhi Şu'ayb b. Ebî Hamza yoluyla Zührî'den aktardığı hadislerin bir kısmını kapsamaktadır. Şu'ayb, Halife Hişâm b. Abdülmelik'in Zührî'den hadis yazması için görevlendirdiği kâtiplerdendir. Hicrî 162 yılında yazılan bu cüz, çoğu merfû olmak üzere mevkuf ve maktû yetmiş üç rivayet ihtiva etmektedir. Cüzde en sık gelen sened: "Buhârî>Ebü'l-Yemân>Şu'ayb>ez-Zührî>Urve b. Zübeyr>Âişe" şeklindedir. Cüzün ravi zincirindeki sıralama bütün hadislerde; Ebü'l-Yemân> Şu'ayb >ez-Zührî şeklinde ittifak edilmiş, sonrakilerde ise farklılık göstermiştir. Ebü'l-Yemân'ın cüzünde başta Âişe validemiz olmak üzere Ebû Hüreyre, Ebû Bekir, Ümmü Habîbe ve Hişâm b. Hakîm gibi sahabilerden rivayetler yer almıştır. Cüze alınan rivayetler için konu ve rivayet tekniği açısından herhangi bir ölçüt takip edilmemiş, müellif eserine aldığı sünnet malzemesini ayrıma tabi tutmadan yazılı olarak bir araya getirmiştir. Eserin en önemli özelliği; hadislerin esbâb-ı vurûdları hakkında ayrıntılı bilgi içeriyor olmasıdır. Müellifin eserine aldığı sebab-i vurûd bilgisini içeren ilk rivayeti tam verdiği, ardından aktardığı rivayetlerde ise esbâb-ı vurud bilgisini hafzettığı görülmektedir. Tedvin döneminin ürünü olan Ebü'l-Yemân'ın Hadis Cüz'ünü konu edindiğimiz bu çalışmada aktarılan hadislerin; merfû, mevkuf ve maktu olma durumları, temel hadis kaynaklarındaki yerlerini ve sıhhat şartlarını ortaya koymayı amaçlamaktayız.

Abstract

For Abu'l-Yaman al-Hakam b. Nafi', who was the teacher to more than fifty scholars of hadiths (muhaddiths) such as Bukhari, Ahmad b. Hanbal and Yahya b. Main, was the freedman of a woman named Umm Salama from the tribe of Bahran, he was known with the nisba (tag) of al-Bahrani. Abu'l-Yaman was born in the 130s after Hidjrah, and started to study hadith when he was twelve years old and occupied himself with this science until the end of his life. There isn't any information regarding the possibility that he traveled for the science of hadith but when he saw that Imam Malik's house in Madinah was luxuriously furnished when he went on pilgrimage, he thought that the scholars' house should not be so, and did not act to convey hadith from him. However, it was later stated that he regretted this decision. Abu'l-Yaman narrated hadiths from Hariz bin Othman, Safwan b. Amr, Abu Bakr b. Abu Maryam and other prominent hadith scholars. Shayhayn cited the narration he narrated from Shoaib b. Abi Hamzah as evidence. Furthermore, Bukhari, Abu Zur'a and Abu Hatim al-Razi narrated hadith from him about creation. Abu'l-Yaman, who was from the sixth stratum of Ahl al-Sham, although his meeting with his teacher Shoaib b. Abi Hamzah was the subject of discussion, it was agreed that he was of the thiqah (a trusted narrator). Ibn Hadjar, on this subject, stated that if what was said were true, he received these narrations as authorized, everyone who narrated from him narrated hadiths with the notification of akhbarana (he informed us), and there was no discussion about it. The hadiths of Juz of Abu'l-Yaman, who gained the trust of Bukhari and from whom many people narrated hadiths, can be found together in the Sahihain or separately in Bukhari and Muslim. Some of these hadiths are narrated as asl, some as mutabi or shawahid (witnesses). Abu'l-Yaman's Juz includes some of the hadiths he narrated from al-Zuhri through his teacher Shoaib b. Abi Hamzah. Shoaib was one of the scribes that Caliph Hisham ibn Abd al-Malik commissioned to write hadiths down from al-Zuhri. This juz contains seventy-three mawkuf and maktu narrations, most of which are marfu. The most common chain of conveyors (sanad) in the Juz is in the form of: "Bukhari>Abu'l-Yaman>Shoaib>al-Zuhri>Urwa b. Zubair > Aisha" It was agreed upon that the Juz's order in the chain of narrators in all hadiths are as follows: Abu'l-Yaman>Shoaib>al-Zuhri, but differed in the later ones. There were narrations from Sahaba (Companions) in Abu'l-Yaman's Juz such as –especially- our mother Aisha, and Abu Huraira, Abu Bakr, Umm Habiba and Hisham b. Hakim. No criterion was followed in terms of subject and narration method for the narrations that were taken into the Juz, and the author compiled the sunnah material he took in his work in writing without any discrimination. The most important feature of the work is that the hadiths contain detailed information about the asbab al-wurud (the reasons for the Prophet to mention the hadith). It is seen that the author conveyed the first narration in full detail containing the information of the sabab al-wurud that he included in his work, and he removed the information of asbab al-wurud in the narrations he conveyed afterwards. We aim to reveal the status of hadiths, which are narrated in this study in which we deal with Abu'l-Yaman's Hadith Juz, the product of the period of compilation (tadween), and to see whether they are of the marfu, the mawkuf and the maqtu or not, and to determine their place in the main hadith sources and their authenticity.

HİCRÎ İKİNCİ ASIR EBÛ AMAYTAR ALİ B. ABDULLAH İSYANININ HADİS KAYNAKLARINDA YANSIMALARI

(Reflections of the 2nd Century Hijrî Abû Amaytar Ali İbn Abdullah Revolt in Hadîth Sources)

Yusuf OKTAN

Dr. Öğr. Görevlisi, Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hadîs Anabilim Dalı
Assistant Professor, Yalova University, Faculty of Islamic Sciences Department of Hadîth
Yalova, Turkey
oktanyusuf@gmail.com

orcid.org/0000-0002-9196-8919

Özet

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra vuku bulan siyasî karışıklıkların İslam tarihinin ilk yıllarında muhtelif savaflara sebep olduğu görülmektedir. Müslümanların birbiriyle savaşması toplumda fırkalaşma, dolayısıyla mezhepleşme sürecini hızlandırmıştır. Savaş, isyan ve toplumsal sorunların arttığı bu dönemde insanların kurtarıcı temennisiyle mehdî ve hilafet içerikli rivâyetlere yöneldikleri zikredilmektedir. Kurtarıcının Hız. Peygamber'in neslinden beklenmesi, Ali oğullarına teveccühü artırmıştır. Yönetime başkaldıran Hız. Ali soyundan birçok kişi taraftarlarıyla birlikte öldürülmüştür. Mezkur dönemde toplumda beklenen kurtarıcı inancı önemli anlamda karşılık bulduğundan bu iddia, muhtelif siyasi emeller sebebiyle istismar edilmiş, kurtarıcı mehdîye paralel beklenen *Süfyanî* söylemi gelişmiştir. Emevî Devleti'nin 3. Halifesi Muaviye b. Yezîd'in (ö. 64/684) veliahtsız ölümü sonrasında ortaya atılan ve Ali oğullarından beklenen mehdîye paralel beklenen *Süfyanî* söylemi, sonraki süreçte Süfyan Oğulları'ndan birçok kişinin yönetime karşı isyan etmelerine sebep olmuştur. Toplumda da teveccüh bulan bu isyanlardan öne çıkan, hicrî 2. asırda yaşamış Ebû Amaytar Ali b. Abdullah isyanıdır. Ebû Amaytar'ı diğer Süfyanî merkezli isyanlardan ayıran en önemli husus ise kendinde hem Ali hem de Süfyan oğullarının soyunun birleşmiş olmasıdır. Toplumda hem ilmi hem de siyasi yönden saygınlığı bulunan Ebû Amaytar'ın nesebiyle gurur duyduğu ve bunu sık sık dile getirdiği zikredilmiştir. Bu durum ise ona yönelik teveccühü artırmıştır. Akrabalarının da kendisinden beklentisi olduğu ve bazı rivâyetlerin ona işaret ettiği yönündeki söylemler, onun hicrî 195'de yönetime karşı isyan etmesine sebep olmuştur. İsyân ettiği Dimaşk sokaklarında Allah'ın Mehdîsi'ne biat edilmesi yönünde çağrılarda bulunulmuştur. Yezid b. Hişam'ın ordusunu yenen Ebû Amaytar, Dimaşk valisi Süleyman b. Ebû Cafer'i şehirden kovmuş ve şehri ele geçirmiştir. Bazı destekçilerinin Abbasi halifesine biat etmesi üzerine Mize'ye kaçan Ebû Amaytar, burada öldürülmüştür. Ebû Amaytar ismini çalışmamızın konusu haline getiren birçok rivâyet bulunmaktadır. İsyânı öncesi "Şayet 195/810 senesinden bir gün kalsa dahi o gün Süfyânî zuhûr edecektir" şeklinde toplumda dolaşan rivâyetler onun hakkında vârid olduğu iddia edilmiştir. Böylece isyanına *beklenen kurtarıcı Süfyanî* olduğu iddiasıyla birçok destekçi toplamıştır. Ebû Amaytar'ı daha da önemli hale getiren ise hayatından kesitlerin sonraki Sünnî ve Şiî hadis külliyyatına giren Süfyânî rivâyetleriyle olan benzerliğidir. Süleym b. Kays'ın (ö. 76/695) *Fiten'i* ve Hâkim'in (ö. 405/1014) *Müstedrek'i* başta olmak üzere Sünnî kaynaklarda Ebû Amaytar'ın hayatına benzerliğiyle dikkat çeken merfû' rivâyetler bulunmaktadır. Sonraki süreçte ise daha başkaca rivâyetler Şiî kaynaklarda Mehdî'nin savaşacağı düşman addedilen Süfyânî'ye dönüştürülmüştür. Buna göre makale, Süfyânî rivâyetinin ortaya çıkış süreci ve bu durumun Ebû Amaytar'ın hayatıyla bağlantısını açıklamayı hedeflemektedir. Mezkûr ismin yaşamından izlerin Sünnî ve Şiî rivâyetlere ahir zamanda ortaya çıkacak Süfyânî nitelemesiyle yansıması da çalışmanın başlıca konuları arasında olacaktır.

Abstract

It is seen that the political turmoil that took place after the death of the Prophet (pbuh) caused various wars in the first years of Islamic history. The war of Muslims with each other has accelerated the process of sectarianization in the society, and therefore sectarianization. It is mentioned that in this period when wars, rebellions and disturbances in the society increased, people turned to narrations containing the Mahdī and the caliphate with the hope of salvation. The expectation of the *Savior* from the Prophet's progeny increased the favor towards the sons of Alī. Many of the descendants of Alī, who rebelled against the government, were killed along with their supporters. In the aforementioned period, this claim was abused due to various political aspirations, as the expected salvage belief in the society was met in a significant way, and the expected Sufyānī discourse developed in parallel with the savior mahdi. The Sufyānī discourse, which was put forward after the death of the 3rd Caliph of the Umayyad Empire, Muāwiyah ibn Yazīd (d. 64/684) and expected parallel to the Mahdī expected from the sons of Alī, caused many of the sons of Sufyān to revolt against the government. The most prominent of these rebellions, which also found favor in the society, is Abū Amaytar Alī ibn Abdullah rebellion. The most important point that distinguishes Abū Amaytar from other Sufyānite-centered rebellions is that the lineage of both Alī and Sufyān sons were united in him. It has been mentioned that Abū Amaytar, who had both scientific and political prestige in the society, was proud of his lineage and frequently expressed this. This situation increased the trust towards him. The statements that his relatives also had expectations from him and that some narrations pointed to him caused him to rebel against the government in 195/811. When he rebelled, calls were made on the streets of Damascus to pledge allegiance to the Mahdī of Allah. Abū Amaytar, who defeated the army of Yezīd ibn Hishām, expelled the governor of Damascus, Süleyman İbn Abū Ca'fer, from the city and captured it. Abū Amaytar, who fled to al-Mizzah after some of his supporters pledged allegiance to the Abbasid caliph, was killed here. There are many narrations that make the name Abū Amaytar the subject of our study. It has been claimed that before the rebellion, the narratives circulating in the society that "If there is only one day left from the year 195/810, Sufyānī will appear on that day" were said about him. Thus, he gathered many supporters with the claim that he was the expected savior of his rebellion, Sufyānī. What makes Abū Amaytar even more important is the similarity of sections from his life with the Sufyānī narrations that entered the later Sunnī and Shiite hadith corpus. The narrations that draw attention with their similarity to Abū Amaytar's life in Sunnī sources, especially in the Nu'aym's (d. 76/695) *al-Fitan* and the al-Hākīm's (d. 405/1014) *al-Mustadrak*, attributed to the Prophet (Pbuh). In the next process, other narrations were transformed into Sufyānī, who is considered the enemy that Mahdī will fight in Shiite sources. Accordingly, the article aims to explain the emergence process of the Sufyānī narration and its connection with Abū Amaytar's life. The reflection of the traces of the aforementioned name's life during and before the rebellion in Sunnī and Shiite narrations with the Sufyānī characterization that will emerge in the end of times will also be among the main topics of the study.

TEORİ İLE PRATİK ARASINDA MÜRSEL HADİSLE AMEL: ŞEYBÂNÎ İLE ŞÂFÎ ÖZELİNDE (Between Theory and Practice Acting on the Mursal Hadith: Example of Shaybani and Shafi'i)

Ramazan DOĞANAY

Arş. Gör. Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Research Assistant, Dumlupınar University, Faculty of Islamic Sciences
Department of Hadith Kütahya, Kütahya, Turkey
ramazan.doganay@dpu.edu.tr
orcid.org/0000-0002-5140-9709

Özet

Hadis rivayetinin sistemleşmiş olduğu hicrî II. asırda hadis ilminin önemli alt disiplinleri teşekkül etmiş ve pek çok hadis usûlü kavramı sistemleşmeye başlamıştır. Hadis ilminde isnad sisteminin daha aktif kullanılması akabinde ittisâl ve inkitâ kavramları hadisçilerin gündeminde önemli bir yer işgal etmiştir. Hadislerin isnadı hakkında kullanılan en önemli kavramlardan biri olan mürsel, çok erken dönemlerde kullanılmış olmasına rağmen tarifi hakkında bir görüş birliğinden söz etmek mümkün değildir. Zira mürsel hakkında pek çok tanım yapılmış, özellikle ilk iki asırda seneddeki diğer inkitâ çeşitleri olan munkatı, mu'dal, muallak, muan'an gibi hadis çeşitleri için de kullanıldığı görülmektedir. Mürsel kavramı hakkında ileri sürülen görüşleri kendi içerisinde umûmî ve husûsî manasına göre ikiye ayırmak mümkündür: Umûmî manasına göre senedin herhangi bir yerinde meydana gelen inkitâyâ irsâl denirken, husûsî manasına göre ise tâbiûnun aradaki vasıtayı atlayarak Hz. Peygamber'den rivayette bulunmasına itlâk edilmiştir. Buna göre mürselin geniş manasındaki kullanımı daha çok fukahâ tarafından yapılırken, dâr manasında kullanımı ise genellikle hadisçiler tarafından benimsenmiştir. Ancak hadisçilerden mürseli, umûmî lügat manasında kullanan kimseler de bulunmaktadır. Kezâ mürselin tarifinde olduğu gibi hücciyeti hususunda da pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bunlar içerisinde mutlak ret, mutlak kabul ve şartlı kabul olmak üzere üç görüş bulunmaktadır. İttisâl ve irsâl konusu hadis usûlünün en önemli meselelerinden biri kabul edilmektedir. Bu hususta farklı yaklaşımlar bulunduğundan hadis âlimleri ve fukahâ irsâl konusunu etraflıca ele alıp incelemişlerdir. Ulemânın bu konuya yaklaşımları muhtelif olması sebebiyle görüş ayrılıklarının yaşanmasına da sebep olmuştur. İstilahların doğuş ve teşekkül döneminde yaşamış olan Şeybânî (ö. 189/805) ile Şâfiî (ö. 204/820), farklı yaklaşımları ilk kaynağından tanıma imkânı bulmuşlar ve mensubu oldukları eğilimleri bir diğerine yaklaştırmaya çalışmışlardır. Şeybânî, ehl-i re'yi, ehl-i hadîse yaklaştırmış Şâfiî, ehl-i hadîsi ehl-i re'ye yaklaştırmıştır. Diğer taraftan Şeybânî'nin pek çok hususta Şâfiî'ye öncülük ettiği ve onu etkilediği söylenebilir. Nitekim onun, Şeybânî ile tanışması hayatında bir dönüm noktası olmuş, onun vesilesiyle re'y birikimini ilk kaynaktan öğrenme fırsatı bulmuştur. Şeybânî ve Şâfiî'nin irsâl/inkitâ mevzusuna yaklaşımları karşılaştırıldığında aralarındaki ilişkinin daha sıkı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak Şeybânî ile Şâfiî'nin mürsel hadise yaklaşımları ortaya konulmaya çalışılacak, ardından furû eserleri olan *el-Asl* ile *el-Ümm*'de yer alan mürsel hadislerin kritiği yapılarak mukayese edilecektir. Böylelikle tatbikatta mürsel hadisin kullanılıp kullanılmadığı, kullanıldıysa hangi kriterler çerçevesinde kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Kezâ onların mürsel hadislere yaklaşımları noktasında sonraki kaynakların naklettiği bilgiden ziyade, Şeybânî'nin *el-Asl* ile Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserlerindeki kullanımları dikkate alınacak ve elde edilen veriler karşılaştırılacaktır. Böylece, mürsel hadis hakkında Şâfiî'ye nispet edilen menfi tavır, furû eserlerinden test edilecek ve mürsel hadise yaklaşımı açısından Şeybânî ile mukayesesi yapılacaktır.

Absract

In the Hijri II. century, when Hadith transmission was systematized, important sub-disciplines of Hadith science were formed and many Hadith methodology concepts began to be systematized.

After a more active use of the isnad system in the science of Hadith, the concepts of ittisâl and inkitâ occupied an important place in the agenda of Hadith scholars. Although mursel, which is one of the most important concepts used about the isnad of hadiths, was used in very early times, it is not possible to talk about a consensus about its definition. Because many definitions have been made about mursel, especially in the first two centuries, it is seen that it was also used for hadith varieties such as munkati, mu'dal, muallak, muan'an, which are other types of inkitâ in the sanad. It is possible to divide the opinions put forward about the concept of mursel into two, according to its general and special meaning: As per the general meaning, the inkita that occurs anywhere in the document is called irsal; It has been attributed to his narration from the Prophet. According to this, while the use of mursel in the broad meaning is mostly made by Islamic jurists, whereas a concise meaning of it has been adopted by muhaddiths. However, there are some hadith scholars who use mursal in the general lexicon. Likewise, as in the definition of mursel, many opinions have been put forward regarding its authority. There are three views, namely absolute rejection, absolute acceptance, and conditional acceptance.

The issue of ittisal and irsal is accepted as one of the most important issues of hadith methodology. Since there are different approaches on this issue, hadith scholars and fuqahâ have studied the issue of irsal in detail. Because the ulama's approaches to this issue were different, it also caused differences of opinion. Shaybani (d. 189/805) and Shafii (d. 204/820), who lived in the birth and formation period of the terms, they had the opportunity to recognize different approaches from their first source and tried to bring the tendencies they belonged to closer to each other. While Shaybani brought the Ahl al-Ra'y closer to the Ahl al-Hadith, Shafii brought the Ahl al-Hadith closer to the Ahl al-Ra'y. On the other hand, it can be said that Shaybani led and influenced Shafii in many aspects. As a matter of fact, his meeting with Shaybani was a turning point in his life, and he had the opportunity to learn about his ra'y accumulation from the first source. When the approaches of Shaybani and Shafii to the issue of irsal/inkita are compared, it is seen that the relationship between them is tighter.

In this study, firstly, the mursal hadith approaches of Shaybani and Shafii will be revealed, and then the mursal hadiths in *al-Asl* and *al-Umm*, which are the works of Furu, will be compared by making a critique. Thus, it will be tried to reveal whether the mursal hadith is used in practice and if it is used, within the framework of which criteria it is used. Likewise, in terms of their approach to mursal hadiths, their use in Shaybani's *al-Asl* and Shafii's *al-Umm* will be considered and the data obtained will be compared, rather than the information conveyed by later sources. Thus, the negative attitude attributed to Shafii about the mursal hadith will be tested from the works of Furu and will be compared with Shaybani in terms of the mursal hadith approach.

BİR FAKİH OLARAK REBÎATÜRRE'YİN (ö. 136/753) HADİS RİVAYETİNDEKİ YERİ (The Place of Rabî'at al-Ra'y (d. 136/753) as a Faqîh in the Ḥadîth Narration)

Rıdvan YARBA

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Hadis Anabilim Dalı
Assistant Professor, University of Osmaniye Korkut Ata Faculty of Theology
Department of Ḥadîth
Osmaniye, Turkey
ridvanyarba.tr47@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8971-1698

Özet

Hicrî ikinci asırda genelde nasları özelde hadisleri değerlendirme, anlama ve yorumlama noktasında farklı metotlara sahip iki temel yaklaşım bulunmaktaydı. Esasında fitrat, zekâ, kabiliyet ve imkân farklılığından kaynaklanan bu durum, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zamanında da mevcuttu. Bu iki yaklaşımı ifade etmek üzere ilk asırda Hicaz ve Irak ehli, ikinci asrın ortalarından itibaren de Ashâbü'l-hadîs (Ehl-i hadîs) ve Ashâbü'r-re'y'in (Ehl-i re'y) tamlamalarının daha çok kullanıldığı anlaşılmaktadır. Biri nasların lafız ve zâhirî manasını esas alırken diğeri daha çok nasların ardındaki maksada yoğunlaşmaktaydı. Ashâbü'l-hadîs daha ziyade Hicaz, Ashâbü'r-re'y Irak bölgesinde bulunmaktaydı. Ancak bu ayırım, sözü edilen ilmi havzaların genel durumuyla ilgili olup istisnaları mevcuttu. Rebîatürre'y olarak bilinen Rebîa b. Ebû Abdirrahmân buna örnektir. Zira Ashâbü'l-hadîsin yoğun olduğu Medine'de yaşamasına rağmen Ashâbü'r-re'y arasında sayılan bir âlim olmuştur. Bu durumun yanı sıra bazı âlimlerce fıkıh ve "hadis"te hâfız olarak takdim edilmesi, bizi, "re'yi tercih nedeni"ni ve "hadis rivayetindeki durumu"nu irdelemeye sevk etmiştir. Re'yi tercihinde dış faktörlerin doğrudan bir etkisinin olmadığı kanaatindeyiz. Zira kadılık teklifi için Enbâr'a gitmesi dışında Medine'den ayrılmadığı halde Medine'deki hâkim anlayışa uymamış ve Irak bölgesindeki Ashâbü'r-re'yle bir birlikteliği tespit edilememiştir. Bu bağlamda hadis rivayetine ve re'ye bakışının, re'yi tercih etmesinde başat etken olduğu söylenebilir. Mesela kendisine hadise dair bir soru sorulduğunda re'yin, rivayet sorumluluğundan daha kolay geldiğini söylemiştir. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayette bulunan İbn Şihâb'ın (ö. 124/742) aksine kendisinin re'yle konuştuğunu söylemiş ve söylediklerinin bağlayıcı olmadığını ima etmiştir. Öte yandan Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), bir hadis talebesinin hadiste yeterli olmadıklarını ve onu hifzedemediklerini düşündükleri üç kişiye gittiğinde ona güldüklerini dile getirmiştir. Bahsettiği üç kişiden biri Rebîatürre'y olmaktadır. Bunlar birlikte düşünüldüğünde Rebîatürre'y'in, ayrı bir uğraş ve sorumluluk gerektiren hadis rivayetine girişmektense mizacına daha uygun olan re'ye başvurduğu söylenebilir. Muhtemelen bu nedenle hadis rivayetine gereken ilgiyi gösterememiş ve yeterli birikime sahip olamamıştır. Aynı şekilde çokça başvurduğu re'yinin, çoğunlukla sahih hadislerle çelişmesi eleştirilmesine neden olmuştur. Aynı şekilde sıkça başvurduğu re'yinin, çoğunlukla sahih hadislerle çelişmesi eleştirilmesine neden olmuştur. Neticede bazı âlimler onun hadiste derinleşmediğini söylemiş ve başta öğrencisi Mâlik b. Enes (ö. 179/795) olmak üzere birçok kişi re'ye fazla dalmasından dolayı onu eleştirmiştir. Bazı karinelerden hareketle 35-36 yaşlarındayken h. 106'da Mescid-i Nebevî'de bir ilim halkası kurduğu söylenebilir. Ancak tercihi gereği bu halkada bir muhaddis gibi hadis rivayet etmediğini düşünmekteyiz. Nitekim hadis birikimine dair fikir sahibi olmak adına muteber bazı hadis kaynaklarına bakıldığında onun hadis rivayetinin nispeten az olduğu anlaşılmaktadır. On bir kaynakta tekrarlarıyla birlikte 165, tekrarsız 79 rivayetinin bulunduğu; bunların sadece yarısına yakınının merfû', geriye kalanların çoğunun maktû', bir kısmının da mevkûf olduğu görülmektedir. Tespit ettiğimiz rivayetlerine ait bu dağılım, onun reye başvuran bir fakih olmasıyla mütenasip görünmektedir. Bu anlamda bilinen anlamıyla hâfız bir muhaddis olmadığı ancak yaşadığı dönem ve

mekân gereği hasbelkader hadisle ilgilenen bir fakih olduğu söylenebilir. Keza onun sorumluluk gerektiren hadis rivayeti yerine re'yi tercih ettiği, hadis rivayetinin revaçta olduğu bir dönemde Medine'de yaşamasına rağmen az sayıda hadis rivayet ettiği ve sahih hadislerle çoğunlukla çelişen re'yi nedeniyle eleştirildiği söylenebilir. Rebâtürre'y'in maktû' rivayetlerine yansıyan görüşlerinin ilgili hadislerle karşılaştırılması, re'yiyle ilgili dile getirilen eleştirilerin haklı olup olmadığını ortaya koymak adına önemli ve elzemdir.

Abstract

In the second century AH, there were two basic approaches with different methods in terms of evaluating, understanding and explicating religious texts in general and ḥadīths in particular. In fact, this situation, which is caused by the difference in nature, intelligence, ability and opportunity, was also present in the time of the Prophet (pbuh). In order to express these two approaches, it is understood that the phrases of the Ahl al- Ḥijāz and Ahl al-Iraq in the first century and Aşḥāb al-ḥadīth (Ahl al-ḥadīth) and Aşḥāb al-ra'y (Ahl al-ra'y) were used more frequently from the middle of the second century. While one of them was based on the literal and apparent meaning of the religious texts, the other concentrated on the purpose behind the religious texts. Aşḥāb al-ḥadīth were mostly located in the Ḥijāz, Aşḥāb al-ra'y Iraq region. However, this distinction was related to the general situation of the mentioned scientific basins and there were exceptions. Rabī'a b. Abū 'Abd al-Raḥmān known as Rabī'at al-Ra'y, is an example of this. Because although he lived in Medina, where Aşḥāb al-ḥadīth was intense, he became a scholar who is counted among Aşḥāb al-ra'y. In addition to this situation, the fact that he is presented as a ḥāfidh in fiqh and "ḥadīth" by some scholars has prompted us to examine the "reason for his choosing the ra'y" and his "status in the ḥadīth narration". We believe that external factors do not have a direct effect on his choosing the ra'y. Because although he did not leave Medina, except for going to Anbār for the offer of judgeship, he did not comply with the dominant paradigm in Medina and his association with Aşḥāb al-ra'y in the Iraq region could not be determined. In this context, it can be said that his view of the ḥadīth narration and ra'y is the dominant factor in his choosing the ra'y. For example, when he was asked a question about the ḥadīth, he said that the ra'y was easier for him than the responsibility of narrating the ḥadīth. Contrary to Ibn Shihāb (d. 124/742), who narrated from the Prophet (pbuh), he said that he was speaking according to the ra'y and implied that what he said was not obligatory. On the other hand, Sufyān b. 'Uyaynah (d. 198/814) stated that when a ḥadīth student went to three people whom they thought were not sufficient in the ḥadīth and could not memorize it, they laughed at him. One of the three people he mentions is Rabī'at al-Ra'y. When these are considered together, it can be said that Rabī'at al-Ra'y refers to the ra'y that is more suitable for his temperament rather than engaging in ḥadīth narration, which requires a separate effort and responsibility. Probably for this reason, he could not show the necessary interest in ḥadīth narration and did not have enough knowledge. Likewise, the fact that his ra'y, which he frequently refers to, is mostly inconsistent with authentic ḥadīths has caused him to be criticized. As a result, some scholars said that he did not deepen in the ḥadīth, and many people, especially his student Mālik b. Anas (d. 179/795), criticized him for getting too involved in the ra'y. Based on some indications, it can be said that he established a circle of knowledge in Masjid an-Nabawī in 106 A.H. when he was 35-36 years old. However, we think that he did not narrate ḥadīth like a muḥaddith in this circle due to his preference. Thus, when some reliable ḥadīth sources are examined in order to have an idea about his ḥadīth accumulation, it is understood that his ḥadīth narration is relatively low. It is seen that there are 165 narrations of him with repetitions in eleven sources and 79 narrations without repetition, only about half of them are marfū', most of the rest are maqtū', and some of them are mawqūf. This distribution of his narrations we have identified seems to be compatible with the fact

that he is a faqīh who resorted to the ra'y. In this sense, it can be said that he was not a ḥāfidh muḥaddith in the known sense, but a faqīh who was interested in ḥadīths due to the period and place he lived in. Likewise, it can be said that he preferred the ra'y instead of the ḥadīth narration that requires responsibility, that he narrated a small number of ḥadīths despite living in Medina at a time when ḥadīth narration was popular and that he was criticized for his ra'y, which often contradicts authentic ḥadīths. It is important and essential to compare the views of Rabī'at al-Ra'y, which are reflected in the maqtū' narrations, with the related ḥadīths, in order to reveal whether the criticisms about his ra'y are justified.

FIKIH-İSLAM HUKUKU

(الفقه-حقوق الإسلام)

(14)

النهضة الفقهية في القرن الثاني الهجري: عواملها، مظاهرها، وأثرها في الأدوار التشريعية اللاحقة
(The jurisprudential renaissance in the second century AH: its factors, manifestations, and its
impact on the subsequent legislative roles)

عزيزة عكوش

Aziza AKKOUCHE

أستاذة محاضرة أ.جامعة البويرة-كلية العلوم الاجتماعية والإنسانية- قسم الشريعة

University of Bouira

الجزائر- الجمهورية الجزائرية

akkouche.azz@gmail.com

orcid.org: 0000-0001-6664-2995

الملخص

ببداية القرن الثاني الهجري، يبدأ "عصر الأئمة المجتهدين"؛ والمسمى بـ"عصر التدوين"؛ و"عصر الازدهار والنهضة الفقهية"؛ فيه ازدهر الفقه وتبلورت المدارس الفقهية المختلفة، وتأسس علم أصول الفقه بوضع أصول الاستنباط، واتضحت المناهج الاجتهادية وتمايزت. تميز هذا العصر بعدد مظاهر النهضة العلمية، فنشطت حركة التصنيف والتدوين وترتيب مسائل العلوم، وتميز كل علم عن غيره. ومما دون في هذا العصر: علوم القرآن والسنة والكلام واللغة والفقه، كما ظهرت علوم أخرى إلى جانب العلوم الشرعية مما له اتصال بعلوم الدين كعلم اللغة والنحو والعروض والأدب والتاريخ. ولم تقف هممة العلماء وجهودهم في هذا العصر عند هذا النشاط التدويني التأليفي، بل تخطته إلى ترجمة أنواع من المعارف والعلوم الأخرى إلى اللغة العربية؛ مما كان له الأثر الواضح في ازدهار الحياة العلمية. أنجب هذا العصر فقهاء دونت مذاهبهم وقلدت آراءهم، واتبعت مناهجهم، واعترف لهم عموم المسلمين بالإمامة والزعامة الفقهية، أشهرهم أئمة المذاهب الفقهية الأربعة، ففي عهدهم ازدهر الفقه واتسعت دائرته؛ واختلفت المناهج الاجتهادية وتمايزت، واتسعت دائرة الخلاف الفقهي، وتبلورت المدارس الفقهية، وأشهرها مدرسة أهل الحديث بالحجاز ومدرسة الرأي بالعراق، ومع هذا التمايز انتشرت الرحلات العلمية بين علماء المدرستين؛ مما أنتج امتزاجا وتقاربا بين أتباع المدرستين. ومن العوامل أدت إلى النهضة الفقهية في هذا القرن: ما تمتع به العلماء والفقهاء من حرية الرأي والبحث والنظر، وما حفهم به الخلفاء العباسيون من العناية، وشيوع الجدل والمناظرات، وكثرة النوازل؛نتيجة لاتساع الدولة الإسلامية، وما طرأ من وقائع وأحداث.

كان للنهضة الفقهية في هذا القرن آثار بارزة في الأدوار التشريعية اللاحقة، إذ أخذت حالة التشريع في هذا العصر تسير بقوة، واستقل علم الفقه عن غيره من العلوم، وضبطت مسائله، ورتبت أبوابه، فأصبح ثروة خلفها هذا القرن للأجيال اللاحقة، ليجدوا مناهج واضحة، ومادة علمية غزيرة، وثروة هائلة؛على ضوئها اجتهدوا فيما عرض لهم من حوادث ومستجدات،وعلى أساسها أبدعوا فنونا أخرى كالقواعد الفقهية والفروق الفقهية، والأشباه والنظائر، وعلم الجرح والتعديل، ليأتي بعد هؤلاء باحثون وعلماء لا يتجاوز عملهم ما خطه لهم السابقون، ولا يعدو مجهودهم أن يكون شرحا لموجز، أو اختصارا لمسهب، أو جمعا لمتفرق، أو توضيحا لمستغلق. إشكالية البحث: تأتي هذه الدراسة لتجيب عن إشكالية مردها إلى هذه الأسئلة: ما أبرز خصائص الحركة العلمية في القرن الثاني الهجري؟ وما أثر ذلك على النهضة الفقهية؟ فيم تجلت النهضة الفقهية في هذا القرن؟ وما أهم عوامل الازدهار الفقهي فيه؟ وما مدى أثر ذلك في الأدوار التشريعية بعده، وبالأخص تمايز المدارس الفقهية وتدوين العلوم الإسلامية؟ وللإجابة عن الأسئلة المطروحة في هذه الإشكالية سطرت خطة انتظمت في مقدمة ومبحثين وخاتمة. المقدمة: وتشمل التعريف بموضوع البحث، وأهميته وإشكاليته، والخطة المرسومة لإنجازه. المبحث الأول: مظاهر النهضة الفقهية وعوامل الازدهار الفقهي في القرن الثاني الهجري. المبحث الثاني: أثر الازدهار الفقهي للقرن الثاني الهجري في الأدوار التشريعية اللاحقة اجتهدا وتدوينا. الخاتمة: وتشمل أهم نتائج البحث وجملة من التوصيات.

Abstract

At the beginning of the second century AH, the "Age of the Mujtahid Imams" begins; The so-called "Age of Recording"; The Age of Prosperity and Jurisprudential Renaissance; In it jurisprudence flourished and the various schools of jurisprudence crystallized, and the science of jurisprudence was established by developing the principles of deduction, and the jurisprudential approaches became clear and differentiated. This era was characterized by many forms of the scientific renaissance, so the movement of classification and recording and arranging issues of sciences, and distinguishing each science from others, was active. Among what has been recorded in this era are the sciences of the Qur'an, Sunnah, speech, language and jurisprudence, and other sciences have appeared besides the legal sciences that have a connection with the sciences of religion such as linguistics, grammar, presentations, literature and history. The determination and efforts of scholars in this era did not stop at this writing activity, but rather went beyond it to translating types of knowledge and other sciences into Arabic. This era gave birth to jurists whose doctrines were codified, their views were imitated, and their curricula were followed, and the general Muslims recognized them for the imamate and the jurisprudential leadership, the most famous of them being the imams of the four schools of jurisprudence, during their time jurisprudence flourished and its circle expanded; The hypothetical jurisprudence inflated, and the dispute occurred over some sources of legislation, and the jurisprudential methods differed and differentiated, and the circle of jurisprudential dispute expanded, and the jurisprudential schools crystallized, the most famous of which are the School of Ahl al-Hadith in the Hijaz and the School of Opinion in Iraq.

A group of factors combined to lead to the jurisprudential renaissance in this century, the most important of which are: the freedom of opinion, research and consideration that scholars and jurists had, the care that the Abbasid caliphs gave them, the prevalence of controversy and debates, and the abundance of calamities; As a result of the expansion of the Islamic state, and the facts and events that occurred. The jurisprudential renaissance in this century had prominent effects in the subsequent legislative roles, as the state of legislation in this era began to move strongly, and the science of jurisprudence became independent from other sciences, and its issues were controlled, and its doors were arranged. In order to answer the questions raised in this problem, I wrote a plan organized in an introduction, two sections and a conclusion. Introduction: It includes the definition of the research topic, its importance and problematic, the approach followed and the plan drawn for its achievement. The first topic: the manifestations of the jurisprudential renaissance and the factors of jurisprudential prosperity in the second century AH. The second topic: the impact of the jurisprudential prosperity of the second century AH on the subsequent legislative roles in terms of diligence and recording. Conclusion: It includes the most important results of the research and a set of recommendations.

DÖRT FIKİH MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜ SÜRECİNDE HİCRÎ İKİNCİ ASRİN ÖNEMİ

(The Importance of The Second Century Hijri In The Process of The Four Fiqh Sections)

Ahmet ÖZDEMİR

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı
Associate Professor, University of Kastamonu, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
Kastamonu, Turkey
aozdemir@kastamonu.edu.tr
orcid.org/ 0000-0002-5273-1601

Özet

Hicrî ikinci asır fıkıh mezheplerinin oluşumu bakımından oldukça önemli bir zaman dilimidir. Günümüze kadar ulaşmış olan dört sünnî fıkıh mezhebi vardır. Bu mezheplerin imamlarının tamamının hicrî ikinci asırda yaşamış olan fakihler olması bu asrın fıkıh tarihi bakımından önemini açık bir şekilde göstermektedir. Tabiîn döneminde üstat, muhit ve bölge farklılığına dayalı olarak ortaya çıkan Irak ehli, hicaz ehli ayırımı ilerleyen süreçte ehl-i re'y ve ehl-i hadis olarak tasnif edilmeye başlanmıştır. Bu sınıflandırma mezheplerin teşekkülündeki temel farklılık olarak ortaya çıkmıştır. Kûfe'de sahabe ve tabiîn fakihlerinin ortaya koydukları ilmî birikim İmam Ebû Hanîfe (ö. 150) ve öğrencileri tarafından sistemli bir hale getirilerek mezhepleşme sağlanmıştır. Medine'de ise İmam Mâlik (ö. 179), Mâlikî mezhebi imamı olarak temâyüz etmiştir. İmam Ebû Hanîfe'nin vefat ettiği yıl olan hicrî 150'de dünyaya gelen İmam Şâfiî (ö. 204) o güne kadar belirli bir gelişim seviyesi göstermiş olan Hanefî ve Mâlikî fikhini öğrenmiş ve kendi fıkıh usûlünü ortaya koyarak Şâfiî mezhebinin teşekkülünü sağlamıştır. Hanbelî mezhebi imamı Ahmed b. Hanbel (ö. 241) de bu dönemde yaşamış olan fakihlerdendir. Dört fıkıh mezhebinin kurucu imamlarının ve onların ilk nesil öğrencilerinin hayatları incelendiğinde en dikkat çeken hususlardan birisi karşılıklı olarak aralarında ilmî etkileşimin mevcut olması ve hoca-talebe irtibatının kurulmuş bulunmasıdır. İlim öğrenmenin en temel yolunun âlimlerden ders alma olduğunun farkında olan fakihler sürekli bir ilim arayışı içinde olmuşlar ve öne çıkmış fakihlerin derslerine devam etmeyi bir görev kabul etmişlerdir. Müctehid imamların bu şekilde bir gayret içinde olmaları birbirlerini tanımalarını sağlamıştır. Bu durum, ilmî birikimden istifade etmelerine imkân sunmuştur. Hanefî fakih İmam Ebû Yûsuf (ö. 182) önce İmam Mâlik'ten ders okumuş, daha sonra İmam Ebû Hanîfe'nin öğrencisi olmuştur. İmam Ebû Hanîfe'nin ve İmam Ebû Yûsuf'un derslerine devam eden İmam Muhammed (ö. 189), İmam Mâlik'in yanında üç yıl kalarak ondan da ders almıştır. İmam Mâlik, Medine'de devam ettiği ilim faaliyetinde birçok öğrenci yetiştirmiştir. İmam Şâfiî de kendisinden ders alan fakihlerdendir. İmam Ahmed b. Hanbel Bağdat'ta 164 tarihinde doğmuş, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'den ders almıştır. Tarihî süreçte yaşanan bu durum sünnî dört mezhep müctehidleri arasında çok kuvvetli bir irtibatın ve bilgi alış-verişinin olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu tebliğ çalışmasında hedeflenen, hicrî ikinci asırda hoca-talebe irtibatı şeklinde ortaya çıkan ilim faaliyetini tespit ederek bu durumun mezhepleşme süreci üzerindeki etkilerini ortaya çıkarabilmektir. Çağımızda mezhep kavramının doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için mezheplerin ilk oluşma sürecinde yaşananların ortaya konulması önem arz etmektedir. Müctehidlerin ilim hayatlarında sonraki nesillerin örnek alması gereken pek çok uygulamaları bulunmaktadır. Taassuptan uzak durmaları, sürekli kendilerini geliştirmeye çalışmaları, hayat boyu ilim öğrenme çabası içinde olmaları, farklı ilim adamlarından istifade etme gayretinde olmaları mezhep imamlarının daha sonraki nesiller için örnek alınması gereken güzel davranış örnekleridir. Bu araştırma çerçevesinde daha önceki çalışmalarda fazla temas edilmeyen fıkıh ilmiyle meşgul olanların örnek alması gereken bu hususların da vurgulanması hedeflenmektedir.

Abstract

The second century of Hijri is a very important time period in terms of the formation of fiqh sects. There are four Sunni fiqh schools that have survived to the present day. The fact that the imams of these sects were jurists who lived in the second century of the hijra clearly shows the importance of this century in terms of the history of fiqh. In the "Tabi'in" period, the distinction between "people of Iraq" and "people of hijaz" emerged based on the difference of teachers, neighborhoods and regions. In the following process, it started to be classified as ahl-i ray and ahl-i hadith. This classification emerged as the main difference in the formation of sects. The scientific knowledge revealed by the Companions and the jurists of the Tabi'un in Kufa was systematized by Imam Abu Hanifa (d. 150) and his students and sectarianization was achieved. In Madinah, Imam Malik (d. 179) emerged as the imam of the Maliki school. Imam Shafii (d. 204), who was born in 150 Hijri, the year Imam Abu Hanifa died, learned Hanafi and Maliki fiqh, which had shown a certain level of development until that day, and provided the formation of the Shafii sect by revealing his own fiqh method. The Imam of the Hanbali school, Ahmad b. Hanbal (d. 241) is one of the jurists who lived in this period. When the lives of the founding imams of the four schools of fiqh and their first generation students are examined, one of the most striking aspects is the existence of mutual scientific interaction and the establishment of a teacher-student connection. The jurists, who are aware of the fact that the most basic way of learning science is to take lessons from scholars, have always been in search of knowledge and have accepted it as a duty to continue the lessons of prominent jurists. Such an effort by mujtahid imams enabled them to get to know each other. This situation allowed them to benefit from the scientific point of view. This situation allowed them to benefit from scientific knowledge. Hanafi jurist Imam Abu Yusuf (d. 182) first studied with Imam Malik and later became a student of Imam Abu Hanifa. Imam Muhammad (d. 189), who continued the lessons of Imam Abu Hanifa and Imam Abu Yusuf, stayed with Imam Malik for three years and took lessons from him. Imam Malik trained many students in his scientific activities in Medina. Imam Shafii is also one of the jurists who took lessons from him. Imam Ahmad b. Hanbal was born in Baghdad in 164 and took lessons from Imam Malik and Imam Shafii. This situation experienced in the historical process clearly shows that there is a very strong connection and information exchange between the mujtahids of the four Sunni sects. The aim of this paper is to identify the scientific activity that emerged in the form of teacher-student communication in the second century of the hijra and to reveal the effects of this situation on the sectarianization process. In order for the concept of sect to be understood correctly in our age, it is important to reveal the experiences in the first formation process of sects. Mujtahids have many practices in their scientific lives that the next generations should take as an example. Staying away from bigotry, constantly trying to improve themselves, striving to learn science throughout their life, and striving to benefit from different scholars are examples of good behavior of sect imams that should be taken as an example for later generations. Within the framework of this research, it is aimed to emphasize these issues that should be taken as an example by those who are engaged in the science of fiqh, which were not touched on in previous studies.

HİCRÎ İKİNCİ YÜZYIL HANEFİ MEZHEBİNİN OLUŞUMUNDA SİYASİ FAKTÖRLER

“ANALİTİK ÇALIŞMA”

(The Political Reasons for the Formation of the Hanafi School of Thought in the Second Century AH “An Analytical Study”)

Muhammed Emin UYGUR

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslami Araştırmalar Bölümü, Yüksek Lisans Mezunu
İstanbul, Institute of Social Sciences, Islamic Research Branch, Postgraduate
İstanbul, Turkey
wapadar777@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4212-7459

Özet:

Hanefi mezhebi, İslam fıkının en köklü ve en yaygın kabul gören ekollerinden biri olarak etkisini korumaktadır. Kökeni, gençlik çağlarından Allah Resulü'nün huzurunda yetişen sahabe müçtehit Abdullah bin Mesud'a kadar uzanmaktadır. İbn Mesud, Resulullah'tan sonra Hz. Ömer'in fıkın pınarından içen ve dört halife döneminden sonraki siyasi dönüşümlere şahit olan biridir.

Hanefi mezhebinin bir fikhî mezhebi olarak oluşumu ise, hicri ikinci yüzyılın başlarına, özellikle H. 120 yılında, İmam Ebu Hanife'nin hocası Hammad bin Ebi Süleyman'ın yerine fetva ve hocalık kürsüsüne oturduğu günden başlar. Bunun ortaya çıkışı, fikhî, hadis rivayeti, fetva ve kelam tartışmaları (akaid) ilimleri arasında hiç ayrıntı olmayan bir zamanda ilk defa mutemet bir fıkın ekolü olarak ortaya çıkmıştır. Hanefi mezhebi ümmet tarafından kabul görmüş, önce Emeviler, ardından Abbasilerin eline geçen siyasi iktidarlar tarafından da kabul edilmiştir ve geniş çapta yayılmıştır. Bu dönemin başlangıcı Tabiilerin devri ile etba'ut-tabiilerin devri arasında bir bağ, içtihat güneşleri parlayıp fakihlerin ve istidlâl şahsiyetlerinin ortaya çıktığı bir zaman dilimi olmuştur. Bunların ilim kaynakları, Abdullah bin Mesud, Abdullah bin Ömer, Enes bin Malik ve diğerleri gibi şahsiyetlerinin ilim halkalarıdır.

Hicri ikinci yüzyıl, fıkın, tefsir ve hadis rivayeti ilimlerinin temel taşları konulması ve tüm İslam beldeleri ve şehirlerine yayılması için bir başlangıç noktasıdır. Ayrıca mezheplerin ortaya çıkışının sebepleri ve ortaya çıktıklarında rol oynayan sebepler vardır. Fakihlerin sadece fetva vermek yerine onların fetvalarını değerlendirmeye girişmelerinde önemli rol oynayan bazı siyasi olaylar ve gizli sebepler de olmuştur. Hanefi mezhebi, sadece hadis metinleri üzerinde durarak ve metinlerle ilgilenmemiş, aynı zamanda zihinleri çalıştırmaya çabalamıştır. Naslara yaslanarak fıkın ilmine aşına olan ilim talebelerinin himmetlerini daha derin bir görüşle düşünme ve içtihat yürütmeye gayret etmişlerdir. Burada bunun önemini ilk başlatan kişinin fıkın ikiye ayıran İmam Ebu Hanife Numan bin Sabit (80-150 767-699 / هـ) olduğunu söyleyebiliriz. Onun ayırdığı fıkın biri fikh-ı ekber (tevhid)'dir, ikincisi, fikh-ı asgar yani bildiğimiz içtihatdır.

Bu çalışmada, İmam Ebu Hanife'nin hayatına, fikhî konumuna ve siyasi pozisyonuna genel bir bakış sunduktan sonra hanefi mezhebinin oluşum sebepleri, kuruluşu ve hicri ikinci yüzyıldaki rolü, ardından İmam Hassan bin Ziyad al-Lu'lu'nin (ö. 204 AH) ölümüyle sona eren kuruluş aşamasında fıkın gelişimi ve gelişimi hakkında değerlendirme üzerinde durulacaktır.

Abstract

The Hanafi school is one of the oldest and most widely accepted schools of Islamic jurisprudence. Its origins date back to Abdullah bin Mesud, a mujtahid sahabi who grew up in the presence of the Prophet of Allah since his youth. He is someone who drank from the fiqh fountain of Faruk Omar (may Allah be pleased with him) after the Messenger of Allah and witnessed the political transformations after the period of the Four Caliphs.

The formation of the Hanafi School as a fiqh school began at the beginning of the second century, especially in 120 AH, when Imam Abu Hanifa sat on the chair of fatwa and teaching after his Sheikh, Hammad bin Abi Suleiman. Its emergence emerged as a fiqh school of fiqh for the first time, at a time when there was no separation between the sciences of Fiqh, Hadith narration, fatwa and kalam debates (akaid). It was accepted and spread on a large scale by the political powers that were accepted by the Hanafi School of the Ummah and first passed into the hands of the Umayyads and then the Abbasids. The beginning of this period was a bond between the period of the Tabins and the era of the Etba'ut-tabiins, a time of networking when the suns of ijtiḥad shone and jurists and istidlâl figures emerged. Their sources of knowledge were the scholarly circles of the personalities of the Companions (May Allah be pleased with them) such as Abdullah bin Mesud, Abdullah bin Omar, Enes bin Malik and others.

The second century Hijri is a starting point for laying the foundation stones of the sciences of Fiqh, Tafsir and Hadith narration and spreading them to all Islamic towns and cities. There are also the reasons for the emergence of Schools and the reasons that played a role in their emergence. There were also some political events and latent reasons that played an important role in the jurists' attempt to evaluate their fatwas instead of just giving them. The Hanafi School not only focused on and related to hadith texts, but also tried to make them work their minds. They were interested in thinking with a deeper view and conducting ijtiḥad on the merits of science students who were familiar with the science of fiqh by relying on the texts. Here, we can say that the person who first initiated the importance of this was Imam Abu Hanife Numan bin Sabit (80-150 ھ/767-699), who divided fiqh into two types. One of the fiqh that he distinguished is Fiqh Akber - "Tawhid", the second is Fiqh Asger - the jurisprudence we know.

After presenting an overview of Imam Abu Hanifa's life, jurisprudence and political position, the reasons for the formation of the Hanafi school, its establishment, and its role in the second century H., then Imam Hassan bin Ziyad al-Lu'lu'i (d. 204). AH) will focus on the evaluation of the development and development of fiqh in the establishment phase that ends with his death.

الإمام محمد بن الحسن الشيباني رائد التدوين الفقهي

(Imam Muhammad Ibn al-Hasan al-Shaybani, the Leader of the Collection/Codification of Fiqh)

أحمد مية مفتاح

Ahmed MIA MEFTAH

أستاذ محاضر- جامعة وهران1 - كلية العلوم الإنسانية والعلوم الإسلامية - قسم العلوم الإسلامية

Dr., Faculty of Human Sciences and Islamic Sciences

الجزائر - وهران

ahmedmef@yahoo.fr

orcid.org/0000-0003-3761-5722

الملخص

الحمد لله نحمده ونستعينه ونستغفره، ونعوذ بالله من شرور أنفسنا ومن سيئات أعمالنا، من يهده الله فلا مضل له، ومن يضلل فلن تجد له ولياً مرشداً، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، وأشهد أن محمداً عبده ورسوله، أما بعد: فإن أتم نعم الله عز وجل على عباده، هو بعثة محمد صلى الله عليه وسلم بالإسلام، يتلو القرآن الكريم ويبين لهم بسنته ما فيه، إخراجاً لهم من الظلمات إلى النور، وإرشاداً إلى خيري الدنيا والآخرة؛ ثم قيض الله تعالى لهذه الأمة من يفسر لها كتاب ربها، ويشرح سنة نبيها صلى الله عليه وسلم؛ حفظاً لدينها وتحقيقاً لقول الله تعالى : (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) [سورة الحجر، الآية 9] فعكف الصحابة رضي الله عنهم ومن جاء بعدهم من الأئمة على استنباط الأحكام، وتمييز الحلال من الحرام؛ ومع إطلالة القرن الثاني الهجري بدأ التدوين الرسمي للسنة النبوية، بعد أن أمن اختلاطها بالقرآن الكريم؛ فشرع العلماء في جمعها مما ساعد في انتشارها أكثر، ومهد لتدوين العلوم الشرعية واللغوية والتاريخية.

وإذا كان الإمام أبو حنيفة النعمان هو رائد مذهب الأحناف، فإن الإمام محمد بن الحسن هو باسط فقهم وناشره بما دونه في مختلف كتبه، فصانه من الاندرا، وأبقاه حياً لمن انتحله أو رام دراسته والاستفادة منه؛ وهذا بحث يكشف عن بعض جهود الإمام في ذلك ومقدار مساهماته، وأثره في الأجيال اللاحقة من مختلف المذاهب، بالحديث إجمالاً عن كتبه، مع الإشارة لرحلته إلى المدينة المنورة وحمله الموطأ عن إمامها مالك بن أنس، وأثرها في مؤلفاته، خاصة جداله لأهل المدينة. وقد اهتم العلماء بالإمام محمد بن الحسن حين الحديث عن إمام المذهب أبي حنيفة؛ فمن ذكره من القدامى الدبوسي في كتابه " تأسيس النظر"، ومن المعاصرين أبو زهرة في كتابه " أبو حنيفة حياته وعصره، آراؤه وفقهه " ورأى بعض الباحثين أهمية أفراد الإمام محمد بدراسة خاصة، أمثال الكوثري في " بلوغ الأماني في سيرة الإمام محمد بن الحسن الشيباني " ثم كنت من جملة هؤلاء في أطروحتي للدكتوراه والموسومة بـ " المنهج الاستدلالي عند الإمام محمد بن الحسن الشيباني من خلال مؤلفاته " وقد استلقت هذا البحث منها مع بعض الإضافة والتعديل بما يناسب المقام، وجعلته في أربع مباحث تسبقها مقدمة وتعقبها خاتمة، ابتدأت بعرض الحالة العلمية في القرن الثاني الهجري خاصة العلوم الشرعية، والثاني الترجمة الذاتية والعلمية للإمام، والثالث الحديث عن مميزات مؤلفاته سواء الفقهية والحديثية، والرابع منزلته العلمية وريادته في فنون فقهية، وأخيراً خاتمة تحمل نتائج البحث، وفق هذا الشكل : مقدمة، المبحث الأول : العطاء العلمي في القرن الثاني الهجري، المبحث الثاني : ترجمة الإمام محمد بن الحسن المبحث الثالث : مؤلفات الإمام محمد بن الحسن، المبحث الرابع : منزلة الإمام محمد بن الحسن ، خاتمة.

Abstract

The favor of Allah on his servants is the mission of Muhammad, with Islam, reciting the holy Qur'an and making it clear to them in his Sunnah what is in it, bringing them out of darkness into light, and a guide to the good of this world and the hereafter. Then God Almighty appointed for this nation

someone to explain to it the Book of its Lord, and to explain to it the Sunnah of its Prophet preserving its religion; So the Companions and those who came after them from the imams worked on distinguishing halal and haram; With the advent of the second century AH, the official Write of the Prophet's Sunnah began, after it was safe to mix it with the Holy Qur'an. The scholars proceeded to collect it, which helped in spreading it further, and also paved the way for the codification of legal, linguistic and historical sciences.

If Imam Abu Hanifa al-Nu'man was the pioneer of the Hanafi school of thought, then Imam Muhammad ibn al-Hasan is the Writer of their jurisprudence and the publisher of it with what he wrote in his various books, so he protected it from extinction, and kept it alive for those who satisfy him it or wanted to study it and benefit from it. This is a research that reveals some of the Imam's efforts in this, the amount of his contributions, and his impact on subsequent generations, by talking in general about his books, his trip to Medina and Malik's Muta and its impact on his writings. the scholars Take care to Imam Muhammad bin Al-Hassan when talking about Abu Hanifa; Among the ancients mentioned by Al Dabousi in his book "The Foundation of theory", and among the contemporaries was Abu Zahra in his book "Abu Hanifa His Life and period, His Opinions and Jurisprudence" Some researchers saw the importance of singling out Imam Muhammad with a special study, such as Al Kawthari in "Bulquishing Wishes in the Biography of Imam Muhammad ibn al-Hasan al-Shaybani." Then I was one of those people in my doctoral dissertation tagged with "The Deductive Approach of Imam Muhammad bin Al-Hassan Al-Shaibani through his writings." I extracted this research from it with some addition and modification to suit article, and I made it into four sections, beginning it with the scientific case in the second century AH, especially sharia sciences, The Imam's self and scientific life, talking about the characteristics of books, his scientific status, and finally a conclusion bearing the results of the research, according to this form : The first topic: Scientific giving in the second century AH, The second topic: the translation of Imam Muhammad bin Al-Hassan, The third topic: the writings of Imam Muhammad bin Al-Hassan, The fourth topic: the status of Imam Muhammad bin Al-Hassan

HİCRÎ İKİNCİ YÜZYIL HANEFÎ FIKIH DÜŞÜNÇESİNDE KÂR TEORİSİ

(Profit Theory in Hanafî Fiqh Thought in the Second Century of Hijrah)

Adem YIGIN

Dr., Araştırmacı, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
Dr. Öğretim Görevlisi, 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı
PhD, Researcher, Center for Islamic Studies (ISAM)
Assistant Professor, Istanbul 29 Mayıs University Faculty of Theology Department of Islamic Law
Istanbul, Turkey
ademygn@hotmail.com
orcid.org/0000-0001-9729-8728

Özet

Kâr, önemine binaen gerek bireysel gerekse sosyal hayatta varlığını ve etkisini sürekli korumuş, bir şekilde kendisi hakkında hukûkî düzenleme ve uygulamalara konu olmuştur. Buna bağlı olarak tarih boyunca kârın mahiyeti, türleri, sebepleri, meşru ya da gayr-ı meşrû olması ve bunların gerekçeleri, benzer kavramlarla ilişkisi, ribâ ile arasındaki benzerlik ve farklılıklar, hukûkî olay, hukûkî fiil ve hukûkî işlemler açısından konumu, iktisâdî faaliyetlerdeki yeri ve önemi, unsurları, tespiti, sınırlandırılması, değerlendirme ilkeleri gibi kâr teorisini ilgilendiren birçok mesele ortaya çıkmış, ilgili hukuk ve iktisâdî düzen içerisinde çözülmeye çalışılmıştır. İslâm hukukçuları, bu meseleleri çözmek üzere fıkıh kitaplarında kâr ile ilgili müstakil bir başlık açmak yerine ilgili olduğu her başlık ve mesele altında farklı veçheleriyle kâra yer vermişlerdir. Aynı şekilde onlar, diğer kavramlar gibi kârı da teorik bir cihetle değil daha çok meseleci bir yöntemle ve uygulanabilir örnekler üzerinden ortaya koymaya çalışmışlardır. Hicrî 2. yüzyılda yaşamış ve fikhî mesaisini bu çağda ortaya koymuş ilk dönem Hanefî imamlar olarak Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve Muhammed eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) kâr konusundaki yaklaşımları, sonraki dönemler için esas teşkil etmiş ve günümüze kadar genel olarak belirleyiciliğini korumuştur. Hanefî imamlara ait kâr teorisinin ortaya konulması, kâr olgusunun o dönemde fikhî açıdan nasıl anlaşılıp uygulandığını göstermesinin yanında bireysel ve sosyal hayatın işleyişinde ve iktisâdî faaliyetlerin şekillenişinde kârın konumu ve önemine dair de birçok veri sunacaktır. Hanefî imamların kâr anlayışlarını ortaya koymak üzere her üç imamın görüşlerine yer veren İmam Muhammed'in el-Asl'ı (diğer ismiyle el-Mebsût) esas alınacaktır. el-Asl, İmam Muhammed'in Hanefî fikhî birikimi derlediği ilk ve aynı zamanda en hacimli ve en önemli eseri olup diğer eserlerinin (özellikle zâhiru'r-rivâye olanların) temelini oluşturur. Bu eserde kâr konusu, diğer fıkıh kitaplarında olduğu üzere müstakil bir başlık altında incelenmeyip zekat, bey', sarf, selem, icâre, şirket, müdarebe, murabaha, müzara'a, rehin, havâle, vekâlet, kefâlet, vedî'a, şuf'a, ikrar, şahitlik, gasb, sulh gibi bir çok farklı başlıkla ilişkili bir şekilde ve meseleci bir yöntemle ele alınmaktadır. Araştırmada, söz konusu dağınık veriler ve meseleci izahlardan hareketle imamlara ait yukarıda kısmen temel sorularına işaret edilen kâr teorisini ortaya konulmaya çalışılacaktır. Araştırma, herhangi bir hukûkî olay, fiil ya da işleme has özel durumları incelemeyecek, daha çok kârın bütün hukûkî olay, fiil ve işlemlerde geçerli olabilecek teorik noktalarını ortaya koymayı gaye edinecektir. Araştırma, özelde kâr olgusunun imamlar nezdindeki fikhî teorisini genel olarak ortaya koyacak, kâr ile ilişkili hukûkî ve sosyal kurumlara işaret edecek, kârın iktisâdî hayattaki konumu ve önemine dair bazı verileri gösterecektir. Genel olarak ise hicrî ikinci yüzyılda fıkıh ilminin bir kavram özelinde nasıl işlediğinin, meseleler arası kavramsal tutarlılık ve gözetilen ilkelerde istikrarın bulunup bulunmadığının görülmesine imkan verecektir. Her iki yönüyle de sonraki dönemlerde gerçekleşen fikhî faaliyetler için karşılaştırmaya imkan verecek verimli neticelerin ortaya çıkması beklenmektedir.

Abstract

Profit has constantly maintained its existence and influence in both individual and social life, building on its importance, and has somehow been the subject of legal regulations and practices about itself. Accordingly, throughout history, many issues related to the theory of profit such as the nature of profit, its types, reasons, whether it is legitimate or illegitimate and their reasons, its relationship with similar concepts, similarities and differences between *riba*, its position in terms of legal events, legal acts and legal transactions, its place and importance in economic activities, its elements, determination, limitation, evaluation principles have emerged, and they have been tried to be resolved within the relevant law and economic order. In order to solve these issues, Islamic jurists have included profit with its different aspects under every title and issue it is related to, instead of opening a separate title about profit in *fiqh* books. Likewise, they tried to present profit, like other concepts, not in a theoretical way, but in a more matter-of-fact method and through applicable examples. As the first-term Hanefi imams who lived in the hijri 2nd century and put forward their *fiqh* works in this era, the approaches of Abū Ḥanīfe (d. 150/767), Abū Yūsuf (d. 182/798) and Muḥammad al-Shaybānī (d. 189/805) on the profit were essential for later periods and remained generally decisive until today. The introduction of the profit theory of Ḥanafī imams will show how the profit phenomenon was understood and applied in terms of *fiqh* at that time, as well as provide a lot of data on the position and importance of the profit in the functioning of individual and social life and in the shaping of economic activities. It will be based on the *al-Aṣl* of Muḥammad al-Shaybānī (its other name is *al-Mabsūt*), which includes the opinions of all three imams in order to demonstrate the profit understandings of the Ḥanafī imams. *Al-Aṣl* is the first and also the most voluminous and important work that Muḥammad al-Shaybānī compiled Ḥanafī *fiqh* collection in it, and is the basis of his other works (especially those of *Zāhir al-rivāya*). In this work, the subject of profit, as in other *fiqh* books, is not examined under a separate title, but is addressed in a manner related to many different titles such as *zakāt*, *bayʿ*, *ṣarf*, *salam*, *ijāra*, *shirka*, *muḍāraba*, *murābaḥa*, *muzāraʿa*, *rahn*, *ḥavāla*, *wakāla*, *kafāla*, *wadīʿa*, *shufʿa*, *iqrār*, *shahāda*, *ghaṣb*, *ṣulḥ* and in a matter-of-fact method. In the study, the profit theory of imams, which is partially pointed out its basic questions in the above, will be tried to be presented based on such scattered data and matter-of-fact explanations. The research will not examine any specific situations specific to any legal event, act or transaction, but rather aims to identify theoretical points of profit that may apply to all legal events, acts and transactions. The research, in particular, will generally present the *fiqh* theory of the phenomenon of profit in the eyes of imams, will point out the legal and social institutions associated with profit, and will show some data on the position and importance of profit in economic life. In general, it will make possible to see how the science of *fiqh* works in a conceptual way and whether there is conceptual consistency between issues and stability in the principles observed in the hijri second century. In both aspects, it is expected that fruitful results will emerge that will allow comparison for *fiqh* activities that take place in subsequent periods.

مدونتا الإمام مالك والإمام أبي غانم الخراساني "دراسة منهجية مقارنة"
(The Two Blogs of Imam Malik and Imam Abu Ghanem al-Khorasani; a Comparative
Methodological Study)

سارة أحمد الصادق البشير

Sara Ahmed Esadig ELBASHIR

باحثة، كلية العلوم الشرعية

Researcher, College of Shari'a Sciences

مسقط / سلطنة عمان

sarahanoor8@gmail.com

orcid.org/0000-0003-1103-3134

الملخص

عكف السلف الصالح من الصحابة وتابعيهم على استنباط الأحكام الشرعية من القرآن الكريم والسنة النبوية المطهرة، ليُخرجوا للأمة هذا النتاج العظيم والكم الهائل من العلوم المتنوعة، وبدأت حركة تدوين العلوم الشرعية منذ وقت مبكر، فبدأ التدوين في علم الحديث وعلم الفقه وغيرها، وقد كان التلاميذ يدونون العلوم عن علمائهم من الصحابة والتابعين وتابعيهم ليحفظوا أقوالهم. ومن هؤلاء كان تلامذة الإمام مالك بن أنس الأصبحي؛ الذين عكفوا على تدوين أقواله في الفقه والحديث؛ فرحل أسد بن الفرات ليلقى الإمام مالك ويدون ما يسمع منه وكان ذلك بعد منتصف القرن الثاني الهجري، ثم رحل إلى ابن القاسم صاحب الإمام مالك بمصر ليدون منه سماعه عن الإمام مالك، وقد سمي أسد الفرات مدونته بالأسدية. نقل الإمام سحنون تلميذ أسد الفرات الأسدية من شيخه، ورحل بها إلى ابن القاسم أواخر القرن الثاني (بعد وفاة الإمام مالك التي كانت عام 179هـ) ليقرأ عليه المدونة، فرجع ابن القاسم عن بعض الأقوال. كما أضاف سحنون عليها أقوال بعض من أصحاب الإمام مالك، وقام كذلك بترتيبها وتبويبها. وقد اختلف في نسبة المدونة وتسميتها، بيد أن النسبة الأسلم هي: مدونة سحنون برواية ابن القاسم عن الإمام مالك. وتزامن هذا مع تدوين الإمام أبي غانم بشر بن غانم الخراساني لأقوال تلاميذ الإمام أبو عبيدة مسلم بن أبي كريمة تلميذ الإمام جابر بن زيد - مؤسس المذهب الإباضي-. وقد كان الانتهاء من تدوين المدونة في أواخر القرن الثاني الهجري، فقد رحل بها بعد الانتهاء منها إلى المغرب زمن الإمام عبد الوهاب الرستمي، وأودعها عمروس النفوسي الذي قام بنقلها -وكانت نسخة عمروس هي النسخة التي بقيت فيما بعد-، وكان ذلك نهاية القرن الثاني، حيث تشير المصادر الإباضية إلى أن تاريخ وفاة الإمام عبد الوهاب الرستمي كانت عام (190هـ).

كان من أسباب اختيار هذا الموضوع؛ أن المدونتين من مؤلفات القرن الثاني، ومن أمهات الكتب، كم أنهما مصدران أساسيان في مذهبيهما. أيضاً الرغبة في معرفة مدى اتفاق أقوال المدونتين واختلافهما؛ باعتبار أنهما دونتا في نفس الفترة الزمنية تقريباً، ورجعنا إلى نفس المصادر التشريعية من القرآن الكريم والسنة النبوية مطهرة. وتكمن أهمية موضوع البحث في كون المدونتين كتاباً فقه وحديث، شكلتا ملمحاً مهماً لمذهبيهما، فعدتا مصدران أصليان في المذهب، ومنطلقاً لفقهما. وقد جاء هذا البحث ليطرح سؤالين مهمين، يود من خلالهما معرفة ما إن كان يوجد اختلاف بين منهجية وطريقة تدوين كل من المدونتين باعتبار أن كلتاها دونتا في نفس الفترة الزمنية تقريباً بالإضافة إلى رجوع المصنفين لنفس المراجع الأصلية، وأيضا، ماهي أوجه الاختلاف والاتفاق بين كل من المذهب الإباضي والمذهب المالكي من خلال المدونتين. سلك الباحث في هذا البحث المسلك الوصفي والموضوعي، وقد قسم البحث إلى مبحثين. حيث تكون المبحث الأول من مطلبين، تحدث في الأول عن التعريف بالإمامين من حيث الحديث عن: حياتهما، شيوخهما، وتلاميذهما، وأهم أعمالهما، وفي المطلب الثاني تحدث عن المدونتين من حيث: قصة وزمن تدوينهما، وصحة نسبتها إلى الإمامين، وأهم الأعمال على المدونتين. أما المبحث الثاني فهو من ثلاث مطالب رئيسية، تتحدث عن مقارنة بين منهجيتهم من حيث: طريقة تدوين المدونتين في المطلب الأول، والعلماء الذين رجع إليهم كل إمام في المذهب الثاني، واهتمام المصنفين بالأحاديث من حيث تخريجها في المبحث الأخير.

Abstract

The Companions and their followers worked on extracting legal rulings from the Holy Qur'an and the Sunnah of the Prophet, in order to bring out to the nation this great product, and the huge amount of diverse sciences. The movement of codification of Sharia Sciences began, from an early age, so the student of sharia sciences were been writing the knowledge from the Companions and their followers to save it, and that what the student of Imam Malik did, as they worked on writing his sayings in fiqh to memorize it for him. As Asad bin Al-Furat went to meet Imam Malik and write down what he heard from him, and that was in the end of the second century, then he went to Ibn Al-Qasim, the owner of Imam Malik in Egypt, to record from him what he heard about Imam Malik, and he named his blog Asadiya. Imam Sahnun wrote from his teacher Asad Al-Furat his blog. Then he took it to Ibn al-Qasim at the end of the second century- after the death of Imam Malik in 179 AH- to read it on him. Therefore, Ibn al-Qasim retracted about some of the sayings. In addition, Sahnun added the sayings of the companions of Imam Malik to the blog, then he arranging it and populating it. Moreover, it was been known as the blog of Sahnun, narration of Ibn Al-Qasim on the authority of Imam Malik. At the same period, Imam Abu Ghanem Bishr bin Ghanem al-Kharsani wrote down the sayings of the students of Imam Abu Obadiyah Muslim bin Abi Karima, a student of Imam Jabir bin Zaid - the founder of the Ibadhi School -. He completed the codification of the blog at the end of the second century, as the sources indicate. After completed it, he took it with him to Morocco at the time of Imam Abd al-Wahhab al-Rustami, He gave it to Amrus al-Nafousi, who copied it, and that was at the end of the second century, as the sources mention that Imam Abd al-Wahhab had died in 190 AH.

One of the reasons for selected this topic was, the two blogs are among the books of the second century, and were the most important books in their school. Moreover, the desire to know the compatibility and differences between the two bloggers. Considering that, they were been written at the same century of Hijra, also returned to the same sources such as; the Qur'an and Sunnah. The importance of the topic of research is in the fact that the two blogs are books of fiqh and hadith, which formed the shape of their school, and they became among the most important books in Islamic Sciences.

The research was been taken the descriptive, objective path. It was been divided into two sections, the first one to introduce the two imams, their lives, teachers, and their students. Also their books. The second one to compare their methodology, the scholars they returned to, and the method of writing.

التضامن الاجتماعي بين المسلمين وأهل الذمة في فقه الإمام الشافعي
(Social Solidarity Between Muslims and Dhimmis in Imam Shafi'i's Way of Thinking)

حمزة فرحان

Hamza FERHAN

دكتورة في علم الاجتماع

TRT Arabic

إسطنبول/ تركيا

hamzah_f@hotmail.com

orcid.org/0000-0003-0858-9107

الملخص

يهدف هذا البحث لإبراز قيم التضامن بين المسلمين وأهل الذمة، وذلك من خلال النصوص الفقهية للإمام الشافعي. إن الحاجة لهذه المقالة تكمن في الحاجة إلى تعزيز قيم التضامن والمواطنة والتماسك الاجتماعي بين المسلمين وغير المسلمين داخل الوطن الواحد، وذلك من خلال إثراء الأدبيات في هذا المجال بالأبحاث المتنوعة المتعلقة بهذه القيم، ومحاولة نشرها، لما يرجى من ذلك في التأثير على المجتمع، وذلك في إطار التحديات التي تواجه العالم الإسلامي من كل حذب وصوب، وتؤكد هذه الحاجة المصلحة المشتركة في سلامة العيش بين مواطني الوطن الواحد بغض النظر عن اختلاف معتقداتهم. كما أن قيمة التضامن الاجتماعي لم تحظ بالكتابة في الأدبيات العربية إلا الشيء القليل. وانطلاقاً من مبدأ أن التدين هو ظاهرة مؤثرة على جميع الظواهر الأخرى ومقوية ومفعلة لها فإن دراسة التضامن من خلال الفقه الإسلامي الذي هو بمثابة المصدر الأول لتجلي هذه القيمة في المجتمع كان أولى بالدراسة. في بداية البحث سأتناول مصطلح التضامن في اللغة وفي علم الاجتماع، وسأتكلم عن أهميته في إطار المواطنة، وحاجتنا إليه في عصرنا هذا. كما سأتطرق للظروف البيئية التي كان الإمام الشافعي يعيشها، والتي لا بد أن يكون لها التأثير على آرائه. إن علاقة المسلمين بأهل الذمة هي مبنوثة في كتب الفقه وفي بعض الكتب والأبحاث المتنوعة، ولكن الجدة في هذه المقالة هو ربط أهم المسائل في هذه العلاقة بمفهوم التضامن وتخريجها عليه. ولذلك فإن ما يتوجب علي من أجل إتمام هذه المهمة ما يلي:

بحث مستوفي لقيمة التضامن من الناحية الاجتماعية، وإخراجها باللغة العربية بصورة وافية مع إيجازها. حيث إنني من خلال البحث الأولي للأدبيات المتوفرة في اللغة العربية لمفهوم التضامن لم أجد من بحثه بهذه الصورة. ولذلك سيلجأ الباحث إلى المصادر التركية والانجليزية في هذا المجال لاستكمال الموضوع.

محاولة الكشف عن أهم العوامل البنوية التي لها مظنة التأثير على آراء الإمام الشافعي في المسائل المتعلقة بأحكام أهل الذمة، من عوامل بيئية وسياسية واجتماعية.

ربط أهم المسائل في باب أحكام أهل الذمة بقيمة التضامن وتخريجها اجتماعياً، وبيان الآثار المترتبة على ذلك، ومحاولة الاستفادة في هذا العمل من النظرية البنوية الوظيفية المشهورة في أدبيات علم الاجتماع.

التطرق إلى المذاهب الفقهية والآراء الأخرى عند الحاجة، خاصة في المسائل الحساسة التي يمكن أن تكون تأثرت بعوامل معينة في فقه الشافعي، وكانت أقرب لقيمة التضامن عند مذهب آخر، وذلك لمحاولة الخروج بمنظومة أكثر سلامة للتضامن. وهذا يدخل البحث في هذه النقطة في باب "الهندسة الاجتماعية".

Abstract

This research aims to highlight the values of solidarity between Muslims and Ahl-Aldimma, through Imam Al-Shafi'i jurisprudential texts. The importance of this article is to strengthen the value of solidarity, citizenship and social cohesion between Muslims and non-Muslims within the same society, by enriching the literature in this field with various researches related to these values, and trying to disseminate them, with the hope of influencing the society, considering the challenges which are facing the Islamic world from several points, This article also emphasizes on the common interest in safety of life among citizens of the same society regardless of their different beliefs. In addition, the value of social solidarity has not been discussed thoroughly in Arabic literature. Proceeding from the principle that religiosity is a phenomenon that affects, strengthens and activates all other phenomena, the study of solidarity through Islamic jurisprudence, which is the first source for the manifestation of this value in society, was more appropriate to study. At the beginning of the research, I will address the term solidarity in language and sociology, and I will talk about its importance within the framework of citizenship, and our need for it in our time. I will also touch on the environmental conditions that Imam al-Shafi'i was living in, which must have influenced his views. The relationship of Muslims with Ahl-Aldimma is spread in the books of jurisprudence and in some books and various researches, but the novelty in this article is to link the most important issues in this relationship to the concept of solidarity and to extract it from it. Therefore, what I have to do in order to complete this task are the following:

A comprehensive study of the value of solidarity in social terms, and its output in Arabic in an adequate manner with its brevity. As I, through the preliminary research of the literature available in the Arabic language for the concept of solidarity, I did not find a search for it in this way. Therefore, the researcher will resort to Turkish and English sources in this field to complete the topic.

Attempting to reveal the most important structural factors that are likely to influence the opinions of Imam al-Shafi'i on issues related to the rulings of the Ahl-Aldimma, such as environmental, political and social factors.

Linking the most important issues in the section on the provisions of the Ahl-Aldimma to the value of solidarity and its social graduation, and the statement of the implications of that, and the attempt to benefit in this work from the structural functional theory famous in the literature of sociology.

Addressing jurisprudence schools and other opinions when needed, especially in sensitive issues that may have been affected by certain factors in the Shafi'i jurisprudence, and were closer to the value of solidarity in another school, in order to try to come up with a more sound system of solidarity. This enters the research on this point in the section on "Social Engineering".

(الدلالات القيمية في شعر الحكمة عند الإمام الشافعي (دراسة تحليلية)

Semantic Values in Poetry of Wisdom According to Imam Shafi'i (Analytical Study)

زينب دواوي

Zineb DOUADI

1أستاذ محاضر-قسم اللغة والحضارة الإسلامية - كلية العلوم الإسلامية - جامعة باتنة

Dr., Batna1 University- Algeria

باتنة -الجزائر

zineb.douadi@univ-batna.dz

orcid.org/0000-0002-0666-5826

الملخص

الإمام الشافعي (150هـ- 204 هـ) من العلماء المسلمين الأَخيار في القرن الثاني الهجري ، وقد ذاع صيته لما عرف به من تضلع في علوم الشريعة الإسلامية من عقيدة وفقه وأصول وحديث ، وما نبغ فيه من ذائقة أدبية فنية ، وتملك لناصرية الشعر والأدب ، فكانت أشعاره مما تحفظه العقول قبل الألسنة ، ومما تهواه القلوب ويحن إليها الوجدان ، فهو بحق من أهل الشريعة كما أنه من أهل اللغة والأدب ، حيث قال فيه الجاحظ : " لم أر أحسن تأليفا من الشافعي ، و كأن كلامه ينظم درا إلى در " ، كما ذكر أحمد بن حنبل "أن الشافعي من أفصح الناس" ، و ينوه الذهبي عن ما امتاز به الشافعي ، فيقول : "كان حافظا للحديث ، بصيرا بعلمه ، ولا يقبل منه إلا ما ثبت عنده".

الشافعي شاعر مصقع، ومبدع في رؤاه الفكرية التي يستمدّها من العقيدة الإسلامية، وجهبذ من جهابذة المعاني الشعرية الراقية التي تدل على الوعي العقلي، والنضج الفكري الذي بلغ الإمام الشافعي، إذ قدم لنا خلاصة تجاربه في الحياة في ديوان شعري، يروي نهم الراغبين في استكناه درر الحكمة في ظل العقيدة الإسلامية المتسمة بالإنسانية والعمق الفكري والسمو الروحي، والحكمة ضالة المؤمن يلتقطها أنى وجدها ، فكيف إذا كان مصدرها هذا العالم المسلم البارع في علوم الشريعة و المبدع في صوغ الأشعار التي تربي الأرواح التائهة فتردها إلى الجادة بحنو وحلم وحكمة الفقيه والداعية والمستبصر بطوايا الطباع البشرية الجامحة. الإمام الشافعي أحد الأئمة الأربعة، له مذهب أرسى أسسه وقواعده الفقهية المنتمية إلى أهل السنة والجماعة ، ولمساره الفقهي المميزات والمصطلحات التي تميزه من مثل: القول القديم ، والقول الجديد ، والأظهر والمشهور ، والأصحاب ، والوجوه، والطرق، والمذهب، وهنا تتبدى عبقريته اللغوية في صوغ المصطلح الفقهي الأنسب لتملكه ناصية اللغة العربية ، وتمكنه الدقيق من المفهوم العقدي والمستوى اللغوي ، كون اللغة العربية صنو الشريعة الإسلامية و ركن ركين يستند إليها الفقهاء لتدبر القرآن والحديث النبوي لاستخلاص الأحكام الشرعية التي تبني عليها الحياة الإسلامية السوية ، ولا يخفى ما لفهم الشعر العربي من دور في البلاغة والفصاحة ، و فهم النصوص الشرعية

لذلك فإن هذه الورقة البحثية سأتناول فيها – بعد تأمل وتدبر شعر الشافعي – الدلالات القيمية التي بثها الشافعي في أشعاره، فكانت نورا مشعا لمن يبغى الحكمة، ولمن ينشد الفضيلة، ولمن يهوى أن يربط حياته بالقيم المثلى التي تستقى ولا شك من العقيدة الإسلامية السمحاء، وسأصنف هذه الدلالات إلى أقسام وأنواع وفق الحقول الدلالية التي ارتبط بها الشعر الحكمي عند الإمام الشافعي، وبالتالي يكون مخطط الورقة البحثية كالآتي: مقدمة؛ تقديم مفاهيم عن مصطلحات العنوان (الدلالات،القيمية، شعر الحكمة) التعريف بالإمام الشافعي، الدلالات القيمية في أشعار الشافعي الحكمية، دلالات على رسوخ العقيدة، دلالات عن إخلاص العبادة لله ، دلالات عن أخلاق المؤمن، دلالات عن الحياة والموت، دلالات عن الكون والناس، خاتمة: وتتضمن أهم النتائج المتوصل إليها من الدراسة: إن الشافعي من علماء وفقهاء القرن الثاني الهجري المتميزين في مجال الفقه والعقيدة والحديث، وأردت أن أقدمه في هذا البحث كشاعر ومرب يمتلك ذائقة فنية وحسا يلوذ إليهما كل ظامئ إلى الحكمة والكلمة الطيبة، ليكون الشعر سفيرا لزرع الخلق القويم والقيمة الأخلاقية المتجذرة في النفس المؤمنة، وهنا تتجلى إنسانية الشافعي وشاعريته وقيمته المتفردة.

Abstract

Imam al-Shafi'i (150 AH-204 AH) was one of the good Muslim scholars in the second century AH. He became famous for his knowledge of Islamic Sharia sciences, such as Akida, Fikeh, Osool and hadith, and for his literary and artistic taste, and he had the cornerstone of poetry and literature. His poems were From what the minds preserve before the tongues, and from what the hearts desire and the conscience yearns for, he is truly from Sharia people just as he is one of language and literature people. where Al-Jahiz said about him: "I have not seen a better coherent composer than Al-Shafi'i, as if his words were organized from one chapter to another," as Ahmed Ibn Hanbal mentioned. "that Al-Shafi'i is one of the most eloquent –well spoken of people." Al-Dhahabi notes what distinguished Al-Shafi'i, saying: "He was a memorizer of hadith, insightful to his reasons, and accepts nothing from it except what was proven from him." Al-Shafi'i is a stunned poet, creative in his intellectual visions that he derives from the Islamic faith, and a master of high-end poetic meanings that indicate mental awareness and intellectual maturity that Imam al-Shafi'i reached, as he presented us with a summary of his life experiences in a poetry book, narrating the insatiable desire of those who wish to seize it. Wisdom in the light of the Islamic faith characterized by humanity, intellectual depth and spiritual transcendence, and wisdom is the lost property of the believer who picks it up wherever he finds it. Unbridled human nature.

Imam Al-Shafi'i is one of the four imams. He has a doctrine that laid its foundations and jurisprudential rules belonging to the Sunnis and the community, and his jurisprudential path has the characteristics and terms that distinguish him.

Imam Al-Shafi'i is one of the four imams. He has a doctrine that laid its foundations and jurisprudential rules belonging to the Sunnis and the community, and his jurisprudential path has the characteristics and terms that distinguish him, such as: the old saying, the new saying, the most visible and famous, the companions, the faces, the paths, the doctrine,..Here his the Linguistic Competence appears in formulating the most appropriate jurisprudential term because it has the cornerstone of the Arabic language, and its precise mastery of the doctrinal concept and the linguistic level, since the Arabic language is the duplicate of Islamic law and a cornerstone on which the jurists rely to reflect on the Qur'an and the Prophet's hadith to derive the legal rulings on which the normal Islamic life is built, In addition the Arabic poetry has a role in Rhetoric and eloquence, and in understanding Shariaa texts. Therefore, this research paper will address - after contemplating and reflecting on Al-Shafi'i's poetry - the value implications that Al-Shafi'i broadcast in his poems, and it was a shining light for those who seek wisdom, and for those who seek virtue, and for those who love to link their life to the optimal values that undoubtedly derive from the tolerant Islamic faith, and I will classify These indications are divided into sections and types according to the semantic fields to which Imam Shafi'i's wise poetry is related.

SÜFYAN B. UYEYNE’NİN FIKİH İLMİNE KATKILARI
(Sufyan b. Uyaynah's Contributions to Fiqh)

Abdurrahman CANER

Dr. Dumlupınar Anadolu İmam Hatip Lisesi
Meslek Dersleri Öğretmeni Yenişehir/Mersin
Dr. Dumlupınar Anatolia Imam Orator High School Profession Lessons Teacher
Mersin, Turkey
abdurrahmancaner@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0292-0639

Özet

Bu çalışmada Süfyan b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) ibâdât ve muamelâtın bir kısım meseleleriyle ilgili görüşleri ele alınmaktadır. Süfyan b. Uyeyne, İslam hukuk tarihinin gelişim seyri açısından önemli dönüm noktalarından birini teşkil eden hicri ikinci asırda yaşamıştır. İlim meclislerinin ve fıkıh ekollerinin oluşmaya başladığı söz konusu dönemde İbn Uyeyne, Mekke ilim meclislerinin önde gelen temsilcilerinden biri kabul edilmiştir. İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) seçkin talebeleri arasında yer alan İbn Uyeyne, hadisçiler tarafından güvenilir bir râvi olarak görülmüş ve Hicaz muhaddisi olarak vasıflandırılmıştır. O, hadis ve tefsir alanında eser telif etmiş ancak fıkıh sahasında müstakil bir çalışma ortaya koymamıştır. Bu, onun fikhî müktesebatının olmadığı anlamına gelmez. Zira Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Mâlik b. Enes (ö. 179/795) seviyesinde değerlendirilen İbn Uyeyne'nin diğer alanlarda olduğu gibi fıkıh alanında da birçok görüşünün ve ictihadının olduğu açıktır. Nitekim çağdaşı ya da talebeleri tarafından yazılan ve günümüze intikal eden eserlerde onun bir kısım fikhî meselelerle ilgili görüşlerini bulmak mümkündür. Onun aşırı “vera” sahibi olması ve o dönem fukahasının ilmüne olan itimadı nedeniyle bu alanda eser telif etmediği ifade edilmiştir. Mezheplerin teşekkül etmediği ve dolayısıyla henüz mezhebî taassubun görülmediği bir zaman aralığında ilmî faaliyetlerde bulunan İbn Uyeyne, herhangi bir eğilimin tesirinde olmadan fikhî ictihadlarda bulunmuş ve görüşlerini muhataplarıyla paylaşabilmiştir. İctihadî meselelerle ilgili verdiği kararlardan da görüldüğü üzere o, ictihadlarında Kur'an ve Sünnet delilini göz önünde bulundurmuş, genellikle nasların zahir manalarına bağlı kalmıştır. Bu iki delilin yanında sahabe ve tabiinın konuyla ilgili görüşleri ile kıyas ve istidlal denilebilecek aklî muhakeme yöntemini de kullanmıştır. Fikhî meselelerin çoğunda kolaylık ilkesini benimsemiş bir kısmında ise teşdide meyletmıştır. Verdiği kararların bazıları daha sonra oluşan meşhur dört mezhebin genel görüşüne muvafık iken bir kısmı onlara muhalif olabilmıştır. Süfyan b. Uyeyne'nin fıkıh alanıyla ilgili görüşlerinin tesbiti o dönemin fikhî tartışmaların içeriğine ve hükümlerin istinbat şekline katkı sağlayacağı muhakkaktır. Ayrıca erken dönemden itibaren itikadî ve amelî alanlarla ilgili birçok fikrî cereyan ortaya çıkmış ve dünyevîleşme diyebileceğimiz bir kısım uygulamalar insanların sosyal hayatında görülmeye başlanmıştır. Ortaya çıkan bu yeni ve riskli duruma karşı ulema dinin farklı alanlarına yoğunlaşmıştır. İbn Uyeyne, diğer çalışmalarının yanında özellikle dünyevîleşme meyline karşı uhrevî hayatı özendiren ve ahlaki prensipleri ön plana çıkaran çalışmalarıyla dikkat çekmiştir. Fikhî meselelerle ilgili karar ve tercihlerinde onun bu yönünün izlerini görmek mümkündür. Bu çalışmada Süfyan b. Uyeyne'nin hayatı ve ilmî kişiliğine değindikten sonra onun fıkıh alanıyla ilgili görüşleri ve bunlara yaklaşımıyla alakalı metodu farklı kaynaklardan yararlanılarak tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Abstract

In this study, the views of Sufyan b. Uyaynah (d. 198/814) on some issues of worship and treatment are addressed. Sufyan b. Uyaynah lived in the second century after hidjrah, which constitutes one of the most important milestones in the development of history of Islamic law. In the period in which scientific assemblies and schools of fiqh began to form, Ibn Uyaynah was considered one of the leading representatives of Meccan science assemblies. Ibn Uyaynah, who was among the distinguished students of Ibn Shihab al-Zuhri (d. 124/742), was accepted as a reliable narrator by hadith scholars and was qualified as a Hijaz muhaddith. He wrote works in the field of hadith and tafsir, but did not have a separate study in the field of fiqh. This does not mean that he didn't have competence and knowledge in fiqh. Because it is clear that Ibn Uyaynah, who was evaluated to the same the level as that of Abu Hanifa (d. 150/767) and Malik b. Anas (d. 179/795), had many of views and idjtihad in the field of fiqh, as well as in other fields. As a matter of fact, it is possible to find his views on some fiqh issues in the works written down by his contemporaries or by his students and passed down to the present day. It is stated that he did not write works in this field due to his excessive "wara" and his trust in the science of the scholars of that period. Ibn Uyaynah, who was engaged in scientific activities at a time when sects were not formed and therefore sectarian bigotry was not yet seen, created fiqh ijtiyhads without being influenced by any tendency and was able to share his views with his interlocutors. As can be seen from his decisions on idjtihad issues, he considered the evidences of the Qur'an and Sunnah in his idjtihads and generally adhered to the apparent meanings of the verses. In addition to these two evidences, he also used the opinions of Sahabah (Companions of the Prophet) and Tabi'un (the successors to Sahabah) on the subject and used the method of mental reasoning, which can be called syllogism and inference. He adopted the principle of convenience in most of the fiqh issues and inclined to severity in some of them. While some of the decisions he made were compatible with the general view of the famous four sects that formed later, some of them were against them. It is certain that the determination of Sufyan b. Uyaynah's views on the field of fiqh will contribute to the content of the fiqh debates of that period and the form of deduction of the provisions. In addition, since the early period, many ideas related to the fields of belief and practice emerged and some practices that can be called secularization began to be observed in people's social lives. Against this new and risky situation, the ulama concentrated on different fields of the religion. Besides his other works, Ibn Uyaynah drew attention to himself with his works that encouraged the otherworldly life against the propensity to become worldly, and emphasized moral principles. It is possible to see the signs of this side of him in his decisions and preferences on fiqh issues. In this study, after mentioning Sufyan b. Uyaynah's life and scientific personality, his views on the field of fiqh and his method related to them were tried to be determined by using different sources.

تطور حركة التأليف لعلم المواريث وتأسيسه في القرن الثاني للهجرة

(The Development of the Movement of Authorship in Inheritance and Its Establishment in the Second Century of Hijrah)

معلمين محمد شهيد

Mualimin Mochammad Sahid

كبير المحاضرين بكلية الشريعة والقانون، جامعة العلوم الإسلامية
Dr, Senior Lecturer at the Faculty of
Syariah and Law, Universiti Sains Islam
نيلاي، نجري سيمبيلان، ماليزيا
Nilai, Negeri Sembilan, Malaysia
mualimin.sahid@usim.edu.my
orcid.org/0000-0001-6100-2809

روان عزيز

Raouane Azziz

باحث، كلية الشريعة والقانون، جامعة العلوم الإسلامية
Researcher, Faculty of Syariah and
Law, Universiti Sains Islam
نيلاي، نجري سيمبيلان، ماليزيا
Nilai, Negeri Sembilan, Malaysia
rouanezz@yahoo.com
orcid.org/0000-0001-7692-9930

الملخص

إن المتتبع لعلم المواريث في مسار خطاه الأولى لا تكاد تخطئ عيناه أن القرآن الكريم هو المؤسس الأول لأحكامه في ظاهرة تعدد فريدة بين أحكام الشريعة كلها، ثم جاءت السنة النبوية وأضافت أحكامه مشهور الآثار، ثم تولى رصّ لبناته الأولى وصفها أعلام الصحابة باجتهاداتهم، حتى بدأنا نلمس مسار منهجية الاجتهادية في حياتهم، وقد أوقف هذا التنوع في الاجتهاد بين فقهاء الصحابة في فقه المواريث حتى أبان بظهور علم المواريث كأول علم يؤسس في حياة الصحابة أنفسهم، وقد أمد هذا العلم بظلاله وأثمر ينعه واكتمل باجتهادات الأئمة الأعلام من بعدهم، وقد أذنت بداية القرن الثاني للهجرة بظهور علم الفقه و بداية الاستقلالية في تشكل مدارس، حيث أخذت هذا المدارس من اجتهادات أعلام الصحابة كمنهج لها في هذا العلم، كاجتهاد زيد بن ثابت وأبي بكر وعمر بن الخطاب وعبد الله بن مسعود وعليّ وابن عباس رضي الله عنهم، ثم أردفت عليها اجتهادات التابعين من بعدهم، كالحسن البصري وسعيد بن المسيب وابن سيرين، ثم جاء من بعدهم فقهاء المذاهب أبو حنيفة النعمان ومالك بن أنس ومحمد بن إدريس الشافعي، فبرزت في القرن الثاني للهجرة مدرستين في الفقه على وجه الخصوص، مدرسة أهل الرأي والقياس وكان على رأسها الإمام أبو حنيفة النعمان، ولقد كان للمدنية المتقدمة في أمصار العراق الأثر الواضح في تنوع الفتاوى في هذا المذهب، كما أن اتساع البلاد واختلاط الفاتحين من العرب بغيرهم الأثر البالغ في تكوّن منهجية الاستنباط في هذا المذهب المتمثلي القياس، فأصبح الفقه عندهم صناعة وعلمًا تحكّمه القواعد القياسية. وقد كان لفقه ابن مسعود رضي الله عنه خاصة الأثر الواضح في فقه العراقيين، والذي أتم هذا النقل عنه عكرمة مولاة، ومع أننا لم نلاحظ الأثر الكبير لإعمال الرأي والقياس في فقه المواريث في بداية تأسيس المذهب الحنفي، وذلك لأن نصوص القرآن ضيّقت إعمال القياس والاجتهاد إلا فيما خص كيفية توريث بعض الأصناف من الورثة وفي مقدمتهم الخلاف في توريث ذوي الأرحام. أما المدرسة الثانية وهي مدرسة أهل الأثر والذي ترأسها الإمام مالك بن أنس، فنجد لإعمال السنة النبوية والأثر، مساحة واسعة في أحكام المواريث وتحديد معالمه كعلم، وهذا ما يلمس واضحا فيما أورده مالك بن أنس في كتابه الموطأ من ترتيب أبواب المواريث فيه، كما أن المباشرة بين عمل الأجيال مع قريها من منبع الوحي في مدينة رسول الله صلى الله عليه وسلم، جعل ذلك من أصول المذهب في أدلته الشرعية الذي يعتمد عليها في استخراج الأحكام، وقد جمع الإمام الشافعي في مذهبه بين المدرستين السابقتين ومزج بينهما لتأثره بهما وذلك لما تحصل له دون غيره. وقد اعتمدت

هذه الدراسة على المنهج الاستقرائي من خلال تتبع الأدلة وجمعها من أبوابها المتوفرة حتى تقدم المعرفة لتطور حركة التأليف في القرن الثاني للهجرة لعلم المواريث وكيفية تأسيسه.

Abstract

One who follows the knowledge of inheritance in the course of his first steps can hardly miss the fact that the Noble Qur'an is the first founder of its rulings. This phenomenon is considered unique among all the provisions of Sharia. Later, the Prophetic Sunnah emerged and its provisions were added to the knowledge of inheritance. The building blocks of the inheritance knowledge was collated by the Companions with their jurisprudence, until we began to see the path of the ijtiḥad methodology in their lives. The diversity of ijtiḥad was enriched among the Companions until it became clear with the emergence of knowledge in inheritance. As this is the first knowledge to be established in the lives of the companions themselves. At the beginning of the Hijri Second Century; fiqh became an independent knowledge. The schools took from the jurisprudence of the great companions, such as Zaid bin Thabit (RA), Abu Bakr (RA), Omar bin Al-Khattab (RA), Abdullah bin Masoud (RA), Ali (RA) and Ibn Abbas (RA). It is further supplemented with the interpretations of the al-Tabi'in such as Al-Hassan Al-Basri, Saeed bin Al-Musayyab and Ibn Sirin. Further joined by the jurists from the various schools of thought, Abu Hanifa al-Nu'man, Malik bin Anas, and Muhammad bin Idris al-Shafi'i. Two schools of jurisprudence surfaced, in particular the school of opinion and qiyas during this period of time, headed by Imam Abu Hanifa al-Numan. The advanced civilization in the cities of Iraq had a clear impact on the diversity of fatwas in this doctrine. The expansion of the country and the mixing of Arab conquerors with others had a great impact on the formation of the method of deduction in this doctrine represented by qiyas. Hence, making fiqh as an industry which is governed by standard rules. The fiqh of Ibn Masoud (RA), had a clear impact on the fiqh of the Iraqis, who completed this transmission from him; Ikrimah (his student). Although we did not notice the significant impact of the implementation of opinion and qiyas in the jurisprudence of inheritance at the beginning of the establishment of the Hanafi school. This is because the texts of the Qur'an restrict the application of qiyas and ijtiḥad, except on how some types of inheritance can be inherited from distant heirs. As for the second school, it is the School of Ahl al-Athar, which was headed by Imam Malik bin Anas. The implementation of the Prophetic Sunnah and the impact a wide space in the provisions of inheritance and defining its features as a knowledge. This can be seen in the arrangement of the chapters Al-Muwatta. In his doctrine, Imam al-Shafi'i combined the two previous schools and mixed them because he was influenced by them. The study relied on the inductive approach by tracking the evidence available in the literature with regards to the knowledge of inheritance during the The Hijri Second Century.

تأثير واقع القرن الثاني الهجري في تشكل العلوم الإسلامية وتطورها: علم أصول الفقه نموذجاً
(The Impact of the Reality of the Second Century AH on the Formation and Development of
Islamic Sciences: The Science of Usul al-Fiqh as a Model)

سمير الخال

Samir ELKHAL

أستاذ دكتور، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة السلطان المولى سليمان
Prof. Dr., College of Arts and Humanities, Sultan Mawla Sulaiman University
المغرب 23000 بني ملال،
elkhal.samir@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2590-3455

الملخص

شاءت إرادة الله تعالى أن تنشأ العلوم الإسلامية مرتبطة بالوحي (أي: القرآن والسنة)، ودائرة في فلكه ظهوراً ونشأةً وتطوراً. إلا أن المتتبع للمسار التاريخي الطويل لهذه العلوم الإسلامية لا ينفى ارتباطها الوثيق بالواقع، في صورة تأثر وتأثير بالبيئات المحلية، والمراكز العلمية، والظروف التاريخية سياسية كانت، أو اقتصادية، أو اجتماعية، أو حضارية بشكل عام. وهذه المساهمة العلمية تروم ملامسة تأثير واقع القرن الثاني الهجري في تشكل العلوم الإسلامية وتطورها، بالتمثيل بعلم أصول الفقه، من خلال محاولة الإجابة عن الإشكالية التالية: إلى أي حد ساهم الواقع العام للقرن الثاني الهجري في تطور العلوم الإسلامية، وبخاصة علم أصول الفقه؟ تبعا لذلك، فمن المنتظر أن تسعى هذه الدراسة إلى الإجابة عن الإشكالية السابقة، من خلال تقديم أجوبة عن الأسئلة الفرعية التالية:

ما هو التحديد العلمي المضبوط للمفهومين المركزيين في هذه الدراسة "العلوم الإسلامية" و"الواقع"؟ ما هي ملامح تأثير واقع القرن الثاني الهجري في العلوم الإسلامية، مع التركيز على علم أصول الفقه؟ أين يتجلى هذا التأثير على إشكالية "تاريخية الفكر الإسلامي" كما يدعو إلى ذلك بعض الحداثيين كمحمد أركون؟ ما هي انعكاسات هذا التأثير على جدلية الثابت والمتغير في العلوم الإسلامية؟ وإلى أي حد ساهم هذا التأثير في خدمة راهنية سؤال تجديد العلوم الإسلامية، وخاصة علم أصول الفقه؟ ومن جهة أخرى، فإن من الأسباب المعرفية التي ساهمت مجتمعة في خوض هذه التجربة البحثية ما يلي: اهتمام غالب الدراسات الوصفية لتاريخ العلوم الإسلامية بالتحقيب للمراحل التي مرت بها هذه العلوم، دون إعطاء الأهمية الكبرى للواقع (ثقافياً، واقتصادياً، واجتماعياً، وسياسياً، وحضارياً بشكل عام)، وتأثيراته المتميزة. بالنسبة لراهنية معرفتنا الإسلامية، فإن تحديد حدود تأثيرات الواقع في تاريخ العلوم الإسلامية بشكل باعنا أساساً لتجديدها. أهمية علم أصول الفقه في ضبطه لقانون استنباط الأحكام الشرعية.

تبعا لذلك، فمن المنتظر أن تنتظم عناصر هذه الدراسة وفق العناصر التالية: مقدمة: عن طريق تأطير إشكالية هذه الدراسة على المستوى التاريخي والحضاري، وكذا المعرفي والنظري. المطلب الأول: والذي سيخصص للتحديد المفهومي المضبوط للمصطلحين المركزيين في هذه الدراسة، وهما "العلوم الإسلامية" و"الواقع". المطلب الثاني: والذي سيتناول أهم ملامح تأثير الواقع العام للقرن الثاني الهجري في العلوم الإسلامية، مع التمثيل بعلم أصول الفقه؛ المطلب الثالث: والذي سيتطرق لامتدادات تصورنا لتأثير واقع القرن الثاني الهجري على العلوم الإسلامية على إشكالية "تاريخية الفكر الإسلامي" كما يدعو إلى ذلك بعض الحداثيين، بالتمثيل بمحمد أركون. المطلب الرابع: والذي سيتمحور حول انعكاسات هذا التأثير على جدلية الثابت والمتغير في العلوم الإسلامية. المطلب الخامس: والذي سيدرس مدى خدمة هذا التأثير لراهنية سؤال تجديد العلوم الإسلامية، وخاصة علم أصول الفقه. خاتمة: تعرض الخلاصات والاستنتاجات، والتوصيات.

Abstract

The will of God Almighty willed that Islamic sciences be established linked to revelation (ie: the Qur'an and the Sunnah), and a circle in its orbit of emergence, emergence and development. However, the follower of the long historical path of these Islamic sciences does not deny their close connection with reality, in the form of being affected and influenced by local environments, scientific centers, and historical political, economic, social, or civil conditions in general. This scientific contribution aims to touch on the impact of the reality of the second century AH in the formation and development of Islamic sciences, by representing the science of jurisprudence, by trying to answer the following problem: To what extent did the general reality of the second century AH contribute to the development of Islamic sciences, especially jurisprudence?

Accordingly, it is expected that this study seeks to answer the previous problem, by providing answers to the following sub-questions: What is the exact scientific definition of the two central concepts in this study, "Islamic sciences" and "reality"? What are the features of the impact of the reality of the second century AH in Islamic sciences, with a focus on the science of jurisprudence? Where does this influence appear on the problem of the "historicity of Islamic thought" as advocated by some modernists such as Muhammad Arkoun? What are the implications of this influence on the dialectic of fixed and variable in Islamic sciences? To what extent did this influence contribute to serving the current question of renewing Islamic sciences, especially the science of jurisprudence? On the other hand, the cognitive reasons that collectively contributed to this research experience are as follows: The interest of most descriptive studies of the history of Islamic sciences to trace the stages that these sciences have gone through, without giving great importance to reality (culturally, economically, socially, politically, and civilly in general), and its distinct effects. As for the currentness of our Islamic knowledge, defining the limits of the effects of reality in the history of Islamic sciences constitutes a basis for its renewal. The importance of the science of jurisprudence in controlling the law of deducing legal rulings. Accordingly, it is expected that the elements of this study will be organized according to the following elements: Introduction: By framing the problematic of this study on the historical and civilizational level, as well as cognitive and theoretical. The first requirement: which will be devoted to the exact conceptual identification of the two central terms in this study, namely "Islamic sciences" and "reality". The second requirement: which will address the most important features of the impact of the general reality of the second century AH in Islamic sciences, with representation by the science of the principles of jurisprudence; The third requirement: which will address the extensions of our perception of the impact of the reality of the second century AH on Islamic sciences on the problem of "historic Islamic thought," as some modernists call for that, by exemplifying Muhammad Arkoun. The fourth requirement: which will focus on the repercussions of this influence on the dialectic of the constant and the variable in Islamic sciences. The fifth requirement: which will study the extent to which this influence serves the current question of renewing Islamic sciences, especially the science of jurisprudence. Conclusion: presents the conclusions, conclusions, and recommendations.

التقعيد الأصولي خلال القرن الثاني الهجري؛ القضايا والمناهج
(Determine the Origins in the Second Century AH: Issues and Approaches)

حسن يحيياوي

Hasan YAHYAOUÏ

مقر العمل ثانوية الشريف محمد أمزيان، جامعة المولى إسماعيل بمكناس المملكة المغربية.أ.د.

Prof. Dr., Preparatory High School Sharif Mohamed Amziane

إقليم الحسيمة / المملكة المغربية

hayahyaoui@hotmail.com

الملخص

بسم الله الرحمن الرحيم، إن الانطلاقة الفعلية للحركة المعرفية في الفكر الإسلامي كانت مع فجر الإسلام، وبداية نزول القرآن الذي استهل بالدعوة إلى النظر والقراءة، فاشتملت آياته على مجموعة من الأحكام والفوائد، المرتبطة بمصالح الناس في المعاش والمعاد، فأدرك الناس من خلال التوجيه النبوي بأن امثال الأوامر يفضي إلى المصالح، وأن ترك النواهي يفضي إلى تجنب المفساد. فاهتم المسلمون بكتاب الله وسنة نبيه عليه الصلاة والسلام، حفظا وفهما وعملا. وساعدهم على ذلك أمران: أحدهما: فصاحتهم الفطرية، فكانوا خبراء بمعاني اللسان العربي وضعا واستعمالا، لأنهم نشأوا في بيئة عربية خالصة، فلم تختلط ألسنتهم بلغات أخرى، وهذا على الأقل في مراحل طفولتهم الأولى، عندما كانوا يبعثون إلى البوادي من أجل الرضاعة والفصاحة، بعيدا عن ضوضاء المدن التي تعرف مزيجا من الألسن واللهجات. على وزن هذا اللسان العربي الفصيح، نزل الخطاب الشرعي قرآنا وسنة، ففهمه الناس بشكل سهل وواضح، على الأقل في مستواه اللغوي. والثاني: معرفة مساقات الخطاب وأسباب نزوله، وناسخه ومنسوخه، ومحكمه ومتشابهه، ومكيه ومدنيه وهلم جرا. فإن التبس عليهم شيء رجعوا إلى النبي صلى الله عليه وسلم من أجل التوضيح والبيان. هذه الضوابط المتعلقة بتوثيق الخطاب وفهمه، لم تكن مدونة في زمن النبوة، بل كانت مركوزة في طبائع الصحابة الذين نزل القرآن بلسانهم.

واستمر هذا الأمر طيلة القرن الأول الهجري. لكن مع بداية القرن الثاني، ظهرت بوادر أزمة فكرية، نتجت عن الفهم السيء للخطاب الشرعي قرآنا وسنة، بسبب اختلاط اللسان العربي بباقي اللغات الأخرى، هذا الاختلاط أدى إلى الوقوع في اللحن والعجمة، فوقع الخطأ في الفهم الذي أدى إلى الانحراف في السلوك. إنتبه لهذا الإشكال علماء أصول الفقه، فقعدوا ودونوا القواعد الأصولية والفقهية من أجل تحقيق سلامة الفهم على وزن السلف الصالح، ومن ذلك ماكتبه الإمام مالك وأبوحنيفة وغيرهما، إلا أن التقعيد الكلي للعلم كان مع محمد بن إدريس الشافعي في كتابه الرسالة، فكان رضي الله عنه رجلا عربيا فصيحاً نشأ في قبيلة هذيل، فنهل من معين الفصاحة والبلاغة، فلم يختلط لسانه، بل بقي على السليقة والفطرة اللغوية، يميز بين منطوق الخطاب، ومفهومه ومعقوله، فكان اختياره لتدوين العلم وتقعيده مقصودا. ولم يكن عمله رحمه الله أمرا خارجا عن الدين وقواعده، بل كان يدون ويقعد القواعد والضوابط المركوزة في طبائع الصحابة، سواء كانت لغوية أو شرعية. فأخرج للناس رسالته العلمية، لتكون لبنة أصلية في الفهم الدقيق عن الله ورسوله، كما شكلت اللبنة الأم للتدوين في هذا العلم. وللنظر في هذا الموضوع أقترح المباحث الآتية : الأول التقعيد الأصولي قبل التدوين. والثاني مظاهر التقعيد الأصولي إبان القرن الثاني الهجري. وفي الختام أسأل الله عز و أن يفقهنا في الدين ويعلمنا التأويل إنه هو السميع العليم والحمد لله رب العالمين.

Abstract

The actual launch of the cognitive movement in Islamic thought was with the dawn of Islam, and the beginning of the descent of the Qur'an, which began with the call to consider and read. Its verses included a set of rulings and benefits related to people's interests in life and in the future. People realized through the prophetic guidance that compliance with orders leads to interests. And that leaving prohibitions leads to avoiding evil. The Muslims paid attention to the Book of God and the Sunnah of His Prophet, peace and blessings be upon him, by memorizing, understanding and acting. Two things helped them: One: their innate eloquence, so they were experts in the meanings of the Arabic tongue in terms of status and usage, because they grew up in a purely Arab environment, and their tongues did not mix with other languages, and this is at least in their early childhood stages, when they were sent to the countryside for breastfeeding and eloquence, away from the noise of cities that are known A mixture of tongues and dialects. On the weight of this eloquent Arabic tongue, the legal discourse was revealed in the Qur'an and Sunnah, so people understood it in an easy and clear way, at least in its linguistic level. The second: Knowing the courses of the discourse and the reasons for its revelation, its abrogating and abrogated, its precise and similar, Meccan and Medinan, and so on. If they were confused about something, they returned to the Prophet, may God bless him and grant him peace, for clarification. These controls related to documenting and understanding the discourse, were not written down at the time of prophecy, but rather were concentrated in the nature of the Companions in whose tongues the Qur'an was revealed. This continued throughout the first century AH. But with the beginning of the second century, signs of an intellectual crisis appeared, resulting from a poor understanding of the legal discourse, the Qur'an and Sunnah, due to the mixing of the Arabic tongue with the rest of the other languages. The scholars of the principles of jurisprudence paid attention to this problem, so they sat down and wrote down the principles of fundamentalism and jurisprudence in order to achieve sound understanding on the weight of the righteous predecessors, including what was written by Imam Malik, Abu Hanifa and others, except that the total limitation of knowledge was with Muhammad bin Idris Al-Shafi'i in his book Al-Risala. An eloquent Arab who grew up in the Hudhayl tribe, so he drew from a certain eloquence and eloquence, so his tongue did not mix, but remained on the sound and linguistic instinct, distinguishing between the utterance of the speech, its concept and its reasonableness, so he chose to write down science and its repetition was intentional. His work, may God have mercy on him, was not something outside the religion and its rules. Rather, he was writing down and sitting down the rules and regulations established in the nature of the Companions, whether they were linguistic or legal. So he brought out his scientific message to people, so that it would be an original building block for accurate understanding of God and His Messenger, just as it was the mother building block for codification in this science. For consideration of this topic, I suggest the following topics: The first is the fundamentalist repetition before blogging. The second is the manifestations of fundamentalist religiosity during the second century AH. In conclusion, I ask God Almighty to make us understand the religion and teach us interpretation that He is the All-Hearing, All-Knowing, and praise be to God, Lord of the Worlds.

التدوين الفقهي عند الإباضية في القرن الثاني الهجري؛مدونة أبي غانم الخراساني (ق2هـ) أنموذجاً
(Codification of Islamic Jurisprudence in Ibadi Sect in the second century AH; The Code of Abi
Ghanem Al-Khorasani as a Model)

د. عائشة بنت مبروك بن حمود القنوبية
Ayisha Mabrook Hamood ALQANUBI
أستاذ مساعد بكلية العلوم الشرعية- قسم الفقه وأصوله
COLLEGE OF SHARI'A SCIENCES
سلطنة عُمان- مسقط
aalqanobi@css.edu.om
orcid.org/0000-0002-0641-8868

د. إبراهيم بن راشد بن سيف الغمّاري
Ibrahim Rashid Saif ALGHAMMARI
أستاذ مساعد بكلية العلوم الشرعية- قسم الفقه وأصوله
COLLEGE OF SHARI'A SCIENCES
سلطنة عُمان- مسقط
ialgamari@css.edu.om
orcid.org/0000-0002-8525-7547

الملخص

يهدف البحث إلى التعريف بالمذهب الإباضي وإسهاماته في التدوين الفقهي في القرن الثاني الهجري، والتركيز على مدونة أبي غانم الخراساني. جاء البحث في مقدمة وثلاثة مباحث وخاتمة على النحو الآتي: استعرضت في المبحث الأول الحديث عن نشأة المذهب الإباضي في القرن الأول الهجري على يد التابعي الكبير جابر بن زيد الأزدي العماني (ت:93هـ)، الذي تتلمذ على يد الصحابة الكرام، وأوضحت سبب نسبة المذهب إلى الناطق الرسمي للحركة الإباضية عبد الله بن إباض التميمي (ق2هـ). وفي المبحث الثاني تعرضت للمنهج الدعوي والعلمي الذي تبلور لدى علماء المذهب الإباضي في عهد الإمام أبي عبيدة مسلم بن أبي كريمة التميمي (ت:145هـ تقريباً)، ثم تحدثت عن مدرسة الإمام المحدث الربيع بن حبيب الفراهيدي (ت:176هـ تقريباً)، وما كان له من أثر من ظهور فقهاء الإباضية وانتشارهم في مشارق الأرض ومغاربها، مع ذكر أسماء علماء المذهب في القرنين الأول والثاني الهجريين لكونهما يمثلان النشأة والتشكل المذهبي المتكامل للمذهب الإباضي. وفي المبحث الثالث تعرضت للحديث عن مدونة أبي غانم الخراساني تلميذ الإمام أبي عبيدة وتلميذ تلامذته، كنموذج على التدوين الفقهي لدى الإباضية، فبينت المنهج الذي سار عليه في مدونته، ونحاول من خلال الكتاب بيان الأصول التي انبنى عليها فقه المذهب الإباضي، وتعاملهم مع فقهاء غيرهم. وفي الخاتمة ذكر لأهم نتائج البحث والتوصيات.

ومن النتائج المتوقعة من هذا البحث: التأكيد على أن المذهب الإباضي من أقدم المذاهب الإسلامية من حيث النشأة إذ تعود نشأته إلى القرن الأول الهجري على يد التابعي الكبير جابر بن زيد الأزدي العماني (ت:93هـ)، اعتنى الإباضية الأوائل بتكوين مدرسة فقهية، جمعت نخبة من العلماء من المشرق والمغرب مما أسهم في انتشار المذهب الإباضي في القرون الأولى في المشرق كعمان وخراسان واليمن والبصرة وفي المغرب كمصر وبلدان المغرب العربي، اعتنى الإباضية بالتدوين الفقهي في القرن الأول، فكانت مجموعة من الكتب الفقهية، ومنها ما لم يسلم من عوادي الزمان، ومنها ما حفظه لنا التاريخ شاهداً على تلك العناية، ظهرت معالم الاجتهاد عند الإباضية منذ وقت مبكر وتبلور ذلك في القرن الثاني الهجري، يتميز الطرح الفقهي لدى الإباضية منذ عهوده الأولى على الاجتهاد المستقل فلا يتقيد العالم بأراء من سبقه بل قد يرجح رأياً لم يقل به أحد علماء المذهب. ويقدم الإباضية نماذج رائعة في أطروحاتهم الفقهية تدلل على التسامح المذهبي والاستفادة من أقوال الآخرين دون تعصب ولا مواربة اعتماداً على الدليل بغض النظر عن من قال به.

Abstract

The research aims to introduce the Ibadhi school and its contributions to writing about fiqh in the second century AH, and to focus on the writing of Abu Ghanem al-Khorasani. Search Plan: The research includes an introduction, three chapters and a conclusion as follows: The first chapter reviews the emergence of the Ibadhi sect in the first century AH by the great Omani follower Jaber bin Zaid Al-Azdi (died: 93 AH), who was a student of the venerable companions, and explains the reason for linking the sect to the official spokesman of the Ibadhi movement Abdullah Ibn Ibad Al-Tamimi (d. 2 e). The second chapter covers the advocacy and scientific approach that was developed by the scholars of the Ibadhi sect during the era of Imam Abu Ubaidah Muslim ibn Abi Karima Al-Tamimi (d. approximately 145 AH). It also deals with the school of Imam al-Rabi` bin Habib al-Farahidi (d. 176 AH approximately), and its impact on the appearance of Ibadhifiqh scholars in the east and west of the world. It mentions the names of scholars of the Ibadhi School in the first and second centuries AH which represent the whole emergence and formation of the Ibadhi School. The third chapter focuses on the writings of Abu Ghanem al-Khorasani, who was a student of Imam Abu Ubaidah and a student of his students, as a model of the Ibadhi writings about fiqh and explains the approach that he followed in his writings. It explains the principles on which the Ibadhifiqh was based on, and their interactions with other jurists. The conclusion states the most important results of the research and recommendations. Research results:

- 1- The Ibadhi sect is considered as one of the oldest Islamic sects in terms of its origin, as it was developed in the first century AH by the great follower Jaber bin Zaid Al-Azdi Al-Omani (T: 93 AH).
- 2- The first Ibadhis established a school of fiqh consisted of a group of scholars from the East and the West, which contributed to the spread of the Ibadhi sect in the early centuries in the East such as Oman, Khurasan, Yemen and Basra, and in the West such as Egypt and Morocco.
- 3- Ibadhis made a lot of effort to write about fiqh which results in fiqh books. Although some books were damaged, others survive and stand as an evidence of that effort.
- 4-Ibadhis ijtiḥād in fiqh appeared at an early age and it was very obvious in the second century AH.
- 5- Ibadhis are independent in their ijtiḥād that is the scholar is not influenced by the opinions of those who preceded him, but he may prefer an opinion that no one of the scholars of the sect said. Ibadhis present wonderful models in their fiqh writings that demonstrate doctrinal tolerance and benefit from the sayings of others without fanaticism or equivocation depending on the evidence regardless of who said it.

İMAM EBÛ YUSUF'UN KİTÂBU'L-HARÂC'ININ ÖNSÖZÜNÜN ULEMÂ-ÜMERÂ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

(Evaluation of The Preface of Kitâbu'l-Harâc By Imam Abu Yusuf Within The Context of Ulama-Umera Relations)

Mehmet Nadir Özdemir

Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Siyer-i Nebî ve İslâm Tarihi Anabilim Dalı
Associate Professor, Kastamonu University, Theology Faculty
Department of Siyar and Islamic History
Kastamonu, Turkey
mnadirozdemir@kastamonu.edu.tr
orcid.org/ 0000-0002-1445-7541

Özet

Bu tebliğde Abbâsîlerin yükselme devri sayılan Halife Hârûnürreşîd (ö. 193/809) döneminde, bizzat kendisinin isteği üzerine dönemin tanınmış fakihî Hanefî imamlarından Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) yazıp halifeye takdim ettiği *Kitâbu'l-Harâc* isimli eserin önsözü ulemâ-ümerâ ilişkileri bağlamında içerik ve kapsamı da dikkate alınarak değerlendirilecektir. Önsözler eserlerin anlaşılması bakımından önemlidir. Bir eserin önsözü okunmadan o eser eksik okunmuş sayılır. O dönemde Ebû Yûsuf'un kitabına böylesine bir önsöz/giriş ya da takdim yazısı denilebilecek bir yazı ile başlaması dikkat çekicidir. Ebû Yûsuf, önsözünde halifenin kendisinden haraç vergisi, uşûr, sadakalar ve cevâlî ile ilgili bir kitap yazmasını istediğini, bu şekilde tebaadan zulmün kalkacağına inandığını ifade etmektedir. Günümüz sistematiğinde bir önsöz olmadığı görülen söz konusu metin, dönemin şartlarında ve hatta günümüzde bile bir devlet başkanının isteği üzerine hazırlanan ve uygulanan nadir eserlerden biri olması bakımından da kıymete haizdir. Tebliğde üslup, içerik ve yöntem itibarıyla eserin önsözü değerlendirilecektir. Müellifin malî konularla ilgili fikhî tespitler ve hukukî açıklamalar ile yetinmeyip uhrevî boyutta itikadî ve ahlâkî çıkarımlarda bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda âdil bir Müslüman yöneticinin görevini nasıl icra edeceği konusunda da tavsiyelerde bulunmuştur. İslâm tarihinde umerâ-ulemâ ilişkileri merak edilen konular arasında yerini korumaktadır. İdare adamlarının ilim adamları, bilhassa da din âlimlerine karşılıklı bakışları din-devlet ilişkilerinin iyi anlaşılmasında da önemli yer tutmaktadır. Abbâsî devletinin bir ihtilal ile kurulması meşruiyet tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bunun sonucu olarak ilk Abbâsî halifeleri de meşruiyetlerini tebaaya kabul ettirmek için din âlimlerinden de onay alma çabasına girmişlerdir. Bu bağlamda Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'un (ö. 158/775) İmam A'zam Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) Kâdilkudâtlık görevi teklif etmesi, ona fetvalar sorarak görüşünü almak istemesi dikkat çekicidir. Buna mukabil Ebû Hanîfe Abbâsîlerin iktidara geliş biçimini tasvip etmediği gibi Ebû Ca'fer el-Mansûr'u meşrulaştıracak herhangi bir söylem içinde olmamıştır. Diğer bir ifade ile darbe yönetimine muhalif bir duruş sergilemiştir. Israrlı görev tekliflerine olumlu cevap vermeyen Ebû Hanîfe hapsedilmiş, işkence yapılmış ve Ali oğullarına destek verdiği gerekçesiyle zehirlenerek şehit edilmiştir. Müteakip halifeler döneminde kısmen âlimlere karşı yumuşama görülsa de olumlu ilişkilerin geliştirildiği söylenemez. Nihayet Halife Hârûnürreşîd dönemine gelindiğinde Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden İmam Ebû Yûsuf'a Kâdilkudâtlık görevi teklif edilmiş, o da bu görevi kabul etmiştir. Ümerâ-ulemâ ilişkileri açısından meydana gelen bu farklılaşma beraberinde yönetimin halka daha meşru ve sevimli gösterilmesi ile sonuçlanmıştır. Âdil bir yönetim kurmak isteyen Halife Hârûnürreşîd'in âlimlere sempatik bakan kişiliği Bağdat kadısı Ebû Yûsuf'tan yazmasını istediği eser ile ortaya çıkmıştır. Tebliğ konusu önsözde müellif halifeye itaatin vacip olduğunu ortaya koyarak Hanefî-Sünnîliğin siyasî olaylar karşısındaki duruşu hakkında da tespitlerde bulunmaktadır. Bu görüşü âyet ve hadislerle temellendiren Ebû Yûsuf ehl-i sünnet itikadının temellerini de

güçlendirmektedir. Bu tebliğ ile klasik İslâm eserlerinin önsözlerinin de ilmî değer ifade ettiğini müstakil ya da bir araştırmanın bölümü olarak ele alınmasının ilim dünyasına katkı sağlayacağı ortaya konulduğu gibi, üslup ve içerik bakımından da günümüz Müslüman yönetici ve âlimlerine önemli mesajlar vereceği kanaatindeyiz.

Abstract

The era of Harun al-Rashid (d.193/809) is considered the rise of the Abbasid Caliphate. Abu Yusuf (d. 182/798) was an Imam of the Hanafi school and a renowned faqih. Harun al-Rashid requested Abu Yusuf that he write the book *Kitâbu'l-Harâc*. This paper focused on the content and scope of the preface of *Kitâbu'l-Harâc* in terms of the ulama-umera relations. Prefaces are important for our comprehension of literary works. One who does not read the preface of a work cannot claim to have read the whole work. It is noteworthy that Abu Yusuf started his book with such a preface/introduction or forward. In the preface, Abu Yusuf stated that the Caliph asked him to write a book on tribute, tithes, charity, and jizya. Abu Yusuf noted that the Caliph believed that the book would help the subject be free from persecution. The text in question is not regarded as a preface according to the current systematic. However, the book is of great value because it is a rare work back then and even today that has been commissioned by a ruler. This paper evaluated the preface of the work in terms of style, content, and method. Not only does the author make legal determinations and explanations on financial issues, but he also provides otherworldly and moral inferences. He also gives pieces of advice on how a just Muslim ruler is supposed to be. In the history of Islam, ulama-umera relations remain to be an interesting topic. How rulers perceive scholars, especially religious scholars, is important for us to understand religion-state relations. Whether the Abbasid state was legitimate was a moot point because it was founded as a result of a revolution. Consequently, the earlier Abbasid Caliphs sought the approval of religious scholars to make sure the subjects accepted their legitimacy. For example, Abu Ja'far al-Mansur (d. 158/775) offered Imam Azam Abu Hanifa the position of *Kâdilkudât* and asked him for *fatwas* and asked for his opinion. However, Abu Hanifa did not approve of how the Abbasids came to power and did not say anything that would legitimize Abu Ja'far al-Mansur. In other words, Abu Hanifa opposed the coup administration. Having kept turning down offers, Abu Hanifa was imprisoned, tortured, and poisoned to death for supporting Ali's sons. Successor Caliphs were partly lenient towards scholars, but we cannot talk about good relations between them. Finally, Imam Abu Yusuf, a student of Abu Hanifa, accepted the position of *Kâdilkudât* offered by Hârûnürreşîd the Caliph. This change in ulama-umera relations made the administration more legitimate and appealing in the eyes of the public. Hârûnürreşîd's sympathy towards scholars became evident with him asking Abu Yusuf, the Judge of Baghdad, to write a book. In the preface in question, the author states that obedience to the Caliph is *wajib*. He also talks about where the Hanafi-Sunni stands in the face of political events. He also strengthens the foundations of the persuasion of Ahl as-Sunnah by basing his opinions on verses and hadiths. This paper shows that the prefaces of classical Islamic works are scientifically valuable texts. We believe that researchers addressing those texts individually or as part of the research will contribute to the world of science. We also believe that those studies will convey important messages to today's Muslim rulers and scholars regarding style and content.

KELÂM-AKÂID

(علم الكلام والعقائد)

(6)

KURUCU KÖK METİN FIKHU'L-EKBER'İN OTANTİKLİĞİ SORUNU
(The Problem of Authenticity of Constitutive Root Text *Al-Fiqh Al-Akbar*)

Mustafa Bilal ÖZTÜRK

Dr. Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Kalam Anabilim Dalı
Research Assistant Dr., Dokuz Eylul University
Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences Department of Kalâm
İzmir, Turkey
gocmenbey@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6879-2620

Özet

İslâmî ilimlerin neredeyse tamamının temelleri Hicrî birinci ve ikinci asırda atılmıştır. Hicrî birinci asırdan itibaren İslam dünyasının genişlemesiyle birlikte sözlü bilgilerin yazıya aktarılmasına yönelik kolektif bir çabanın varlığı dikkat çekmektedir. İslam'a kadar geline sürece kıyasla İslam dini ile birlikte dünya tarihinde eşine benzeri görülmemiş hummalı bir yazı faaliyetine girişildiği bilinen bir husustur. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçişin hızlandığı özellikle Hicrî ikinci asırda kalam-akâid, fıkıh, tasavvuf, tefsir, hadîs ve Arap dil gibi ilmî disiplinlerin kurucu metinleri üretilmiştir. Bu çalışmada akâid ilminin kurucu metni *Fıkhü'l-Ekber* üzerinde durulacaktır. Bir metnin kurucu ve kök sayılması için ağacın meyveleri mesabesinde kurduğu bir sistemin olması gerekmektedir. *Fıkhü'l-Ekber* bu anlamda Müslümanların neredeyse tamamının inanç sistemini ve fikir dünyasını kurmuştur. Bu metin İslam düşüncesinin ilerleyen safhalarında yazılacak diğer tüm kelâm ve akâid metinlerine yön ve yöntem belirlemiştir. Özet akâid metinlerinin, hacimli kalam kitaplarıyla arasında organik bir bağ mevcuttur. Yolun sonundaki hedeflerin yazılmasından ibaret akâid metinleri iman esaslarının sayılıp dökülmesi iken, kelâm metinleri iman hedefine götüren yolun yürünmesini temsil etmektedir. Yürünecek yolları bitirerek yolun sonuna işaret eden *Fıkhü'l-Ekber* İslam düşüncesinin kilometre taşlarından ilki ve en önemlisidir. Ebu Hanife (öl. 150/767) *Fıkhü'l-Ekber*'de yaşadığı dönemin toplumsal, bireysel uzantıları bulunan dini sorunlarına kalıcı ve sürdürülebilir çözümler üretmiştir. Müslümanlar tikel meselelere yönelik hazırca bulunduğu bu çözümleri gelecek kuşaklara aktarırken verili çözümlerden ve çözümlenmelerden bir tür çözümlenme teknikleri üretmişlerdir. Müslümanlar, tikel çözümlerden, tümel ilkelerin intacını başarmışlar ve böylece yerel olaylarla evrensel amaçların irtibatını kurmuşlardır. Bilindiği üzere Hanefi fakihlerin düşünce yapısı, *furu*'dan *usulü* inşa eden bir düşünce tarzı ile oluşmuştur. Akâid ile ilgili bir sistem ilmi olan kalam arasında benzer bir yolun yürüdüğü söylenmelidir. İslam düşünce tarihinde bu denli önemi haiz *Fıkhü'l-Ekber*'in otantikliği erken dönemlerden itibaren bir sorun olmuştur. Bu sorunun yansımalarını akis halinde, modern dönemdeki araştırmacılar da izlemek mümkündür. Her şeyden önce bir hayli erken bir dönemde üretilmiş bir metin ile karşı karşıya olduğumuzun farkında olmak gerekmektedir. İslam dininin ilk devirlerinde inanç dünyasını doğrudan etkileyecek siyasi ve toplumsal olaylar zincirlemesi ile karşılaşan Müslümanlar, yaşanan problemlerin üzerine giderek sürdürülebilir çözümleri gerek sözlü, gerekse yazılı olarak vermişlerdir. Öte yandan kendilerini İslam'a bağlayan siyasi-itikâdî mezheplerin abartısız neredeyse tamamı İslam'ın birinci ve ikinci asrını kendilerine temel almışlardır. Her mezhebin ilk nüveleri yine bu dönemde atılmıştır. Tarihsel ve toplumsal bu tezahürler dikkate alınırsa İslam dininin ilk dönemlerinin düşünce ve kültür bakımlarından oldukça mümbit bir toprak olduğu sonucuna ulaşılabilir. Kısaca özetlenen kozmopolit toplumsal hafıza; Ebu Hanife tarafından sözlü veya yazılı olarak imla edilen, kendi dönemine damgasını vuran, ayrıca gelecek nesilde büyük bir yankı uyandıran *Fıkhü'l-Ekber*'in bu ölçüde kalıcı ve kapsamlı oluşunu açığa çıkarmaktadır. Bu çalışmada sözü edilen kurucu ve kök metnin iç ve dış bağlarıyla birlikte Ebu Hanife'ye nispeti

rivayet ve dirayet yönü ile teyit edilecektir. Teyit sırasında eski ve yeni karşıt görüşlerin gerekçeleri eleştiren bir bakış açısıyla yeniden gözden geçirilecektir.

Abstract

The foundations of almost all Islamic sciences were laid in the first and second centuries of Hijri. With the expansion of the Islamic world since the first century Hijri, the existence of a collective effort to transfer oral information into writing is notable. It is a known fact that a feverish writing activity, which has never been seen before in the history of the world, has been engaged in with the religion of Islam compared to the process that came up to Islam. Especially in the second century of Hijri, when the transition from oral culture to written culture accelerated, the founding texts of scientific disciplines such as theology, fiqh, mysticism, tafsir, hadith and Arabic language were produced. In this study, the founding text of the science of creed (*'akā'id*) will be focused on *al-Fiqh al-akbar*. In order for a text to be considered a founder and root, there must be a system that it establishes as the fruit of the tree. In this sense, *al-Fiqh al-akbar* established the belief system and world of ideas of almost all Muslims. This text has determined the direction and method for all other kalām and creed texts to be written in the later stages of Islamic thought. There is an organic link between the most concise doctrinal texts and the most voluminous kalām books. While the creed texts, which consist of writing the goals at the end of the road, are the counting of the principles of faith, the texts of the kalām represent the walking of the road that leads to the goal of faith. *Al-Fiqh al-akbar*, which marks the end of the road by finishing the roads to be walked, is the first and most important of the milestones of Islamic thought. Abū Ḥanīfah (d. 150/767) in his work *al-Fiqh al-akbar* produced permanent and sustainable solutions to the religious problems of his time, which had social and individual extensions. While Muslims are transferring these ready-made solutions for particular issues to the future generations, they have produced some kind of analysis techniques from given solutions and analyses. Muslims have succeeded in achieving universal principles from particular solutions, and thus they have established the connection of local events with universal aims. As it is known, the thought structure of Ḥanafī jurists (*fuqahā'*) was formed by a way of thinking that builds (*uṣūl*) the method from *furu*. It should be said that a similar path is followed between kalām, which is a system science related to creed. The authenticity of *al-Fiqh al-akbar*, which has such an important place in the history of Islamic thought, has been a problem since early times. It is possible to follow the reflections of this problem in the modern period researchers. First of all, it is necessary to be aware that we are dealing with a text that was produced at a very early period. Muslims, who faced a chain of political and social events that would directly affect the world of belief in the early periods of Islam, went over the problems and gave sustainable solutions both verbally and in writing. On the other hand, almost all of the political-theological sects that adhere to Islam, without exaggeration, have taken the first and second centuries of Islam as their basis. The first cores of each sect were laid in this period. If these historical and social manifestations are taken into account, it can be concluded that the first periods of the Islamic religion were a very fertile land in terms of thought and culture. Briefly summarized cosmopolitan social memory; It reveals the persistence and comprehensiveness of *al-Fiqh al-akbar*, which was spelled out orally or in writing by Abū Ḥanīfah, left its mark on his own period, and made a great impression on the next generation. In this study, together with the internal and external contexts of the founding and root text, the relation to Abū Ḥanīfah will be confirmed in terms of narration and acumen. During confirmation, the justifications of old and new opposing views will be reviewed from a critical point of view.

MU'TEZİLENİN DOĞUŞU VE KELAMDA TEDVİN SÜRECİNİN BAŞLAMASI (The Emergence of the Mutazila and the Beginning of the Compiling Process of Kalam)

İbrahim COŞKUN

Prof. Dr.Necmettin, Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Kalam Anabilim Dalı
Professor, University of Necmettin Erbakan Ahmet Kelesoglu
Faculty of Theology Department of Kalam
Konya, Turkey
ibrahimcoskun@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-0671-8000

Özet

Genel olarak hicri birinci asır İslâmî ilimlerin doğuş dönemidir. Akaid ve kalam açısından bu dönemin genel vasfı itikadî konular etrafında müzakere ve münakaşaların başlaması, bazı konulardan görüş ayrılıklarının doğması, bir süre sonra bazı grup ve cemaatlerin bu görüş ayrılıklarını kendileri için temel kabul etmeleridir. Fakat bu tartışma konularının çoğu tedvin edilmemiş, bunlardan doğan fikirler belli usullerle temellendirilerek mezheplere dönüşmemişti. Bu topluluklarda düşünceden ziyade siyasî eğilimler daha belirleyiciydi. Bunun en açık örneği Haricîlerin durumuydu. Hicri ikinci asrın başlarından itibaren bu yapı değişmeye başladı. Yaklaşık beşinci asrın sonlarına kadar devam eden, tedvin ve firkalaşma/mezhepleşme dönemi başladı. Tedvin döneminin ilk aşaması ise Mu'tezilîliğin ortaya çıkışından Yunan felsefe eserlerinin Arapça'ya tercüme edilmesine kadar devam eden ve hicri ikinci yüzyılı kapsayan devredir ki; bu devreye kimi araştırmacılar "Felsefî olmayan Mu'tezilî Kelâm Dönemi" demektedirler. Bu dönem öncesinde Akaide konu olan meseleler Kur'ân ve sünnet esas alınarak Selef âlimleri tarafından belirlenmişti. Onların mesâil(meseleler) ve mesaili temellendirme veya savunma yönelik geniş çaplı usul oluşturma gibi bir düşünceleri yoktu. Müslümanlar kelâm ilminin teşekkül edip geliştiği Irak bölgesine geldiklerinde, bölgede bulunan İranlı, Süryani, Rum, Hint gibi dinî ve etnik gruplar içinden İslâm dairesi içine girenler oldu. Bunlar beraberlerindeki eski kültür ve medeniyet miraslarını kısmen de olsa İslam dairenin içine taşıdılar. Bu taşıma sürecinde getirdikleri maddî ve manevî medeniyet unsurlarını kimi zaman seçmeye, kimi zaman da kendilerince yorumlara tabi tuttular. Vazgeçemedikleri ya da alternatifini bulamadıkları hususlarda da yeni inançlarını yorumlayarak eski kültür unsurlarını meşrulaştırma yoluna gittiler. Yukarıdaki tablo karşısında Müslümanlar sahip oldukları inançları yeni muhataplara anlatmak ve onların sorularına veya eleştirilerine cevap vermek durumundaydılar. İşte felsefî olmayan Mu'tezilî Mütakellimler hicri ikinci asrın başlarında bu şartlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıktı. Bu arayışa paralel olarak da kelâm ilminin oluşumu gerçekleşti. Ancak bu faaliyetlerde dinin temel kaynağı olan Kur'ân ve sünnet hep merkeze alındı. Irak bölgesinde Hasan el-Basrî (ö. 110/728) Kelâm İlminin kuruluşunda önemli bir yere sahiptir. Onun Kur'ân'ı merkeze almakla birlikte sünnet ve aklî çıkarsamalardan yola çıkarak oluşturduğu bilimsel zihniyet ortamında, öğrencilerinden Vasıl b. Ata (ö. 131/748) ve Amr b. Ubeyd el-Basrî (ö. 144/761) önemli bir çıkış yaptı ve onun düşüncesini aklî sistematik bir çerçeveye oturtarak bir mezhep teşekkülüne giden yolu açtı. Biz tebliğimizde hicri ikinci asırda öne çıkan Mutezilî kalam âlimlerini, bunların öne çıkan kalamî görüşlerini bu görüşlerin ortaya çıkışında etkili olan prensipleri değerlendireceğiz. Bu değerlendirmemizi sonraki dönemlerde felsefe ve diğer çevre kültürlerden etkilenen Mu'tezilî kalamcılarının görüşleriyle karşılaştıracamız. Ayrıca bu farklılıkları Ehl-i sünnet kelamı açısından da değerlendirerek Felsefî olmayan Mu'tezilî Kelâm Dönemi âlimlerinin görüşleri ile sonrakilerin görüşlerini ortaya koyarak Mutezileye karşı genellemelerde bulunmanın isabetli olup olamayacağını irdedeceğiz.

Abstract

In general, the first century of hijri is the birth period of Islamic sciences. In terms of Aqaid and Kalam, the general characteristic of this period is the beginning of consultations and discussions around issues related to faith, the emergence of disagreements on some issues, and the acceptance of these differences of opinion by some groups and communities as a basis for themselves after a while. However, most of these discussion topics were not codified, and the ideas arising from them were not grounded in certain ways and turned into sects. In these communities, political tendencies were more decisive than thought. The clearest example of this was the situation of the Kharidjites. From the beginning of the second century hijri, this structure began to change. The period of compilation and sectarianization began, which lasted until the end of the fifth century. The first stage of the compilation period is the period from the emergence of Mutazilism to the translation of Greek philosophical works into Arabic and covering the second century; Some researchers call this period the "Non-philosophical Mutazilite Kalam Period". Prior to this period, the issues that were the subject of Aqaid were determined by Salaf scholars based on the Qur'an and Sunnah. They had no idea of mesail (issues) and overtime grounding or establishing a wide-ranging procedure for defense. When Muslims came to the Iraqi region where the science of kalam was formed and developed, there were some religious and ethnic groups in the region such as Iranians, Assyrians, Greeks, and Indians who entered the circle of Islam. They carried their old cultural and civilizational heritage with them into the Islamic circle, even if partially. During this transportation process, they sometimes subjected the material and spiritual elements of civilization they brought to their choice and sometimes to their own interpretations. In matters that they could not give up or find an alternative to, they interpreted their new beliefs and tried to legitimize the old cultural elements. In the face of the above picture, Muslims had to explain their beliefs to new interlocutors and answer their questions or criticisms. The non-philosophical Mutazilite Mutakallims emerged in the early second century in line with these conditions and needs. Parallel to this search, the formation of the science of kalam took place. However, in these activities, the Qur'an and the Sunnah, which are the main sources of religion, were always centered. Hasan al-Basri (d. 110/728) has an important place in the establishment of the science of kalam in the Iraq region. In an environment of scientific mentality that he created based on the Sunnah and rational inferences, with the Qur'an in the center, one of his students Vasil b. Ata (d. 131/748) and Amr b. Ubayd al-Basri (d. 144/761) made an important breakthrough and opened the way to a sectarian organization by placing his thought in a rational and systematic framework. In our paper, we will evaluate the Mutazili kalam scholars who came to the fore in the second century, their prominent theological views, and the principles that were effective in the emergence of these views. We will compare this assessment with the views of Mutazili theologians, who were influenced by philosophy and other surrounding cultures in the following periods. In addition, by evaluating these differences in terms of Ahl al-Sunnah theology, we will examine whether it is appropriate to generalize against the Mutazilites by revealing the views of the non-philosophical Mutazilite Kalam period scholars and the views of the later ones.

HİCRİ İKİNCİ ASIRDA İSLÂM-HİRİSTİYANLIK KARŞILAŞMASININ KELÂMÎ BOYUTLARI (The Theoretical Dimensions of the Islamic-Christian Encounter in the Second Century of Hijrah)

Fikret SOYAL

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı
Associate Professor, İstanbul University Faculty of Theology Department of Kalam
İstanbul, Turkey
fikret@istanbul.edu.tr
orcid.org/0000-0001-5549-9791

Özet

İslâm düşüncesi açısından kelâm ilminin doğuşuyla tevhîd düşüncesinin savunmasını birbirinden ayırmak mümkün değildir. Zira kelâmın doğuşu tevhîdin savunmasıyla alakalıdır. İslâm'ın doğduğu coğrafyada putperestlik başta olmak üzere Yahudilik ve Hıristiyanlık mevcuttu. Bunlardan Hıristiyanlık, İslâm'ın nâzil olduğu dönemde kendi içindeki teolojik tartışmaları büyük oranda tamamlamıştı. Allah Rasûlü'nün vefatını müteakip ilk yıllarda müslümanlar dinî bakımdan çeşitli problemler yaşadılar. İslâm'ın kendi iç dinamikleriyle ilgili olarak yaşanan bu olaylarla birlikte İslâm'ın dışındaki diğer inanç gruplarıyla olan karşılaşmalar da önemliydi. Bu tür karşılaşmalar başlangıçta sosyolojik bir mahiyet arz ederken ilerleyen süreçte teolojik bazı sonuçlara da neden olmuştu. Öncelikle Hıristiyanlık ve Yahudilik'le başlayan bu karşılaşma Maniheizm, Brahmanizm ve Sabîilik gibi çeşitli inanç gruplarıyla ilgili olarak devam etmiştir. Sözü edilen gruplardan Hıristiyanlık, tanrı inancı açısından Kur'an'ın üzerinde daha fazla durduğu dini temsil eder. Öncelikle Kur'an'ın üzerinde daha çok durmasının verdiği motivasyonla ve akabinde sosyolojik karşılaşmanın neden olduğu teolojik karşılaşmanın etkisiyle müslüman âlimlerin Hıristiyanlık üzerinde daha fazla durduklarını ifade etmek gerekir. Müslümanların Hıristiyanlara, Hıristiyanların Müslümanlara yazdığı reddiye eserleri, sözü edilen karşılıklı teolojik iletişim kapsamında değerlendirilmelidir. Hıristiyanlarca ortaya konan en eski bilgiler, hicrî I. asırda Yunanca ve Süryanice olarak kaleme alınan eserlere dayanmaktadır. Bu dönemde Hıristiyanlar tarafından yazılan Arapça ve Süryanice eserlerin genelde düşmanca olması öncelikle bunun sosyolojik bir etkileşimin sonucu olduğunu hatırlatmaktadır. Sosyolojik saikle olsa da bu eserlerde ele alınan konuların kelâmî boyuta sahip olduğunu görmezden gelmek mümkün değildir. Öte yandan Hicrî II. asırda Abbâsîler döneminde Basra ve Bağdat'ta ortaya çıkan kelâm ilminin dolayısıyla Mutezile'nin doğmasını takip eden bazı Hıristiyan düşünürlerini izlemek önemlidir. Bu düşünürlerin daha önce İslâm'a yönelik ilk reddiye yazan Yuhanna ed-Dimeşkî (ö. 750)'nin yolundan gittiklerini söylemek gerekir. Bu tebliğde sosyolojik ve teolojik bağlamda İslâm-Hıristiyanlık ilişkisi ve karşılaşması hicrî II. asır özelinde masaya yatırılacaktır. Zira sözü edilen etkileşim ve karşılaşma kapsamına girecek şekilde Hıristiyanlar tarafından İslâm'a yönelik yazılanlarla birlikte Müslümanlar tarafından Hıristiyanlık hakkında bazı eserlerin kaleme alındığı bilinmektedir. Sözü edilen karşılıklı reddiye eserlerinin yazılmasını Hıristiyan düşünürlerinin İslâm'ın kelâm anlayışına ilgi duyması olarak okuyabilme imkânı da araştırılacaktır. Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının varlığını kabul eden kelâmcıların konuyla ilgili tevhîdi bozmayacak şekilde yaptıkları yorumlar, Hıristiyan düşünürlerle tam da bu tarihlerde teslîs anlayışını savunmak için bir fırsat doğurmuştur. Öyle ki Hıristiyan teologlar, üçlü birlik düşüncesini savunurken tevhîdi müdafaa eden kelâmcıların başvurduğu Arapça bazı terimleri dile getirmekten geri durmamışlardır. Bu dönemde belirlenen bu yöntemin sonraki dönemlerde de belli ölçüde devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Hicrî II. asırda Hıristiyan düşünürlerin kelâmî meselelere ilişkin yaklaşımları ve bu bağlamda gerçekleşen etkileşime odaklanan bu tebliğde, öncelikle hicrî I. asırdaki durum genel olarak ele alınacak sonra hicrî II. asır masaya yatırılacaktır. Bu noktada hicrî II. asırdaki tutumun sonraki döneme etkilerine de yer verilecektir. Bu yapılırken Hıristiyan düşünürlerle kelâmcıların argümanlarını değerlendirmelerinin bu dönemde hangi yönüyle ve kimler tarafından

sürdürüldüğünün izi takip edilecektir. Bütün bunlar öncelikle sosyolojik karşılaşma açısından incelenecek akabinde bunun kelâm açısından daha önemli olan teolojik karşılaşmaya etkisi üzerinde durulacaktır. Nihayetinde tebliğde kelâmî açıdan öne çıkan konulara dikkat çekilecektir.

Abstract

In terms of Islamic thought, it is not possible to separate the emergence of the science of kalam from the defense of tawhid. Because the birth of kalam is related to the defense of tawhid. In the geography where Islam was born, there was Christianity, Judaism, and especially paganism. Of these, Christianity had largely completed the theological debates within itself at the time of the revelation of Islam. Various problems experienced in the first years after the death of the Messenger of Allah were actually related to the inner dynamics of Islam. Encounters with other religions and belief groups were also important. While such encounters were of a sociological nature at the beginning, they also led to some theological consequences in the course of time. This encounter, which first started with Christianity and Judaism, continues in relation to various belief groups such as Manichaeism, Brahmanism, and Sabianism. Of these, Christianity represents the religion that the Qur'an emphasizes more in terms of belief in God. First of all, it should be stated that Muslim scholars focused more on Christianity due to the motivation given by the Qur'an to focus more on and then the theological encounter caused by the sociological encounter. The works of rejection written by Muslims to Christians and Christians to Muslims should be evaluated within the aforementioned mutual theological communication scope. The oldest information revealed by Christians is based on works written in Greek and Syriac in the 1st century of Hijri. The fact that Arabic and Syriac works written by Christians in this period were generally hostile reminds us that this was the result of a sociological interaction. It is not possible to ignore the fact that the subjects dealt with in these works have a theological dimension, even with a sociological motive. On the other hand, it is important to follow some Christian thinkers who came after the birth of Mutezile due to the science of kalam that emerged in Basra and Baghdad during the Abbasid period in the second century of Hijri. It should be said that these thinkers followed the path of Yuhanna ed-Dimeşki (d. 750), who wrote the first refutation of Islam. This paper will discuss the relationship and encounter between Islam and Christianity in the sociological and theological context, specifically in the 2nd-century Hijri. Because it is known that some works about Christianity were written by Muslims as well as the ones written about Islam by Christians in a way that would fall within the scope of the mentioned interaction and encounter. The possibility of reading the aforementioned reciprocal refutation works as Christian thinkers' interest in Islamic theology will also be explored. The interpretations of the theologians, who accept the existence of Allah's names and attributes, in a way that does not twist the unity of tawhid, created an opportunity for Christian thinkers to defend the concept of the trinity at this time. So much so that the Christian theologians, in defending the idea of the trinity, did not hold back from expressing some terms in Arabic applied by theologians who defended tawhid. It is understood that this method, which was determined in this period, was continued to a certain degree in the following periods. In this paper, which focuses on the approaches of Christian thinkers in the 2nd century Hijri to theological issues and the interaction that took place in this context, the situation in the 1st century of Hijri will be discussed first in general. Then, the 2nd century Hijri will be discussed. At this point, the effects of the attitude of the 2nd century Hijri on the next period will also be included. While doing this, it will be followed in which way and by whom the evaluations of the arguments of Christian thinkers and theologians were carried on. All these will be examined firstly in terms of sociological encounter, and then its effect on theological encounter, which is more important in terms of kalam, will be emphasized. Finally, attention will be drawn to the issues that stand out in terms of theology in the paper.

KELÂMDA ETİK DEĞER TARTIŞMALARINA YENİ BİR YAKLAŞIM: AYMAN SHİHADEH ÖRNEĞİ

(A New Interpretation in Ethical Value in Kalam: The Case of Ayman Shihadeh)

Hande Nur BOZBUĞA

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
PhD Student, Istanbul University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religion

Istanbul, Turkey

handeturak@gmail.com

orcid.org/0000-0003-3927-8088

Özet

Bu tebliğ, çağdaş kelâm geleneği içinde Mu'tezile ve Eş'ariyye mezheplerindeki etik değerlerin mahiyeti hakkında yapılan tartışmaları değerlendirmeye sunacaktır. Ahlâkî değer teorisinin bazı problemleri bulunmaktadır. Bunlardan konumuzla ilgili olanlarına bakacak olursak birincisi, "değerlerin kaynağı" problemidir. Bu, değerlerin kaynağının Tanrı mı yoksa insan mı olduğu meselesidir. Değerler konusundaki ikinci temel tartışma, onların objektifliği-sübjektifliği üzerinedir. Nesnelere iyi veya kötü olarak taşıdıkları değer, insanların değerlendirmelerine mi dayanmaktadır yoksa onlardan bağımsız olarak objektif bir varlığa mı sahiptirler? Bu tebliğ kapsamında Mu'tezile'nin değer alanında nesnellik görüşü, Eş'arîliğin onlara muhalif fikirleri ve bu konudaki Neo-Eş'arî tavır, Ayman Shihadeh'in "Theories of Ethical Value in Kalam: A New Interpretation" başlıklı makalesi esas alınarak yeniden gözden geçirilecektir. Ahlâkî değerler konusunda Shihadeh, etiğin basit bir ilâhî buyruk teorisi olduğu görüşünün takipçisi değil, fakat asli olarak bu teoriyi Neo-Eş'arî kaynaklarda savunulan daha karmaşık sonuçlu etik anlayışına temel olan oldukça gelişmiş bir anti-realizme dayandırdığını ileri sürmektedir.

Abstract

This study offers a new interpretation of the debate on the nature of ethical value in Mu'tazilism and Ash'arism in the developed kalâm tradition. Ethical values are related to the judgments of our actions that are qualified as good or bad. The value theories have some problems. If we examine the ones related to our topic, the first is the "source of values" problem. The problem with this subject is whether the source of values is God or people. The second major debate on values is on the issue of their objectivity-subjectivity. Is the value of things as good or bad based on people's evaluations or do they have an objective existence independent of people? Ethical issues have been discussed since the early stages of Islamic thought; it has been among the main issues of schools such as Mu'tazilism, Ash'arism and Mâturidism. In this study, the teachings of Mu'tazila about the nature of morality in the kalâm tradition and the teachings of Ash'arism, which develops an opposing view on this issues, will be discussed. Thus, the objectivity of Mu'tazila in the field of value and the opposing views of classical Ash'arism will be reviewed on the basis of Ayman Shihadeh's article titled "Theories of Ethical Value in Kalâm: A New Interpretation". (Shihadeh, 2016: 1-29) He argues that the latter school did not subscribe to a simple divine command theory of ethics; but he argues that essentially in a fairly developed anti-realism, which became the basis for the more sophisticated consequentialist ethics advanced in neo-Ash'arite sources.

المصنفات العقديّة في القرن الثاني الهجري: رسالة الحسن البصري في القضاء والقدر إنموذجاً
(Ideological Workbooks in the Second Century of Hijrah: al-Hassan al-Basri's Letter in the Matter of Fate and Destiny as a Case)

عيسى ربيع أمين أحمد

Elsa Rabeeh Ameen Ahmad

أستاذ مساعد، كلية التربية – جامعة العين سابقاً

Researcher, College of Shari'a Sciences

عمّان/ الأردن Amman, Ürdün

eessa1428@yahoo.com

orcid.org/0000-0002-1130-2245

الملخص

لعلّه من الممكن القول إن بداية ظهور المؤلفات العقيدة الإسلامية كان في أواخر القرن الأول الهجري وبدايات القرن الثاني الهجري، وقد كان ذلك على يد كبار علماء المسلمين من مختلف التيارات العقديّة الإسلامية، مثل عبد الله بن إباض التميمي ت (89هـ)، والحسن البصري ت (110هـ)، ومالك بن أنس (179هـ) وغيرهم، وقد اتخذت هذه المؤلفات شكلين رئيسين، إما مراسلات بين طرفين (سائل ومجيب)، أو مؤلف صغير الحجم يتكون من عدة وريقات، يحتوي على إجابة العالم المتخصص عن إشكاليات طرأت على موضوع عقائدي معيّن، وهذه المراسلات أو المؤلفات ما هي إلا عبارة عن أسئلة واستفسارات تدور حول موضوع عقائدي يحمل في طياته إشكالات عدة، وفي المقابل يأتي دور المؤلف من خلال حلّه لهذه الإشكالات بما يتناسب مع ما يراه من فهم عقلي سليم قادر على تفسير ما جاء به الوحي (القرآن) من عقائد حقة، وكلٌّ من الطرفين (السائل والمجيب) يرى أنّ بعض العقائد التي جاء بها الوحي قد شابها شيء من الفهم المغلوط أدّى إلى الإيمان بعقائد تخالف حقيقة ما جاء به الوحي الإلهي، فنرى السائل يؤمن بعقيدة مخالفة لعقيدة المجيب، وهذا بدوره أدّى إلى نشأة المحاورات والمناظرات العقديّة الأولى في صدر الإسلام ذات الطابع الكتابي.

إنّ المؤلفات العقديّة الأولى في بدايات القرن الثاني الهجري تكشف لنا عن أهمّ الفوائد العلمية في الدراسات العقديّة القديمة والتي ما زال أثرها حاضراً في الدراسات الحديثة، وهي أيضاً تحتوي على خصائص منهجية يمكن لنا تحليلها ونقدها ومن ثم تطويرها للاستفادة منها، ومثل هذه المؤلفات تلقي لنا الضوء على مراحل تطور الفكر العقدي الإسلامي عبر التاريخ.

والبحث قائم على دراسة أحد هذه المؤلفات التي كتبت في الحقبة الواقعة في أواخر القرن الأول الهجري وبدايات القرن الثاني الهجري، وهذا المؤلف هو رسالة الإمام الحسن البصري ت (110هـ) في القضاء والقدر، حيث سيتبين لنا من خلال دراسة هذه الرسالة دراسة تحليلية ما تحتوي عليه من مضامين عقديّة، وأثرها في البيئة الفكرية المعاصرة لزمن الحسن البصري، وما اتبعه المؤلف من خصائص علمية منهجية أثناء عرضه الحجج العقلية والنقلية.

أما المناهج العلمية المتبعة في الدراسة فهي: (1) المنهج الاستقرائي القائم على تتبع المؤلفات العقديّة في القرن الثاني الهجري والتأكد من نسبتها إلى أصحابها وبيان موضوعاتها بشكل عام. (2) المنهج التحليلي والتفكيكي للمضامين التي احتوتها رسالة الحسن البصري في القضاء والقدر. (3) منهج المقارنة، حيث يقوم هذا المنهج على عقد المقارنات بين الرأي العقائدي في رسالة الحسن البصري مع غيره من الآراء العقديّة ذات الصلة؛ غاية معرفة مدى الاتفاق والاختلاف بينها.

وقد تم تقسيم البحث إلى تمهيد وثلاثة أقسام وخاتمة، أما القسم الأول: فهو يبحث في تتبع المؤلفات العقديّة في القرن الثاني الهجري ونسبتها لأصحابها وبيان موضوعاتها. والقسم الثاني: تحليل المضامين العقديّة والخصائص المنهجية لرسالة الحسن البصري في القضاء والقدر. وأما القسم الثالث: فهو خاص ببيان الفوائد العلمية والمنهجية لدراسة المصنفات العقديّة الأولى في القرن الثاني الهجري. وأخيراً تأتي الخاتمة موضحة أهم نتائج البحث وتوصياته.

Abstract

Perhaps it is possible to say that the beginning of Islamic creed literature was at the end of the first century AH and the beginning of the second century AH, and this was by a group of senior Muslim scholars from different Islamic creedal currents, such as Abdullah bin Ibad al-Tamimi (died 89 AH), Al-Hasan al-Basri (died 110 AH), Malik bin Anas (died 179 AH) and so on. These ideological workbooks have taken two main forms; either correspondence between two parties (the questioner and the answerer), or a small-sized book consisting of several papers, containing the expert's answer to problems that have arisen on certain ideological subject. In fact, these correspondences and books are nothing but questions around problematical ideological topic, and in turn, the role of the author comes through solving these problems according to their own mental understanding and interpreting capacity of what came in the revelation (The Qur'an) from the true beliefs. And here both questioner and answerer see that some of these beliefs have been marred by some misunderstanding that led to beliefs contradict the true beliefs intended from the divine revelation. Therefore, the questioner believed in a creed that is different from the answerer's creed, which led to the emergence of first written ideological dialogues and debates in the early days of Islam.

The first doctrinal literature at the beginning of the second century AH reveals the most important scientific benefits of ancient doctrinal studies, whose impact is still present in modern studies. It also contains methodological characteristics that we can analyze, criticize, develop, and benefit from them. Such literature sheds light on the stages of the development of Islamic doctrinal thought throughout history. The research is based on the study of one of these works that were written between the late era of the first century AH and the beginning of the second century AH, and this work is the letter of Imam Hassan al-Basri (died (110) AH) in Fate and Destiny. By studying and analyzing this letter, it will become clear its ideological contents, and its impact on the intellectual environment of the time of Al-Hassan Al-Basri, and the methodological scientific characteristics that the author followed while presenting rational and transmission arguments.

As for the scientific methods used in the study, they are: (1) The inductive approach based on: a-tracing the doctrinal works in the second century AH, b-making sure that they are attributed to their authors, and c-clarifying their topics in general. (2) The analytical and deconstructive approach to the contents contained in Al-Hassan Al-Basri's letter on Fate and Destiny. (3) The comparative approach, which is based on making comparisons between the doctrinal opinion in the letter of Al-Hasan Al-Basri with other related doctrinal opinions; in order to know to what extent they agree and disagree. This research has been divided into an introduction, three sections and a conclusion. First section traces the ideological workbooks in the second century AH and its attribution to its authors and clarifying its topics. Second section analyzes the doctrinal contents and the methodological characteristics of Al-Hassan Al-Basri's letter. Third section explains the scientific and methodological benefits of studying the first creedal works in the second century AH. Finally the conclusion states the most important results of the research and its recommendations.

مناهج التدوين في العقيدة الإسلامية في القرن الثاني الهجري
(Methods of Codification in the Islamic Creed in the Second Century of Hijrah)

بلخير عمراني

Belkheir OMRANI

أستاذ مشارك، مركز البحث في العلوم الإسلامية والحضارة، الجزائر
Assoc. Prof., Research Centre in Islamic Sciences and Civilization, Algeria

الجلفة/ الجزائر

omranibelkheir@gmail.com

orcid.org/0000-0001-9318-9751

الملخص

لقد كان القرن الثاني الهجري عصر تدوين العلوم الإسلامية بامتياز، فقد أسهمت العديد من العوامل في نشاط حركة التدوين، وبدأ العلماء ينتقلون من المشافهة والحفظ، إلى التأليف والتصنيف، باعتبار أن التدوين أبقى، وأحفظ للعلم من الاندثار، وأدوم أثرا وأكثر نفعاً. وقد ظهرت في تصانيف العلماء - لا سيما تصانيف الحديث - براعة التأليف والتصنيف، والتبويب والتقسيم، فكانوا يقسمون الأحاديث بحسب موضوعاتها، وينهجون فيها منهجا ينبئ عن فقههم وعن نظرتهم إلى النصوص وفهمهم لها. ولا نجد أحسن مثال في هذا الباب من كتاب الموطأ للإمام مالك رحمه الله.

لقد كان التدوين في مجال العقيدة الإسلامية واحداً من الموضوعات التي انبرت لها همّة العلماء، وحتى وإن لم يصطلحوا على هذا الاصطلاح - علم العقيدة -، ولم يفرده كعلم، إلا أن مواضيعه قد ضمنوها كتبهم، وأفردوا لها أبواباً في تصانيفهم، بل وقد ظهرت كتب ورسائل أفردت لأبواب من العقيدة، ككتاب ابن وهب في القدر، ورسالة الأوزاعي في الاعتقاد، ورسالة سفيان الثوري في الاعتقاد أيضاً، هذه المؤلفات التي سطررت للرد على مؤلفات أخرى لفرق عقديّة ظهرت في تاريخ الإسلام، وبيانا للاعتقاد الصحيح. ودفاعاً عن الهجمات الفكرية التي تعرض لها المسلمون. فقد عرف المسلمون في القرنين الأول والثاني العديد من الهجمات الفكرية التي شكلت تحدياً كبيراً لعلماء السنة، وغيرت الكثير في بنية المجتمع الإسلامي، ومن ذلك نشوء الفرق الكبرى: الخوارج، والشيعة، والمعتزلة، ... وما تبع ذلك من آراء عقديّة، كحكم مرتكب الكبيرة، والقول بخلق القرآن، ومناقشة باب الصفات الإلهية، ... وهي مسائل خلقت فضاء كبيراً للجدال والنقاش سواء بالمناظرات المباشرة أو بالتأليف والرد على التأليف، كذلك فإن ظهور علم الكلام في البيئة الإسلامية، ودخول الفلسفة عبر حركة الترجمة، أدت إلى ظهور مسائل كثيرة استوجبت الرد عليها وبيان معتقد أهل السنة فيها، وهذه العوامل تعتبر إحدى بواعث التأليف والتصنيف في هذه الفترة.

وتأتي هذه المداخلة لتظهر حركة التدوين في ميدان العقيدة الإسلامية في القرن الثاني الهجري، بكل أصنافها وأنواعها، سواء منها التي ألفها علماء السنة، أو التي ألفها أصحاب الفرق المحسوبة على الإسلام - وإن انحرفت -، ولتحاول حصر التصانيف في هذا المجال، ولتدرس مناهج العلماء فيها، وطرقهم في التأليف، بالتطرق إلى العوامل التي دفعتهم إلى الكتابة، والانتقال من المشافهة والحفظ إلى التدوين، ثم دراسة هذه المؤلفات من حيث تصنيف الوثائق والمصنفات، ومن حيث منهج الكتابة، وتجييب المداخلة عن الإشكاليات الآتية: ما هي العوامل التي دفعت العلماء إلى الكتابة في العقيدة؟ وما هي أهم التصانيف في ذلك؟ وما هو منهج التأليف والتصنيف الذي اتبعوه؟ وما هي أهم التأليف التي كتبها أصحاب الفرق في القرن الثاني الهجري وما هي مناهجها؟ وللإجابة عن ذلك ينبغي استخدام المنهج الوصفي لبيان هذه الكتب، والمنهج التاريخي لتتبع تاريخ حركة التدوين في القرن الثاني الهجري، والمنهج الاستقرائي لاستقراء النصوص واستخراج مناهجها، والمنهج التحليلي لتفكيك الأفكار وتحليلها.

Abstract

The second Hijri century was the era of codification of Islamic sciences par excellence, as many factors contributed to the activity of the codification movement, and scholars began to move from oration and memorization, to authorship and classification, given that codification is more durable, preserves knowledge than study, has a lasting effect and is more beneficial. It has appeared in the classifications of scholars, - especially the classifications of hadith - the ingenuity of authorship, classification, classification and division, they used to divide hadiths according to their topics and took a method in them that foreshadowed their jurisprudence and their view of the texts and their understanding of them. We do not find a better example in this section from the book *Al-Muwatta* of Imam Malik, may God have mercy on him.

Codification in the field of Islamic belief was one of the topics that the scholars were concerned about, and even if they did not agree on this term - the science of belief - and did not single out it as a science, except its topics were included in their books, and they devoted chapters to it in their classifications, and even books and letters have appeared. They were devoted to chapters of belief, such as Ibn Wahb's book on Predestination, Al-Awza'i's Epistle on belief, and Sufyan Al-Thawri's Epistle on Creed as well.... These books were written to respond to other works of doctrinal sects that appeared in the history of Islam, and a statement of correct belief. And in defense of the intellectual attacks against Muslims. Muslims in the first and second centuries knew many intellectual attacks that posed a great challenge to Sunni scholars, and changed a lot in the structure of Islamic society, including the emergence of major sects: the Kharijites, Shiites, and Mu'tazila,And what followed that of the doctrinal opinions, such as the ruling on committing major sins, the saying that the Qur'an was created, and the discussion of the chapter on divine attributes, ...These are issues that created a large space for debate and discussion, whether through direct debates or by writing and responding to authorship. Likewise, the emergence of theology in the Islamic environment, and the entry of philosophy through the translation movement, led to the emergence of many issues that necessitated a response to them and a statement of the Sunni belief in them, and these factors are considered one of the motives of authorship and classification in this period.

This intervention comes to show the codification movement in the field of Islamic belief in the second century AH, with all its Varieties and types, whether those written by Sunni scholars or those composed by the owners of sects affiliated with Islam - even if they deviated -, and to try to limit the classifications in this field, and to study the scholars' curricula in it, and their methods of authorship, by addressing the factors that prompted them to write, and the transition from oral and memorization to codification, and then study these works in terms of classifying documents and works, and in terms of the method of writing, and the intervention answers the problems the following: What are the factors that prompted scholars to write in creed? What are the most important classifications in that? What is the method of authorship and classification that they followed? What are the most important compositions written by the owners of the sects in the second century AH, and what are their methods? In order to answer this, the descriptive approach should be used to explain these books, the historical method to trace the history of the codification movement in the second century AH, the inductive approach to extrapolate texts and extract their methods, and the analytical method to dismantle and analyze ideas.

MEZHEPLER TARİHİ

(تاریخ المذاهب)

(1)

HİCRİ İKİNCİ ASIRDA İSLAM MEZHEPLERİ VE COĞRAFİ DAĞILIMI (Sects of Islam and Their Geographical Distribution in The Second Century of Hijra)

Mehmet Dalkılıç

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Başkanı
Professor, Istanbul University, Faculty of Theology, Department of Islamic Sects Istanbul, Turkey
dalkilic@istanbul.edu.tr orcid.org/0000-0002-2920-6008

Özet

İslam Mezhepleri, dini yaşamayı kolaylaştıran beşerî oluşumlardır. Bu bağlamda din ile arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu yüzden tarih boyunca tarikattan çok daha yaygın bir surette hemen her Müslüman bir mezhebe tabi olmuştur. Ancak hemen şunu belirtelim ki din ilahî, mezhep ise insanîdir. Bu araştırmada hemen birinci asırdan itibaren ortaya çıkmaya başlayan ve Müslümanların çoğu tarafından tercih edilen İslam mezheplerinin Hicri ikinci asır boyunca başta coğrafi dağılımı olmak üzere izleri sürülecektir. Başka bir ifade ile hangi coğrafyalarda hangi mezheplerin kabul görüp faaliyette buldukları ikinci asır esas alınarak araştırılacaktır. Ancak burada bir husus ifade edilmelidir. O da şudur: Konunun temellendirilmesi ve anlaşılmasının kolaylaştırılması için öncelikle birinci asır boyunca mezheplerin ortaya çıkmasına neden olan olaylar ve ilk fırkalaşmalar kısaca söz konusu edilecektir. Müslümanlar arasında ortaya çıkan mezhepler günümüze gelinceye kadar farklı yönleriyle araştırmalara konu olagelmıştır. Ancak İslam Mezhepleri Tarihi bilimi özellikle siyasi ve itikadi alanda ortaya çıkan fırkalaşmaları konu edindiğinden biz de bu mezheplerin ortaya çıkma nedenleri ve birinci asırdaki durumlarını özetlemek suretiyle ikinci asırda siyasi ve itikadi İslam mezheplerinin coğrafi dağılımlarını söz konusu edeceğiz. Ayrıca ikinci asırda ana kitleden ayrılarak oluşan yeni fırkalaşmalar, onların yayıldığı bölgeler, düşünceleri ve demografik durumları söz konusu edilecektir. Dinin anlaşılma biçimleri olarak tarif edebileceğimiz mezheplerin hicri ilk iki asır içerisinde başta Haricilik, Mürcie, Şiilik, Mutezile ve Ehl-i Sünnet; Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y olmak üzere başka küçük fırkalar teşekkül etmiş, sistemleşmiş ve çeşitli coğrafyalarda temsil edilmeye başlamışlardır. Bu çerçevede öncelikle günümüzde varlığını sürdüren Şîa, Havâric ve Ehl-i Sünnet hakkında bilgi verilecektir. Buna ilave olarak Hicri ikinci asırda oldukça geniş bir kitleye tesir eden fakat günümüzde taraftarı kalmayan Mürcie ve Mutezile mezheplerinin yayıldığı coğrafyalar incelenecektir. Ayrıca bazı alt fırkalar ve oluşumlar ele alınacaktır. Bütün bunlarla birlikte araştırmada erken dönem Arap Yarımadası, Irakayn, Horasan ve Mavereünnehir bölgeleri, Şam Beldeleri, Mısır ve Kuzey Afrika gibi coğrafyalar göz önünde bulundurulacak ve mezheplerin temsil edilme imkanı buldukları yerler tespit edilecektir. Bu çalışma, alana katkı sağlama bağlamında sadece İslam Mezhepleri alanında değil, tarih ve kelam alanlarına da Hicri ikinci asırda Mezhep veya fırkaların coğrafi dağılımları, temsil edildiği bölgeler ve nüfus dağılımı hakkında toplu ve kapsamlı bir bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Abstract

Sects of Islam are originally human formations that facilitate religious living. In this context, it has a close relationship with religion. Therefore, throughout history, almost every Muslim has been a member of a sect, much more common than a sect. However, let us immediately point out that religion is divine, while sect is of human origin. In this research, the traces of the Islamic sects, which started to emerge from the first century and were preferred by most of the Muslims, will be traced, especially the geographical distribution, during the second century of the Hijri. In other words, it will be investigated on the basis of the second century, in which geographies which sects were accepted and active. However, one point should be made here. It is this: In order to ground the subject and facilitate its understanding, first of all, the events that led to the emergence of sects during the first century and the first factions will be briefly discussed. The sects that emerged among Muslims have been the subject of research in different aspects until today. However, since the History of Islamic Sects deals with the schisms that emerged in the political and theological fields, we will discuss the geographical distribution of the political and theological Islamic sects in the second century by summarizing the reasons for the emergence of these sects and their situation in the first century. In addition,

the new religious formations (firqah) that formed by separating from the main Sects in the second century, the regions where they spread, their thoughts and demographic situations will be discussed. In the first two centuries of the Hijra of Islamic sects, which we can describe as the forms of human understanding of religion, mainly Kharijite, Murji'a, Shiism, Mutazilite and Ahl al-Sunnah; Other sects such as Ahl-i Hadith and Ahl-i Re'y were formed, systematized and started to be represented in various geographies. In this context, first of all, information will be given about Shia, Kharijite and Ahl al-Sunnah, which continue to exist today. In addition to this, the geographies where Murji'a and Mu'tazila sects spread, which influenced a wide audience in the second century of the Hijri, but did not remain unsupported today, will be examined. In addition, some sub-sects and formations will be discussed. In addition to all these, geographies such as the early Arabian Peninsula, Irakayn, Khorasan and Transoxiana regions, Damascus Counties, Egypt and North Africa will be considered in the research and the places where sects have the opportunity to be represented will be determined. In the context of contributing to the field, this study aims to provide a comprehensive information not only in the field of Islamic Sects, but also in the fields of history and theology (Kalam), about the geographical distribution of the Sects or religious sub-sects (Firqah) in the second century, the regions where they are represented, and their population.

TASAVVUF

(التصوف)

(2)

التصوف الإسلامي في القرن الثاني الهجري (Islamic Mysticism in the Second Century of Hijrah)

حفاف نبيل

Nabil HAFFAF

دكتور، أستاذ محاضر - جامعة أحمد بن بلة
كلية العلوم الإنسانية والعلوم الإسلامية - قسم العلوم الإسلامية
Dr., Faculty Humanities and Islamic Sciences

وهران/ الجزائر

nabilh63dz@yahoo.fr

orcid.org/0000-0003-2264-0554

الملخص

إنّ العلوم الإسلامية تتألف من علوم عديدة ومختلفة، وهي في مجموعها علوم منبثقة عن القرآن الكريم والسنة النبوية المطهرة، وهي في نفس الوقت علوم خادمة لهما ولما جاء بهما. فلولاً القرآن الكريم لما وُجد علم التفسير وعلوم القرآن وعلم القراءات...، ولولاً السنة النبوية لما عُرف علم رواية الحديث ومصطلحه وعلم الجرح والتعديل...، ولولاً القرآن والسنة معاً لما ظهرت علوم الشريعة الإسلامية وما تعلق بها من علم الفقه وأصوله، وعلم الكلام المتعلق بشرح العقائد والدفاع عنها، وعلم الأخلاق وما يتعلق بتزكية النفوس. ويعتبر التصوف الإسلامي من جملة هذه العلوم المنبثقة عن الوحيين، فهو يعنى بالجانب المتعلق بدراسة الأخلاق وتزكية النفوس وتهذيبها عن طريق التحلي بحسن الأخلاق والتخلي عن سيئها والعمل بما جاء من تعاليم في الشرع الحنيف، وفي ذلك يقول عبد الوهاب الشعراي (ت. 1565/973) أحد أقطاب التصوف في القرن العاشر: "إنّ علم التصوف عبارة عن علم انقذ في قلوب الأولياء حين استنارت بالعمل بالكتاب والسنة. فكل من عمل بهما انقذ له من ذلك، علوم وآداب وأسرار وحقائق تعجز الألسن عنها، نظير ما انقذ لعلماء الشريعة من الأحكام حين عملوا بما علموه من أحكامها". وعلم التصوف إنّما نشأ وظهر في القرن الثاني الهجري، وهذه الدراسة الموسومة بـ "التصوف الإسلامي في القرن الثاني الهجري" هي مساهمة في مشروع "تكوين العلوم الإسلامية في القرن الثاني الهجري"، وهي دراسة تحاول معالجة إشكالية تتضمن الإجابة على مجموعة من التساؤلات، منها: معرفة معنى مصطلح "التصوف"، ولماذا سمي هذا العلم به؟ وما المقصود بهذا العلم؟ وهل فعلاً أنّ القرن الثاني هو القرن الذي شهد نشأة هذا العلم؟ وما هي العوامل التي أدت إلى نشأته؟ وهل كان التصوف في هذا القرن هو نفسه التصوف الذي تطوّر وعُرف واشتهر فيما بعد؟ وما هي مميزات التصوف في هذا القرن، ومن هم أبرز شخصياته وأعلامه؟..

وقد هدفتُ من هذا البحث الخروج برؤية شاملة وواضحة ومحدّدة ومركّزة وموضوعية، حول ما يتعلّق بالتصوف الذي ساد في القرن الثاني الهجري، وذلك بعيداً عن غلوّ المؤيدين وإفراطهم، أو إنكار المعارضين وتفريطهم. خاصة أنّ موضوع التصوف هو من المواضيع التي كثر بشأنها الجدل واحتدم فيها الخلاف، وتعدّدت فيه الكتابات والدراسات قديماً وحديثاً، وكتب فيه مؤيّدون ومعارضون، ومسلمون ومستشرقون.

وسلك الباحث في هذه الدراسة المسلك الوصفي والتحليلي، وقُسم البحث إلى مبحثين رئيسيين: المبحث الأول تعرّض للحديث عن التعريف بالتصوف، وتضمّن أربعة مطالب، الأول في: مصطلح التصوف ومصدر اشتقاقه، والثاني في: تعريف التصوف وبيان خصائصه، والثالث في: مصادر التصوف، والرابع في: نشأة التصوف وأسبابه. أما المبحث الثاني فقد تعرّض للحديث عن خصائص وآثار التصوف في القرن الثاني الهجري، وتضمّن ثلاثة مطالب، الأول في: المقارنة بين الزهد والتصوف، الثاني في: أشهر أعلام التصوف وبعض كلامهم، والثالث في: النتاج الفكري والأدبي لمتصوفة القرن الثاني الهجري.

Abstract

Islamic sciences consist of many different sciences, In their entirety, they are sciences stemming from the Noble Qur'an and the purified Sunnah of the Prophet, and at the same time, they are sciences that serve both of them and when they brought them. Without the Holy Qur'an, the science of interpretation, the sciences of the Qur'an, and the science of readings would not exist., and had it not been for the Prophetic Sunnah, the science of hadith narration and its term would not have been known, as well as the science of jarh and taadil., and had it not been for the Qur'an and the Sunnah together, the sciences of Islamic law and the science of jurisprudence and its foundations related to it would not have appeared., the science of theology related to explaining and defending beliefs, and the science of ethics and what is related to purifying souls. Islamic mysticism is one of these sciences emanating from the two revelations, it is concerned with the aspect related to the study of morals and the purification and refinement of souls by having good morals and abandoning their bad ones, and working with the teachings of the noble Sharia.

The science of Sufism originated and appeared in the second century AH, this study, tagged with "Islamic Mysticism in the Second Hijri Century", is a contribution to the project "The Formation of Islamic Sciences in the Second Hijri Century". It is a study that attempts to address a problem that includes answering a set of questions, including: knowing the meaning of the term "sufism", and why is this science called it? what is meant by this science? is it really the second century that witnessed the emergence of this science? what are the factors that led to its emergence? was Sufism in this century the same as Sufism, which developed, became known and became famous in what? distance? what are the characteristics of Sufism in this century, and who are its most prominent figures and figures? The aim of this research is to come up with a comprehensive, clear, specific, focused and objective vision, about the Sufism that prevailed in the second century AH, this is far from the exaggeration of the supporters and their exaggeration, or the denial and negligence of the opponents. Especially since the subject of Sufism is one of the topics on which there has been a lot of controversy and the controversy has raged, and there are many writings and studies, old and new, and written by supporters and opponents, muslims and orientalis.

In this study, the researcher took the descriptive and analytical path, the research was divided into two chapters: the first chapter dealt with the definition of Sufism, and it included four sub chapters, the first is about the term Sufism and the source of its derivation, the second is about the definition of Sufism and its characteristics, the third is about the sources of Sufism, and the fourth is about the emergence of Sufism and its causes. As for the second chapter, it talked about the characteristics and effects of Sufism in the second century AH, and it included three sub chapters, the first in: the comparison between asceticism and mysticism, the second in: the most famous figures of Sufism and some of their words, and the third in: the intellectual and literary production of the Sufis of the second century AH.

HALLER-MAKAMLAR NAZARİYESİNİN İLK SİSTEMATİK SÖYLEMCİSİ: ŞAKİK-İ BELHÎ
(The First Sistematic Discourser of Spiritual States And Stations In Formative Period of Sufism:
Shaqiq Al-Balkhi

Ayşegül METE

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı
Assistant Professor, Sakarya University Faculty of Theology Department of Tasawwuf
Sakarya, Turkey
aysegulmete@sakarya.edu.tr
orcid.org 0000-0001-5467-6346

Özet

Gerek hadis rivayetleri, gerek telifleri, gerekse tesirleri ve yaşam tarzıyla Hicrî İkinci Asrın dikkat çeken âlimlerinden biri olan Şakîk-i Belhî (ö. 194/810) özellikle tasavvufun teşekkül süreci açısından önemli bir konuma sahiptir. Erken dönem tasavvufunun mesâili olan haller-makamlar nazariyesine ilişkin söylemlerin ilk defa onun yazılarında insicamlı bir biçimde görülmesi, yaşadığı asırda öne çıkan bir figür olarak İbrahim b. Edhem'in (ö. 161/778) mürîdi olması, mürşidi olduğu Hâtim el-Esamm (ö. 237/851) ve ondan doğru Ebû Tûrâb en-Nahşebî (ö. 245/859) kanalıyla özellikle Irak ve Suriye'de öğretisini yayması, ilm-i tasavvuf sahasında en erken metin olma özelliğine sahip *Âdâbü'l-ibâdât*'ın müellifi olması, onu tasavvufun teşekkülü ve intişarında önemli bir konuma yükselten unsurlar arasındadır. *Âdâbü'l-ibâdât* haricinde Şakîk-i Belhî'ye nisbet edilen bir başka eser *Misbâhu's-şerîa ve miftâhu'l-hakîka*'dır. Bu eser aynı zamanda Şakîk-i Belhî'nin hocası olan Câfer-i Sâdık'a (ö. 148/765) da nisbet edilmektedir fakat eserin Câfer-i Sâdık'a nisbeti konusunda ciddi tartışma ve araştırmaların asırlardır devam ettiği görülmektedir. Özellikle Şîî gelenekte eserin sufi müellefâtından olup Horasanlı bir sufi tarafından kaleme alındığı kanaati ağırlık kazanmış ve bazı âlimler tarafından eser doğrudan Şakîk-i Belhî'ye atfedilmiştir. Bu bildiriye Şakîk-i Belhî'nin *Âdâbü'l-ibâdât* eserinde düşünceleri ve sistematize ettiği haller-makamlara taalluk eden kavramlar merkeze alınarak menâkıbnâmeler dâhil günümüze ulaşan tüm tabakât literatüründeki fikriyatı incelenip tahlil edilerek *Misbâhu's-şerîa*'da ortaya konan fikriyat ile karşılaştırılacaktır. Böylelikle *Misbâhu's-şerîa*'nın Şakîk-i Belhî'ye aidiyeti meselesi kavram tahlili ve düşünce analizi yönünden de incelenmiş olacaktır. Bu incelemede Şakîk-i Belhî'nin "ehl-i sıdk" tabiriyle izah ettiği sâliklerin menzilleri olarak sıraladığı *zühd*, *havf (minallah)*, *şevk (ile'l-cenne)* ve *mahabbet (en lillah)* kavramlarına ağırlık verilecektir. Ağırlık verilecek diğer kavramlar ise, özellikle erken dönem sufi metinlerinde Şakîk-i Belhî'nin bazen diğer sufilerle görüş ayrılığı yaşamasına sebebiyet vermesiyle de dikkat çeken tevekkül ve rıza olacaktır. Böylece Şakîk-i Belhî'nin dindarlık anlayışını teşkil eden merkezî kavramsal çerçeveyi bütünüyle ortaya koyma denemesi yapılacak ve bunu yaparken de *Misbâhu's-şerîa*'nın Şakîk-i Belhî'ye nisbeti meselesinin aydınlığa kavuşması yönünde bir adım atılmış olacaktır.

Abstract

Shaqiq al-Balkhi (d. 194/810) who is one of the foremost scholars of the Second Century of Al-Hijra with his hadith narrations and epistles and influences and religious lifestyles, has an important impact and position especially for the formation period of Sufism. It is accepted that in Khorasan District Shaqiq al-Balkhi was the first Sufi who treated of the spiritual states and stations (*al-ahwâl wa'l-maqâmat*) in a sistematic matter, which is the problematic of early period of Sufism. And also the first epistle related to this important topic, *Âdâb al-Ibâdât* attributed to him. Being a disciple of Ibrahim b. Adham (d. 161/778), a master of Hatim al-Asamm (d. 237/851) and through his disciples expanding his teaching and thoughts especially over Iraq and Syria are another aspects make him important figure the formation and spread of Sufism. Therefore, it should be clearly revealed his teaching and thoughts and his contributions to the Sufi terminology in a separate study. In this

paper, centering the concepts related to spiritual states and stations that he systematized in his epistle *Âdâb al-Ibadat*, his thoughts in all Sufi literature will be analyzed and then compared with the ideas put forward in *Misbah al-Sharia*, another work attributed to both of him and Jafar al-Sadiq. Thereby, the issue of attribution of *Misbah al-Sharia* to Shaqiq will be examined in terms of concept and thought analysis. By doing this, the concepts of renunciation (*zuhd*), fear (*khawf*), longing (*shawq*), divine love (*mahabba*), complete reliance upon Allah (*tawakkul*) will be emphasized. Thus, the paper attempts to fully reveal the central ideas and teachings of Shaqiq al-Balkhi and tries to identify his affiliation of *Misbah al-Sharia*.

SIYER-İSLÂM TARİHİ

(السيرة وتاريخ الإسلام)

(8)

تدوين السيرة النبوية في القرن الثاني الهجري (Sirah Writing in the Second Century of Hijrah)

محمد غزلاوي

Mohammed GHAZLAOUI

باحث في سلك الدكتوراه، الفكر الإسلامي: التحديات المعرفية والخصائص المنهجية بكلية الآداب والعلوم الإنسانية المحمدية، جامعة الحسن الثاني، الدار البيضاء، المغرب.

أستاذ اللغة الفرنسية بالأكاديمية الجهوية لوزارة التربية الوطنية، الدار البيضاء، المغرب.

Researcher, Professor of French language at the Regional Academy of of the Ministry of National Education,
Casablanca, Morocco

gh.simohammed@hotmail.fr

orcid.org/0000-0002-8215-2029

الملخص

إن السيرة النبوية المطهرة من أشرف العلوم وأسناها هدفاً ومقصداً، فهي النبع الصافي والمورد الثري المتجدد الذي نستمد منه عناصر البقاء على المحجة البيضاء، وهي المصدر الأصيل الذي يكفل للأمة الإسلامية حسن فهم كتابها وسنة رسولها صلى الله عليه وسلم، وذلك بما تجسده من تطبيق واقعي وعملي لمبادئ الإسلام وقيمه السمحة، وبما تمثله من هدي كريم وقدوة صالحة وأسوة حسنة للمسلمين، بل لكل البشرية على اختلاف ألوانها وأعراقها وأزمانها. ولا يتم الاقتداء برسول الله صلى الله عليه وسلم إلا من خلال معرفة سيرته الطاهرة، وتمثلها في ذاتنا وأفعالنا، واستثمارها في حياتنا لإصلاح أوضاعنا والنهوض بأممتنا. بحيث إن سيرته صلى الله عليه وسلم تمتاز بالصحة والوضوح، خصوصاً أن القرآن الكريم يذكر لنا أحداثاً كثيرةً وعظيمةً من سيرته الرسول صلى الله عليه وسلم. وقد احتفظت السنة النبوية الشريفة كذلك بأهم أحداث السيرة المطهرة التي وصلت إلينا من أصح الطرق العلمية وأقواها ثبوتاً، مما لا يترك مجالاً للشك في وقائعها البارزة وأحداثها الكبرى. وتتسم سيرته صلى الله عليه وسلم بالوضوح، فنحن نعرف نسب النبي صلى الله عليه وسلم، ونعرف ميلاده وحياته حين كان صغيراً وشاباً ومتى شُرِّفَ بالرسالة، ونعرف أبناءه وزوجاته وصفاته وأخلاقه، ونعلم دقائق هذه الحياة وتفصيلها. ذلك أنها تحكي سيرة إنسان أكرمته الله تعالى بالرسالة، فلم تخرجه عن إنسانيته وبشريته، ولم تضيف عليه صفة الألوهية، ولا نجد أحداً من العلماء أو عامة الناس رفعه عن مقام البشرية. مما أضفى عليها رَئَالَتَ الكَمَلِ والشمول، باعتبارها شاملة لجميع النواحي الإنسانية، مما يجعله القدوة الصالحة والرحمة المهداة، فسيرته مجال واسع لجميع الميادين والتخصصات، فلعالم الاجتماع ما يثري اختصاصه، وللفقيه ما يغني فقهه، ولرئيس الدولة ما يؤهله للقيادة والتسيير والبرمجة، وللزوج وللأب وللمعلم والداعية المثل الأعلى والأسوة الحسنة. إنها الدليل العملي على صدق رسالة ونبوة الرسول صلى الله عليه وسلم. فهي سيرة إنسان كامل سار بدعوته من نصر إلى نصر، لا عن طريق الخوارق، بل من طريق طبيعي، فلقد دعا فأوذي، وبلغ فأصبح له الأنصار، واضطر إلى الحرب فحارب، وكان حكيماً موفقاً في قيادته.

ولهذا؛ فالسيرة النبوية الشريفة عندما ندرسها، لا ندرسها على أنها ماضٍ منتهي، وليس الغرض منها مجرد الوقوف على الوقائع التاريخية وسردها، ولكن ندرسها على أنها حاضر، ويمكن استثمارها وتفعلها في حياتنا ومستقبلنا. فالصحاباء الذين عاصروا النبي صلى الله عليه وسلم وشهدوا نزول الوحي عليه كان أمر الاقتداء بالنسبة إليهم مُيسَّرًا متاحاً بسبب هذه المعاصرة والملازمة. لكن بعد وفاة النبي صلى الله عليه وسلم صارت الحاجة ماسة إلى تعرف سنته وسيرته وطريقته بالنسبة للأجيال الجديدة. ومن ثم برزت أهمية تدوين وكتابة السيرة النبوية، حتى يتيسر الاقتداء والتأسي للأجيال اللاحقة.

Abstract

The purified biography of the Prophet is one of the most honorable sciences, and it is the original source that guarantees the Islamic nation a good understanding of its book and the Sunnah of its Messenger, and that is what it embodies from a realistic and practical application For the tolerant

principles and values of Islam, and for what it represents of generous guidance, a good example for Muslims, rather for all humanity of different colors, races and times. The example of the Messenger of God, is not achieved except by knowing his pure biography, representing it in our selves and our actions, and investing it in our lives to reform our conditions and advance our nation. So that his biography, is characterized by authenticity and clarity, especially since the Holy Qur'an mentions to us many great events from the biography of the Messenger. The honorable Prophetic Sunnah has also preserved the most important events of the purified biography that have come to us from the soundest and strongest scientific methods.

His biography is clear. This is because it tells the biography of a person whom God Almighty honored with the message, but it did not detract him from his humanity, and it did not add the attribute of divinity to him, and we do not find anyone who removed him from the position of humanity. His biography is a wide field for all fields and specializations. The sociologist has what enriches his specialization, and the jurist has what enriches his jurisprudence, and the head of state has what qualifies him for leadership, management and programming, and for the husband, the father and the teacher And the preacher is an ideal and a good example. Therefore, when we study the honorable biography of the Prophet, we do not study it as a finished past, and its purpose is not merely to stand on historical facts and narrate them, but we study it as a present, and it can be invested and activated in our lives and our future. The Companions who contemporaneously lived with the Prophet, and witnessed the revelation of the revelation to him, the matter of emulation for them was a facilitator available because of this contemporary and coherence. But after the death of the Prophet, there was an urgent need to know his Sunnah, his biography and his way for the new generations. Hence the importance of transcribing and writing the Prophet's biography, in order to facilitate the emulation of subsequent generations.

SİYERİN ÖNCÜLERİ: MÛSÂ B. UKBE (ö. 141/758)

(Pioneers of Sirah: Mûsâ b. Uqba (d.141/758))

Adem APAK

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı

Professor, Bursa Uludağ University, Theology Faculty

Department of Islamic History

Bursa, Turkey

ademapak@uludag.edu.edu.tr

orcid.org/0000-0002-5535-7619

Özet

Siyer yazımında tasnif ve telif döneminin en önemli temsilcileri ise Mûsa b. Ukbe'dir. Mûsâ b. Ukbe'nin hayatına dair kaynaklarda yeterli bilgi bulunmaz. Bununla beraber onun 55 (675) veya 60 (679) yılında doğduğu kabul edilir. Kendisi Zübeyr b. Avvâm'ın mevlâsı olan bir aileden gelmesi sebebiyle Esedî nisbesiyle anılır. Abdullah b. Ömer ve Enes b. Mâlik gibi ashâb ile görüşmüş, Medine'de yaşamış ve burada vefat etmiştir. Onun hicretin 141.(M.758) vefat ettiği hususunda neredeyse ittifak bulunmaktadır. Mûsâ b. Ukbe ilk siyer ve meğâzî müelliflerinden kabul edilir. Zamanımıza kadar ulaşmayan Kitabü'l-Meğâzî onun eseridir. Mûsâ b. Ukbe İbn Şihâb ez-Zührî'nin rivayetlerini esas alarak telif ettiği eserindeki rivayetler arasında kendisinden sonraki kaynaklarda zikredilmeyen birçok rivayeti bulunmaktadır. Bunun sebebi ise onun İbn İshâk, Ebû Ma'ser, Vâkıdî gibi birçok âlimin aksine saray ile yakın irtibat halinde olmamasıdır. Bir şekilde devletin himayesine giren müelliflerin eserlerinin devlet koruması altında kütüphanelere girmesine ve nüshalarının yaygınlaşmasına rağmen Mûsâ'nın eseri ve rivayetleri tabiatıyla gereken ilgiyi görmemiştir. Bu farklılık devlet himayesi göre ulemâ ile görmeyen ulemâ arasında tanınırlık, etkinlik derecesinin ortaya konmasında önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mûsâ b. Ukbe'nin kitabının en bariz özelliği siyer olaylarına çeşitli vesilelerle katılmış bulunanların isimlerini zikrettiği listeler vermiş olmasıdır. Bilhassa ilk müslümanlar, Habeşistan muhacirleri, Akabe biatlarına katılanlar, Bedir Gazvesi'ne iştirak edenler onun eserinde yer bulmuştur. Ayrıca Bî'rîmaûne ve Huneyn şehidleri de onun rivayetlerinde listelenmiştir. Onun eserine aldığı listeler daha sonraki siyer çalışmaları için büyük ehemmiyet arz etmektedir. Mûsa b. Ukbe'nin rivayetlerini ve eserini tezkiye edenlerin başında İmam Mâlik gelir. Zira kendisi, sika olması sebebiyle siyer rivayetlerinin ondan alınmasını tavsiye etmiştir. En önemli siyer kaynaklarından kabul edilen Vâkıdî, *Kitübü'l-Meğâzî*'sinde İbn Sa'd *et-Tabakâtü'l-Kübrâsı*'nda, Zübeyrî *Nesebu Kureys'*inde, İbn Abdülber, *el-İstîâb*'ında ve İbn Seyyidinnâs da *Uyûnü'l-Eser*'inde Mûsâ b. Ukbe'nin rivayetlerinden faydalanmıştır. Sadece adı geçen müellifler değil, daha sonraki dönemlerde yazılan siyer çalışmaları gerek rivayetleri, gerekse verilen isim listeleri sebebiyle siyer yazımında sair siyer öncüleri gibi Mûsâ b. Ukbe'ye de şükran borçludur. Bu çalışmada özellikle hocası İbn Şihâb ez-Zührî'nin metod ve muhteva açısından takipçiliğini ve dönemindeki temsilciliğini ifa eden Mûsâ b. Ukbe'nin hayatı şahsiyeti ve siyer ilmine katkıları ele alınacaktır.

Abstract

One of the most important representatives of the classification and compilation period in the writing of the sirah is Mûsâ b. Uqba. There is not enough information in the sources about the life of Mûsâ b. Uqba. However, it is accepted that he was born in 55 (675 AD.) or 60 (679 AD.). He is referred to as “Esedî” because he came from a family that was Zubair b. Avvâm’s mavla. He met with the companions such as Abdullah b. Umar and Anas b. Mâlik, lived in Medina and died here. There is almost an agreement that he died in 141 (758 AD.). Mûsâ b. Uqba is accepted as one of the first siyar and mahgâzî writers. Kitâb al-Maghâzî, which has not reached our time, is his work. Among the narrations in the work of Mûsâ b. Uqba, which he compiled based on the narrations of Ibn Shihâb al-Zuhri, there are many narrations that are not mentioned in the sources after him. This is because he was not in close contact with the palace, unlike many scholars such as Ibn Ishaq, Abu Ma'shar, and Wâqidî. Even though the works of the authors who were under the protection of the state entered the libraries under the protection of the state and their copies became widespread, the work and narrations of Mûsâ naturally did not receive the necessary attention. This difference emerges as important information in revealing the degree of recognition and effectiveness between the ulama who are under the protection of the state and the ulama who do not. The most obvious feature of Mûsâ's book is that it gave lists of those who participated in the sirah events on various occasions. Especially the first Muslims, the immigrants of Abyssinia, those who participated in the allegiances of Aqaba, and those who participated in the Battle of Badr found a place in his work. In addition, the martyrs of Bi'rîmaûna and Hunayn are listed in his narrations. The lists he included in his work are of great importance for his later sirah studies. Imam Malik comes first among those who purify the narrations and work of Mûsâ b. Uqba. Because he recommended that the narrations of the sirah be taken from him because he was a Thiqa. Vâkidi who considered as one of the most important sources of sirah, in his book Kitâb al-Maghâzî, İbn-i Sa'd in his book Tabaqât, Zübeyrî in his book Kitabu Nasabi Quraysh, Ibn Abdulber in his book İstiâb, İbn Sayyid en-Nas in his book Uyun al-Athar benefited from the narrations of Mûsâ. Not only the authors mentioned but also the sirah studies are written in later periods are indebted to thanks Mûsâ b. Uqba like other sirah notables. In this study, the life, personality and contributions of Mûsâ, who was the follower of his teacher Ibn Shihâb al-Zuhri in terms of method and content, and his representative in his period, will be discussed.

SİYERİN ÖNCÜLERİ: İBN İSHAK (ö. 151/768)
(Pioneers of The Sira: Ibn Ishaq (d. 151/768))

Mehmet Azimli

Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
Professor, Hitit University, Theology Faculty
Department of Islamic History
Çorum, Turkey
mehmetazimli@hitit.edu.tr
orcid.org/0000-0002-0691-0879

Fahrettin Haliloğlu

Arş.Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
Research Assistant, Hitit University, Theology Faculty
Department of Islamic History
Çorum, Turkey
fahrettinhaliloglu@hitit.edu.tr
orcid.org/0000-0003-1262-1624

Özet

İslam Tarihi yazıcılığı, Abbasiler zamanında sistematik bir hal almış olsa da, İslam Tarihçiliği, Hz. Peygamber'in tebliğ vazifesi ile başlamaktadır. Kur'an'da geçmiş peygamberlerin ve toplulukların hikayelerinin ve inançlarının kıssalarda yer bulması, Müslümanları Hz. Peygamber'in hayatına yönlendirmiştir. Bu dönemden itibaren Müslümanların en önemli uğraşlarından birisi Hz. Peygamber'i hakkıyla tanımak, hayatını öğrenmek ve öğrendiklerini uygulamak olmuştur. Müslümanların bu meşgalelerinin başında da Siyer ilmi gelmektedir. Siyer, Hz. Peygamber'in hayatını ve şahsiyetini, tebliğ faaliyetlerini ve savaşlarını konu alan rivayetlerin araştırılıp ortaya konulması ile başlamaktadır. Hicri birinci yüzyıldaki çalışmalar sonucunda bir araya getirilen malzeme, muhteva ve kronolojik açıdan tasnif edilmiş ve kaleme alınmıştır. Bu çerçevede hicri birinci asırda pek çok siyer kitabı yazılmış olmasına karşın, İbn İshak'ın (ö. 151/768) es-Sîre'si günümüze kadar ulaşan en eski ve derli-toplu çalışmadır diyebiliriz. Yine bu eser, Hz. Peygamber'in hayatını ele alan en güvenilir kaynaklardan birisi olarak kabul gören bu eserden sonra siyer çalışmaları hız kazanmış ve telif eserler artmıştır. Söz konusu eser ile beraber büyük bir şöhrete erişen İbn İshak, çalışması ile kendinden sonraki pek çok müellifi metod ve muhteva açısından etkilemeyi başarmış ve onlara öncülük etmiştir. Ayrıca Siyer ve Megâzî rivayetlerinin hadis nakil usul ve kaidelerine uygulanan yöntemlerle tenkit edilmesi bazı problemlere yol açmıştır. Hadis alimleri bu yöntemlere uymayan siyer ve megâzî âlimlerini sert bir biçimde eleştirmişlerdir. Bu eleştirilere maruz kalanlardan birisi de Siyerin öncülerinden Muhammed b. İshak'tır.

Abstract

Even though Islamic Historiography became systematically during the Abbasid period, Islamic Historiography begins with the tablīgh duty of the Prophet. The stories and beliefs of past prophets and communities were mentioned in the tales of the Qur'ān, led Muslims to the life of the Prophet Muhammad. Since this period, one of the most important endeavors of Muslims has been to get to know the Prophet properly, to learn about his life, and to implement what they learned. Sira is one of the major occupations of Muslims. Sira begins with research and revealing of the riwāyas about the Prophet's life and personality, the activities of tablīgh, and his wars. The information, which was collected as a result of the studies of the first hijrī century, was classified and written in terms of content and chronological aspects. In this context, although many books of the Sira were written in

the first hijrī century, it can be said that the al-Sīra of Ibn Ishāq (d. 151/768) is the oldest and most neat study which still extant. After this work, which is considered as one of the most reliable sources of the Prophet's life, the works of Sīra gathered momentum, and copyright works increased. Ibn Ishāq, who achieved great fame with the study in question, managed to influence many of his authors in terms of methods and content with his work and pioneered them. In addition, the criticism of Sīra and Maghāzī riwāyas with the methods applied to hadith transmission procedures and principles has caused some problems. Hadith scholars criticized the Sīra and Maghāzī scholars who did not conform with these methods. One of those who criticized was Muhammed b. Ishāq, one of the pioneers of the Sīra.

BİR MEĞAZİ ÂLİMİ: EBÛ MA'ŞER ES-SİNDÎ
(A Maghâzî Scholar: Abû Ma'shar al-Sindî)

Adnan Demircan

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
Professor, Istanbul University, Theology Faculty
Department of Islamic History
İstanbul, Turkey
adnandemircan@gmail.com
orcid.org/0000-0002-9290-0780

Özet

Ebû Ma'şer es-Sindî, İslam Tarihi'nin ikinci asrında yetişmiş olan Siyer âlimlerinden biridir. Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili birçok rivayeti ilk dönem siyer kaynaklarında yer almıştır. Ayrıca hadis ravisi olarak da bilinir. Ebû Ma'şer'in hayatı hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Başından kölelik geçmiş olan bir Sindli olup azat edilmiş ve meğaziyle ilgili birikimini Medine'de elde etmiştir. Bu sebeple mevali âlimlerdendir. Bazı rivayetlerde ümmi olduğunun ifade edilmesi, bu konudaki birikimini dinlediği âlimlerden elde ettiğini göstermektedir. Abbasîlerin üçüncü halifesi Mehdi tarafından vefatından yaklaşık on yıl önce hicrî 161 (m. 777) yılında Medine'den Bağdat'a götürülmüş ve hicrî 170 (m. 787) yılında Harun Reşid döneminde vefatına kadar burada yaşamıştır. Ebu Ma'şer'in rivayet aldığı hocaları arasında Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö. 108/726 [?]), Abdullah b. Ömer'in mevlası Nâfi (ö. 117/735), Saîd el-Makbûrî (ö. 125/743) gibi âlimler zikredilir. Öğrencileri arasında ise oğlu Muhammed, Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Hüseyim (ö. 183/799), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Vekî (ö. 197/812), Ebû Nuaym (ö. 219/834), Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (ö. 207/823), Abdürrezzâk (ö. 211/826-27) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi âlimler zikredilmektedir. Bazı kaynaklarda Ebû Ma'şer'in *Kitâbü'l-Megâzî* adlı bir kitabından bahsedilmektedir. Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte söz konusu kitabın bazı bölümleri İbn Sa'd, Vâkıdî ve Taberî tarafından eserlerine alınmıştır. Ayrıca onun *Târîhu'l-Hulefâ*' adlı bir kitabından da bahsedilir. Bu kitapta kendi dönemine kadar gelen olayları kronolojik olarak nakletmiştir. Taberî kendisinden yararlanmıştır. Bu kitabıyla Meğâzî adlı kitabının aynı kitap olması gerektiği kanaatinde olan araştırmacılar vardır. Ebû Ma'şer, Hz. Peygamber dönemi olaylarıyla ilgilenen ilk âlimler arasında sayılır. Zehebî, onu Urve, Zührî, İbn İshâk, Musa b. Ukbe, Leys b. Sa'd ve Ebû İshâk el-Fezârî, Velîd b. Müslim el-Vâkıdî, Yunus b. Bükeyr ve İbn Âiz ile birlikte âlimlerle birlikte zikretmektedir. Ebû Ma'şer, cerh ve tadil âlimlerinin çoğu tarafından cerh edilmiştir. Bununla birlikte güvenilir olduğunu söyleyen âlimler de olmuştur. Ancak o, daha çok meğazi âlimi olarak anılmıştır. Cerh ve tadil metodu açısından ona yönelik eleştirilerin kesin yargı olarak değerlendirilmesi isabetli bir yaklaşım olmaz. Rivayetlerinde farklı hadisleri tek hadis gibi (telfik) rivayet eden Ebû Ma'şer'in Hz. Peygamber dönemi hakkında etraflı nakillerde bulunduğu anlaşılmaktadır. İbn Sa'd'ın *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr* adlı eserinin önemli kaynaklarından biridir.

Abstract

Abū Ma'shar al-Sindī is one of the second-century sīra scholars. Many of his accounts appear in the early sīra sources, also he is known as a hadith transmitter. Our knowledge related to al-Sindī's life is rather limited. As an enslaved Sindī, first, he was freed and then acquired knowledge on maghāzī in Madina. For this reason, he is one of the *mawālī* scholars. Certain accounts denote that he is illiterate (*ummī*), therefore these accounts reveal that he acquired his knowledge through listening from other scholars. He was taken away from Madina to Bagdad in 161 (777) ten years before his death by the Mahdī, the third Abbasid caliph. He lived there up to his death in 170 (787) under the reign of Hārūn al-Rashīd. Among Abū Ma'shar's teachers, the names of scholars such as Muhammad b. Ka'b al-Kurazī (d. 108/726), Nāfi' mawlā Abdullah b. Omar (d. 117/735), and Sa'īd al-Makburī (d. 125/743) are mentioned. On the other hand, among his students were his son Muhammad, al-Layth b. Sa'd (d. 175/791), Hushaym (d. 183/799), Yazīd b. Hārūn (d. 206/821), Wakī' (d. 197/812), Abū Nu'aym (d. 219/834), Muhammad b. Omar al-Wākidī (d. 207/823), Abd al-Razzāk (d. 211/826-27), and Sufyān al-Thawrī (d. 161/778). Some of the sources attribute to Abū Ma'shar a book named *Kitāb al-Maghāzī*. But this work has not come down to us. However, some sections of the book are quoted by Ibn Sa'd, al-Wākidī, and al-Tabarī. Furthermore, sources attribute him another book namely *Tārīkh al-khulafā'*. In this book, he narrated the accounts up until his day chronological order. Also, al-Tabarī uses this book in his work. Yet, some scholars regard this book and his *Kitāb al-Maghāzī* as the same work. Abū Ma'shar is considered one of the early scholars interested in sīra of prophet Muhammad. In this regard, Zahabī mentions his name with the scholars such as Urwa, Zuhri, Ibn Ishāk, Mūsā b. Ukba, al-Layth b. Sa'd, Abū Ishāk al-Fazārī, Walīd b. Muslim, al-Wākidī, Yūnus b. Bukayr, Ibn Ā'iz. Abū Ma'shar was disparaged by most of the scholars of *djarh* and *ta'dīl*. Still, some scholars declared him trustworthy. However, he is mostly known as a maghāzī scholar. Therefore, it is not an acceptable approach to consider the criticism towards him in terms of the methodology of *djarh* and *ta'dīl* as an ultimate judgment. Abū Ma'shar gives detailed information related to the time of the prophet by narrating different accounts in a single combined account (*talfīk*). He is also one of the major sources of Ibn Sa'd's book *Kitāb al-Tabakāt al-kabīr*.

SİYERİN ÖNCÜLERİ: MA'MER B. RAŞİD
(Pioneers of Sīrah: Ma'mar b. Rāshid)

Mahmut Kelpetin

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
Associate Professor, Marmara University, Theology Faculty
Department of Islamic History
İstanbul, Turkey
mahmut.kelpetin@marmara.edu.tr
orcid.org/0000-0002-6041-4964

Özet

Erken dönem İslâm âlimlerinden Ma'mer b. Rāshid çok yönlü bir âlimdir. Başta siyer ve hadis alanları olmak üzere İslâmî ilimlerin pek çok dalıyla meşgul olmuştur. Basra'da doğup büyüyen Ma'mer, ilim tahsili için Hicaz ve Yemen bölgelerindeki önemli ilmî merkezlere yolculuklar gerçekleştirmiştir. Burada bulunan önemli hocalardan dersler almıştır. Ma'mer'i ilmî anlamda ayrıcalıklı kılan önemli hususlardan biri, hocalarını mezhebi ve siyasî görüşlerine göre tasnif etmemesidir. Bu nedenle Şîi ve Mutezîli hocalardan da istifade ettiği bilinmektedir. Ma'mer'in hocaları arasında İbn Şihâb ez-Zührî'nin özel bir yeri vardır. İlk defa Medine'de tanıştığı hocasından asıl istifadesi Zührî'nin Emevî sarayı ile irtibatlı olduğu dönemde gerçekleşmiştir. Hocasının ölümünden sonra yaşamının son dönemini geçireceği Yemen'e taşınan Ma'mer, ilmî faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Ma'mer'in siyer alanında önemli eseri *el-Megâzi'*dir. Çağdaşı İbn İshak ile mukayese edildiğinde eserin bazı eksikleri dikkat çekmektedir. Özellikle kronoloji konusunda bir düzenin olmaması eserde bu hususlardan birisidir. Bununla birlikte megâzi türünün en eski örneklerinden ve o döneme ilişkin bilgileri veren ilk elden kaynak olması açısından değerlidir. Yine Yemen'de ilk defa eser tasnif edip hadislerin naklinde önemli bir yere sahip olan Ma'mer'in hadis alanındaki çalışması *el-Câmi'*, günümüze ulaşan en eski hadis kaynaklarından birisidir. Aynı zamanda bu eser, Camî türüne ait çalışmaların da ilk örneğini teşkil etmektedir. Ma'mer'in yazılı eserlerinin günümüze ulaşmasında talebesi Abdürezzâk es-San'ânî'nin önemli katkısı olmuştur.

Abstract

Ma'mar b. Rāshid, one of the early muslim scholars, was a multipotentialite scholar. He studied several branches of Islamic sciences, primarily hadīth and sīrah (life of Prophet Muhammad). Ma'mar was born in Basra and to extend his knowledge he made several trips to important scientific centers in Yemen and Hijāz. What makes Ma'mar distinguished is that he didn't sort his teachers according to their sect and political preferences. Thus, he benefited from teachers that are said to be Shī'ite or Mu'tazilī. Among Ma'mar's teachers, Ibn Shihāb al-Zuhrī holds a special place. Ma'mar met him in Madina for the first time and became his student when al-Zuhrī's became affiliated with Umayyad Court. After al-Zuhrī's death, Ma'mar moved and settled in Yemen where he would spend last period of his life. He resumed his studies in Yemen until his death. Ma'mar's most significant work is *al-Maghāzī*. Compared to his contemporary Ibn Ishak, Ma'mar's work has some indeficiencies. First of all *al-Maghāzī* lacks a chronological order. However, it is very valuable in that it is one of the oldest examples of the maghāzī genre and is a first-hand source that gives information about that period. al-Jāmi', the work of Ma'mar, who was the first to classify works in Yemen and has an important place in the transmission of hadīths, is one of the oldest hadīth sources that have survived to the present day. At the same time, this work constituted the first example of the works of the jāmi' genre. 'Abd al-Razzāq al-Şan'ānī, who is also his student, has made an important contribution to bringing Ma'mar's written works to present day.

SİYERİN ÖNCÜLERİ: VELİD B. MÜSLİM (ö. 195/810)

(Pioneers of The Sira: Velîd b. Müslim (d. 195/810))

Ömer Sabuncu

Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü
Associate Professor, Harran University, Theology Faculty, Department of Islamic History
Şanlıurfa, Turkey
omersabuncu@harran.edu.tr
orcid.org/0000-0001-8424-8481

Özet

Câhiliye Araplarında gündelik hayatta yazı yaygın değildi. Hz. Peygamber'in yazıya önem vermesi, Kur'an'ın yazıya geçirilmesi Araplar arasında yazının kısa zamanda gelişmesine ve yayılmasına katkı sağladı. Ayrıca Hz. Peygamber'in hayatı hakkındaki bilgilerin muhafazası düşüncesi erken dönemde yazı kültürünü geliştirdi. Müslüman tarih yazıcılığı da bu süreçte gelişti. Hadis, siyer-megâzî, tarih, tabakat, ensab ve coğrafya gibi çeşitli alanlarda birçok eser yazılmasıyla zamanla önemli bir ilmî bir literatür oluşmaya başladı. Bu ilmî literatürün temelini Hz. Peygamber'in hayatını ve yaşadığı dönemi konu alan siyer oluşturmaktadır. Önceleri hadis ve siyerle ilgili rivayetler aynı kişiler tarafından derlenirken, ikinci yüzyılda siyer alanıyla ilgili rivayetlerin hadis rivayetlerinden ayrıldığı; siyer ve hadisle ilgilenen bazı âlimlerin eserler telif ettiği görülmektedir. Bu müelliflerden biri de Ebü'l-Abbâs el-Velîd b. Müslim ed-Dımaşkî'dir (ö. 195/810). 119 (737) yılında dünyaya gelen Velîd b. Müslim ailesinin diğer fertleri gibi ganimetten devletin payına düşen humus içinde yer alan bir köle olarak Emevî Valisi Mesleme b. Abdülmelik'in ailesinin hizmetine verildi. Abbâsîler yönetimi ele alınca onların mülkiyetine geçti ve Fazl b. Sâlih b. Ali tarafından azat edildi. Buna rağmen Velîd önceki sahiplerinden Saîd b. Mesleme'ye gidip kölelik ücretini ödeyerek bizzat hürriyetini kazandı. Zamanın önemli âlimlerinden birçok ilim dalında dersler aldı. Pek çok öğrenci yetiştirdi. Rivayetleri Kütüb-i Sitte'de yer alan ve çok hadis rivayet ettiği belirtilen Velîd, Şam bölgesinin önde gelen muhaddislerinden olup ricâl âlimleri tarafından genellikle sika diye nitelendirilmekle birlikte hakkında bazı tenkitler de mevcut olduğu rivayet edilmektedir. Velîd'in, bir kısmı kısa uzun cüzlerden oluşan yetmiş civarında kitap yazdığı kaydedilmekte; zamanının şartları göz önüne alındığında kendisi velûd bir müellif olarak kabul edilmektedir. Kendisine ahkâm hadislerini içeren *Kitâbü's-Sünen*, ayrıca *Kitâbü'l-Megâzî*, *et-Târîh* ve *Siyerü'l-enbiyâ'* adlı eserler nispet edilmiştir. Bu tebliğde Velîd b. Müslim'in hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Abstract

Writing was not common in the daily life of the Jahiliyya Arabs. The Prophet's emphasis on writing and the writing of the Qur'an contributed to the development and spread of writing among the Arabs in a short time. Also, the idea of preserving information about the life of the Prophet developed the culture of writing in the early period. Muslim historiography also developed in this process. With the writing of many works in various fields such as hadith, siyer-megâzî, history, strata, ensab and geography, an important scientific literature began to form over time. The basis of this scientific literature is the sirah is about the life of the Prophet and the period in which he lived.

While the hadith and the narrations about the sirah were compiled by the same people in the past, it was stated that in the second century, the narrations about the sirah field were separated from the hadith narrations; It is seen that some scholars who are interested in sirah and hadith have copyrighted works. One of these authors is Ebü'l-Abbas al- Walīd b. Muslim ed-Dimaşkî (d. 195/810). Born in 119 (737) Walīd b. Muslim, like other members of the family, he was given the service of the Umayyad Governor Mesleme b. Abdülmelik's family. When the Abbasids took over the administration, it became their property and he was freed by Fazl b. Salih b. Ali. Despite this, one of the previous owners of Walīd, he personally won his freedom by going to Said b. Maslama and paying the wages of slavery. He took lessons in many branches of science from the important scholars of the time. It has produced many students. Walīd, whose narrations are in Kutub-i Sitte and who is stated to have narrated many hadiths, is one of the leading hadith scholars of the Damascus region, although he is generally described as a sika by the scholars of the Damascus, but there are also some criticisms about him. It is recorded that Walīd wrote about seventy books, some of which are short and long juz; Considering the conditions of his time, he is accepted as a prolific author. He was attributed the works called Kitâbü's-Sünen, which includes the hadiths of the decree, as well as *Kitâbü'l-Megâzî, et-Târîh* and *Siyerü'l-enbiyâ'*

HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA DİNÎ İLİMLERİN GELİŞMESİNDE EMEVÎ HALİFELERİNİN ROLÜ: HİŞAM B. ABDÜLMELİK ÖRNEĞİ

(The Role of the Umayyad Caliphs in the Development of Religious Sciences in the Second Century of Hijrah: The Case of Hisham b. Abdulmelik)

Mücahit Orkun İKİNCİ

Araştırma Görevlisi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Researcher Assistant, Kilis 7 Aralık University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History
Kilis, Turkey
orkun.ikinci@kilis.edu.tr
orcid.org/0000-0002-2593-8121

Özet

Emevîler dönemi, pek çok alanda İslam toplumunun büyük ilerleme ve gelişme kaydettiği bir dönem olmuştur. Miladî 661 yılında Muâviye b. Ebû Süfyân'ın (ö.60/680) hilafete gelmesinden, Emevîler'in son halifesi II. Mervân'a (ö.132/750) kadar İslam Devleti'nde; yapılan büyük fetihler ile askeri alanda, tarih içerisinde farklı mevkilerde bulunarak hizmet etmiş ve işinin ehli devlet adamlarıyla siyasi-idari alanda ve özellikle bu devirde yaşamış çeşitli uzmanlık alanlarına mensup ilim adamlarının kıymetli çalışmalarıyla da bilim ve kültür alanında önemli gelişmeler olmuştur. Bunlarla birlikte bu dönemde dini ilimler olan; hadis, fıkıh, tefsir ve kelam ilimlerinde de eşsiz yerleri olan alimler yaşamış ve bu din alimleri kaynak ve yöntem açısından bahsettiğimiz ilim dallarına büyük katkılarda bulunmuşlardır. Söz konusu alimlerin büyük bir çoğunluğu da II. Asırda yaşamış olan kişilerdir. Söz gelimi Hicri II. Asırda; tefsir ilminde, Kur'an ayetleri hakkında Hz. Peygamber'den, sahabeden ve tabiinden aktarılan rivayetler tedvin edilmeye başlanmış ve tefsir ilminin nüvesini teşkil edecek ilk eserler kaleme alınmıştır. Hadis ilminde de benzer şekilde gelişmeler cereyan etmiş; Medine, Mekke, Basra, Kûfe ve Şam gibi yerlerde pek çok bilgin hadis rivayeti işiyle iştigal etmiştir. Öte yandan Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'in (ö. 101/720) de emri ile Resûlullah'ın hadislerinin unutulmaması ve ondan başkasına ait olan sözlerle karışmaması için devrin büyük alimi İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742) tarafından hadis rivayetleri tedvin edilmeye başlanmıştır. Bir hadisi veya bir sözü ilk söyleyene nispet etmek için senedinde yer alan râvilerin isimlerini zikretme anlamında olan isnad usulü de bu dönemde uygulanmaya başlanmıştır. Fıkıh ilminde ise Medine merkezli Ehl-i Hadîs ve Kûfe merkezli Ehl-i Re'y ekolleri ortaya çıkmış, Kur'an ve Sünnet'te açıkça atıfta bulunulmayan hususlarda devrin fakihleri ve müçtehitleri içtihatlar ortaya koymuşlardır. Akîde/Kelâm ilminde de daha çok Hz. Osman'ın (ö.35/656) Şehadeti ile başlayan iç karışıklıklar ve daha sonra Emevîler devrinde meydana gelen Kerbelâ Olayı, Harre Vak'ası, Zeyd b. Ali İsyanı vb. trajik olaylar özelinde; devlet başkanlığını kimin hak ettiği, karşı karşıya gelen iki Müslüman fırkadan hangi tarafın haklı olduğu, büyük günah işleyeninin durumu ve kader problemi başlıkları devrin bilginlerince incelenmiş, konu hakkında farklı görüş ve çözümler geliştirilmesi sebebiyle, Hârîcîler, Mürcie, Cebriyye, Kaderiyye ve Şîa gibi ekoller meydana gelmişlerdir. Dolayısıyla Emevîler dönemi, dini ilimlerin tarihi seyri açısından kilit bir öneme sahiptir. Öte yandan söz konusu devirde yetişen ve yaşayan alimlerin bu gelişim ve ilerlemede eşsiz rolüne gölge düşürmemek üzere, devrin bazı halifelerinin de önemli katkılarının olduğu belirtilmelidir. Zira on dört Emevî halifesi içerisinde dinden uzak yaşantılarıyla ön plana çıkan birkaç isim hariç geri kalan diğerleri, dini ilimler ile yakından ilgilenmiş veya bu alanda olan alimleri ve yaptıkları ilmi faaliyetleri çeşitli açılardan desteklemişlerdir. Bu çalışmada ise dini ilimlere ve alimlere olan yakınlığı ile ön plana çıkan Hişâm b. Abdülmelik'in (ö.125/743) kendi devrindeki ilmi faaliyetlerle ve din bilginleri ile olan münasebeti ve dini ilimlerin gelişimine olan katkısı incelenecektir. Dolayısıyla Emevîler'in bu halife özelinde Hicri II. Asırda söz konusu ilimlerin gelişimine olan katkısı ve etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır.

Abstract

The Umayyad period was a period in which Islamic society made great progress and development in many areas. In 661 Mu'āwiya b. Abī Sufyān 's (d. 60/680) coming to the caliphate, until the last caliph of the Umayyads Marwān II (d. 132/750), in the Islamic State ; made in the military field with the great conquests, to be served performing different position in history have , and business savvy statesmen with political-administrative area, and in particular lived in this cycle several members of the expertise scholars of their precious work in the science and culture experienced there have been important developments. . Along with this, the religious sciences in this period; scholars who had unique places in the sciences of religious such as; hadith, fiqh, tafsir and kalam lived and these religious scholars made great contributions to the branches of science we mentioned in terms of sources and methods. The majority of the scholars in question. They are people who have lived through the centuries. For example, in the second hijri century; In the science of tafsir, about the verses of the Qur'an, The narrations transferred from the Prophet, his companions and his followers began to be compiled and the first works that would constitute the core of the science of tafsir were written. Similar developments took place in the science of hadith; In places such as Medina, Mecca, Basra, Kufa and Damascus, many scholars were engaged in the transmission of hadith. On the other hand, the Umayyad caliph have Umar (II) b. 'Abd al-'Azīz (d. 101/720) in order to words of the Prophet of God to forget and not confused with words that it belongs to someone else of the tradition large intake of transfer Ibn Shihāb al- Zuhri (ö.124 / 742) by hadith have been started to the codification. The method of isnad, which means to mention the names of the narrators in the certificate in order to attribute a hadith or a word to the first person, was also started to be applied in this period. In the science of fiqh, Medina-centered Ahl- i Hadith and Kufa -centered Ahl al- Ra'y schools emerged, and the jurists and mujtahids of the period put forward ijthahs on issues that were not explicitly referred to in the Qur'an and Sunnah. In the more Aqīda / Kalām that started with the Martyrdom of 'Uthmān b. 'Affān (d. 35/656) and then the Karbalā Incident that took place during the Umayyad period, al-Ḥarra Incident, Zayd b. 'Alī b. al-Ḥusayn Rebellion etc. specific to tragic events; The titles of who deserves the presidency, which side is right among the two Muslim factions facing each other, the situation of the grave sinner and the problem of fate were examined by the scholars of the period, and because of the development of different views and solutions on the subject, schools such as Kharijites, Murji'a, al-Jabriyya, al-Ḳadariyya and Shī'a emerged they have come. Thus the Umayyad's importance, the key terms of the history of religious studies course one has importance. On the other hand, it should be noted that some caliphs of the period also made important contributions, so as not to overshadow the unique role of the scholars who grew up and lived in this period in this development and progress. Because, among the fourteen Umayyad Caliphs, except for a few names who came to the forefront with their lives far from religion, the rest were closely interested in religious sciences or supported the scholars and their scientific activities in this field from various aspects. In this study the religious sciences and its proximity to the fore with the scholar Hishām b. 'Abd al-Malik 's (d.125/743) scientific activities in his time, his relations with religious scholars and his contributions to the development of religious sciences will be examined. Therefore, for these caliph of the Umayyads, it will be tried to determine the contribution and effect on the development of the mentioned sciences in the hijri second century.

ABBÂSÎ İHTİLÂLİ'NİN RESMÎ TARİHİ VAR MI?
AḤBÂRÜ'D-DEVLETİ'L-'ABBÂSİYYE
(Is There an Official History of the 'Abbāsīd Revolution?
Akhbār al-Dawla al-'Abbāsiyyah)

Öznur ÖZDEMİR

Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Dr., Sakarya University Theology Faculty, Department of Islamic History and Art
Sakarya, Turkey
oznurozdemir@sakarya.edu.tr
orcid.org/0000-0003-2379-538X

Özet

Abbâsî İhtilâli hicrî ikinci yüzyılın Müslüman dünyasına damga vuran en önemli olaydır. Abbâsiler otuz yılı aşkın gizli bir da'vet döneminin ardından Horasan'dan hareket eden ve giderek büyüyen bir ordu ile batıya yönelmiş, Emevî Devleti'ni sona erdirerek hilafeti devralmışlardır. İhtilâl üzerine detaylı araştırmalar yapılmış ve modern dönemde bu konuda geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. *Ahbârü'l-Abbās* adıyla bilinen ve 1955 yılında Bağdat'ta bulunan bir el yazması Abbâsî İhtilâli tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu kaynak, İslam'ın ilk yıllarından Abbâsî İhtilâli'nin sonuna (132/750) kadar olan rivayetleri içermektedir. Eser, Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ı ve Abbâsî hanedanını yücelten bir üslupta yazılmıştır. İhtilâl hakkında cevapsız kalan birçok soruya ışık tutması sebebi ile kaynağın bulunuşundan sonra bu konuda çalışma yapanların dikkatlerini çekmiştir. Elton Daniel, eseri incelemek üzere kaleme aldığı, "The Anonymous 'History of the Abbasid Family' and its Place in Islamic Historiography" adlı makalesinde kaynağı "elimizdeki taze kaynaklardan en önemlisi" olarak tanımlarken, Faruk Ömer (*The Abbasid Caliphate 132/750-170/786*), Moshe Sharon (*Black Banners From the East I,II*), Salih Said Agha (*The Revolution Which Topped Umayyads: Neither Arabs Nor 'Abbāsīd*) gibi birçok tarihçi bu alanda meşhur olmuş eserlerinde onu Abbâsî davetinin ana kaynağı olarak görmüşler ve teorilerini bu kaynaktaki bilgiler ışığında şekillendirmişlerdir. Eserin bulunan nüshasının ilk sayfaları eksik olduğu için yazarı bilinmemektedir. Bununla birlikte eseri *Aḥbârü'd-Devleti'l-'Abbāsiyye ve fihî aḥbârü'l-'Abbās ve veledih* adıyla neşreden Abdulaziz Dûrî, yazarının İbnü'n-Nettâh (ö. 252/866) olabileceği konusunda görüş bildirmiştir. Abbas el-Azzâvî de Abbâsî Devleti'ne dair nesir türünde kitap yazan ilk müellifin İbnü'n-Nettâh olduğu ileri sürmüştür. Fakat eserin ihtiva ettiği bazı rivayetler incelendiğinde, daha erken bir dönemde, üçüncü Abbâsî Halifesi Mehdî döneminde (775-785) yazıldığı intibahı uyanmaktadır. Örneğin eserde yer alan birçok rivayette Abbâsilerden yalnızca üç halifenin ismi zikredilmiş, sonrası müphem bırakılmıştır. Eserin sonunda bulunan halifeler listesine bakıldığında ise en son kaydedilen Halife Mütevekkil'in yanına "Allah ömrünü uzun etsin, günümüzün halifesidir" notu düşülmüştür. Fakat bu ayrıntı, eserin bu dönemde yazıldığını değil, ancak bu dönemde istinsah edildiğini gösterir. Bu ilaveye benzer şekilde, eserde zikredilen rivayetlerin sened ve metin kısımlarında bulunan ve Dûrî'yi üçüncü yüzyıla yönlendiren detayların sonradan eklendiği düşünülebilir. Eserin içerdiği rivayetler, Abbâsilerin izlemiş olduğu siyaset bakımından değerlendirildiğinde de ikinci yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilebilir. Çünkü Abbasilerin öncelikle Hz. Ali soyundan olan Muhammed b. Hanefiyye ve oğlu Ebû Haşim'in vasiyetiyle hareket ettikleri fakat zamanla Hz. Abbas'ı yücelterek onlardan ayrılıp kendi meşruiyetlerini sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu bildiri ile Abbâsî İhtilâli'nin en önemli kaynağı ve Abbâsî meşruiyetinin propaganda aracı olarak görülen, yazarı, adı ve hangi tarihte yazıldığı bilinmeyen bir eser ele alınacaktır. Eserdeki dikkat çekici rivayetler

incelenecek ve eserin ikinci yüzyıla ait olabileceğini gösteren detaylar tartışılacaktır. Böylece Abbâsî İhtilâli'nin tarih yazıcılığının şekillenmesindeki etkisi ortaya konulacaktır.

Abstract

The 'Abbāsīd Revolution is the most important event for the Muslim world of the second century after the hijra. After a clandestine invitation period, which lasted more than thirty years and centered in Khurasan, the 'Abbāsīds operated towards the west with a growing army. They destroyed the Umayyad State and took the Caliphate. Extensive research has been done on the Revolution and a wide literature has emerged on this topic in the modern period. The manuscript known as *Akhbār al-Abbās*, which was found in 1955 in Baghdad, has an essential place in the history of the 'Abbāsīd Revolution. This historical report includes riwayat from the first years of Islam until the end of the 'Abbāsīd Revolution (132/750). This book had been written in a promoting way of Prophet Muhammad's uncle Abbas and the 'Abbāsīd dynasty. Since it sheds light on many unanswered questions about the Revolution, it has drawn the attention of those who work on this issue after its discovery. Elton Daniel, in his article titled "The Anonymous History of the 'Abbāsīd Family and its Place in Islamic Historiography", examines the manuscript and defines it as "the most important of the fresh sources". Also, with their well-known books, Farouq Omar (*The 'Abbāsīd Caliphate 132/750-170* /786), Moshe Sharon (*Black Banners from the East I, II*), Salih Said Agha (*The Revolution Which Toppled Umayyads: Neither Arabs nor 'Abbāsīd*), regard it as the main source of the 'Abbāsīd *da'wa* (invitation or mission). And they have shaped their theories in the light of the information given in the source. Unfortunately, because the first pages of the manuscript are missing, the author is unknown. However, 'Abd al-'Azīz al-Dūrī, who published this book in title *Akhbār al-Dawla al-'Abbasiyyah wa fihi akhbār al-'Abbas wa wuldihi*, stated that its author could be Ibn al-Nattāh (d. 252/866). Abbas al-Azzavi also claimed that Ibn al-Nattāh was the first author to write a book about the 'Abbāsīd State. However, some of the narrations in the book demonstrate that it was written in the third 'Abbāsīd Caliph Mahdī (775-785). For example, in many narrations in work, only three caliphs among the 'Abbāsīds are mentioned; the others were ambiguous. At the end of the manuscript, a list of 'Abbāsīd caliphs and a note "Our Caliph, may Allah prolong his life" in the last column (Caliph Mutawakkil). However, this detail is not a sign of its writing date but for copy date. Thus, similar to this addition, the matn and isnad parts of the traditions could lead Dūrī to find its author in the third century. On the other hand, if the narrations are evaluated regarding the 'Abbāsīd politics, it is clear that it was written in the second century. Because the 'Abbāsīds followed the *wasiyya* of Muhammad Ibn al-Hanafiyya (Ali b. Abī Tālib's son) and his son Abū Hashim first, then acted by justifying their right on Caliphate separate from the Alid branch. But later, it is seen that they tried to alienate from them and tried to provide their legitimacy by glorifying Abbas. In this paper, the most crucial source for the 'Abbāsīd Revolution and propaganda tool of the 'Abbāsīd legitimacy, whose author, name, and writing date are unknown, will be discussed. The remarkable narrations will be examined, and the details which show the possibility that the book had been written in the second century will be discussed. Thus, the effect of the 'Abbāsīd Revolution on the shaping of historiography will be shown.

**KÜLTÜR VE
EDEBİYAT**
(الثقافة والآداب)
(4)

استقدام العلماء وأثره على الحياة العلمية في بغداد في القرن الثاني الهجري

(Bringing Scholars and its Impact on the Scientific Setting in Baghdad in Second Hijri Century)

محمود علي عبد الله علي

Mahmud Ali Abdullah Ali

دكتور مدرس ، جامعة الأزهر، كلية اللغة العربية بأسسوط ، قسم التاريخ والحضارة

Department of History and Civilization, Faculty of Arabic Language, Assuit, Al-Azhar University

أسسوط / جمهورية مصر العربية

mah56403@gmail.com

orcid.org/0000-0002-4064-7859

الملخص

قام الخلفاء العباسيون خلال القرن الثاني الهجري باستقدام العديد من العلماء والفقهاء من المدن والولايات الأخرى إلى بغداد عاصمة الخلافة العباسية وحاضرة العالم الإسلامي آنذاك ، ولا شك أن المكانة العظيمة التي حظى بها العلماء، بالإضافة إلى رغبة بعض الخلفاء في الاستعانة بهم، وبذلل الأموال والعطايا الجزيلة إليهم شكّل حافزاً لهم شجعهم على القدوم إلى بغداد، خاصة أن الخلفاء العباسيين فتحو أبواب قصورهم العامرة للعلماء والأدباء والفقهاء وأرباب الفكر في شتى العلوم.

بل إن هناك منهم من كان يوصي ولي عهده بتقريب العلماء والاستعانة بهم، ليس هذا فحسب بل شجعوا بعضهم على التأليف والتصنيف، إذ أن العلماء كانوا قبل ذلك يتكلمون من حفظهم أو يروون العلم من صحف غير مرتبة، حتى شرع العلماء المسلمون في القرن الثاني الهجري في تصنيف الحديث والتفسير والفقهاء واللغة والتاريخ وأيام الناس، كما عمل الخلفاء العباسيون على استقدام العديد من المترجمين لنقل المخطوطات والكتب من اللغات الأخرى إلى اللغة العربية، وأنفقوا عليها الأموال الطائلة، ولا شك أن مثل هذا الأمر كان له أثره في تكوين العلوم الإسلامية وتشكلها، ومن ثمّ ازدهار الحياة العلمية آنذاك .

وترجع أهمية الدراسة إلى كونها تلقي الضوء على تلك الجهود التي بذلها الخلفاء العباسيون من أجل استقدام العلماء من المدن والبلدان الأخرى إلى بغداد، والدور الذي قام به هؤلاء العلماء في إثراء الحياة العلمية هناك . وتهدف الدراسة إلى ربط الماضي بالحاضر عن طريق دراسة تلك الأسباب التي حفزت العلماء على القدوم إلى بغداد، بدلاً من فرار العلماء في وقتنا الحاضر من عالمنا الإسلامي إلى الدول الأخرى، وكذلك تبصير المسلمين بحضارتهم وإسهاماتها في تقدم الإنسانية .

هذا وقد خلصت الدراسة إلى عدد من النتائج ، لعل من أهمها : أنه كان للخلفاء العباسيين دور كبير في استقدام العلماء إلى بغداد، وأنهم استخدموا كافة وسائل التحفيز والتشجيع والترغيب لاستقدام العلماء إلى بغداد ، وعملوا على حثهم على التأليف والتصنيف في مختلف العلوم، كما بالغوا في إكرامهم وإجلالهم . كذلك كان للعلماء القادمين إلى بغداد دور كبير في ازدهار الحياة العلمية في بغداد في القرن الثاني الهجري ، وكان لإقدامهم على التصنيف والتأليف الدور الأكبر في تكوين العلوم الإسلامية وتشكلها في القرن الثاني الهجري.

Abstract

Within the 2nd century AH, Abbasid caliphs appointed a number of scholars and jurists from other cities and states in Baghdad, the capital of Abbasid caliphate and metropolis of Islamic World at that time. The great position the scholars had, as well as some caliphs' desire to seek their assistance, and to spend money and give gifts certainly encouraged them to go to Baghdad since the Abbasid caliphs kindly welcomed scholars, authors, jurists, and intellectuals in various fields of science. Some caliphs recommended their crown princes to make scholars closer, and seek their assistance. Additionally, others encouraged them to compose and categorize since scholars had been improvising from what they had memorized or learning from unorganized pages until Muslim scholars embarked in the 2nd century AH on categorizing hadith, interpretation, fiqh, languages, and history and peoples' diaries. Besides, the Abbasid caliphs appointed several translators to translate manuscripts, and books from other languages into Arabic, and spent a lot of money on them. Undoubtedly, such a process had its impact on the composition of Islamic science, accordingly, the flourish of scientific setting at that time.

The importance of the study springs from shedding light on these efforts made by the Abbasid caliphs in order to bring scholars from other cities and countries to Baghdad, and the role those scholars had in enriching the scientific setting there. The study aims to relate the past to the present by studying these reasons motivating scholars to go to Baghdad rather than to flee from our Islamic World to other countries as it is occurring at our present time, and to enlighten Muslims about their civilization and its contributions to the progress of humanity.

The study concluded with a number of findings. Perhaps the most important of which are: that the Abbasid caliphs had a great role in bringing scholars to Baghdad, employed all means of motivation, encouragement, and willingness to bring scholars to Baghdad, urged them to compose and categorize in different fields of science, and overvalued the scholars' status. Furthermore, scholars coming to Baghdad had a great role in not only flourishing the scientific setting in Baghdad in the 2nd century AH, but also in composing the Islamic science in the 2nd century AH thanks to their initiative to compose and categorize.

جهود المرأة المسلمة العلمية خلال القرن الثاني الهجري
(The Scientific Efforts of Muslim Women During the Second Century of Hijrah)

عقيلة حسين

Akila HOCINE

1 أستاذة دكتور كلية العلوم الإسلامية - جامعة الجزائر
Professor in College of Islamic Sciences- Algeria University

الجزائر - الجمهورية الجزائرية

akila10ho@gmail.com

orcid.org/0000-0003-2879-7771

الملخص

بسم الله الرحمن الرحيم والصلاة والسلام على أشرف المرسلين، يعتبر القرن الثاني الهجري من القرون الزاهرة بالعلوم والمعارف. وإذا كان القرن الأول هو قرن الصحابة -رضوان الله عليهم- وجهودهم العلمية. فأن القرن الثاني هو قرن تدوين الحديث النبوي الشريف. فبعدما جمع القرآن الكريم ودوّن وشكّل في المصاحف تعد عملية تدوين السنة النبوية واحدة من أهم العمليات في تاريخ الإسلام على نحو عام، وحظى الدرس الحديثي بمكانة خاصة و متميزة من حيث قيمتها وأهميتها، فيها ما هو منهجي، وما هو نقدي، وما هو عقدي، وما هو أصولي، وما هو فقهي استنباطي، وما هو حضاري. وبناء على هذا فهي بوابة رئيسة لأكثر من مجال، وميدان خصب بالدلالات والإشارات، ومفتاح للرؤية الشمولية والنسق العام الذي تحرك في إطاره المحدثون في خدمتهم للسنة النبوية وعنايتهم بها، وهي الواجهة التي تعكس حقيقة اتجاهاتهم واختياراتهم، الأمر الذي يجعل من هذه القضية إحدى القضايا التي تتطلب الدرس العميق والبحث الموسع. في الحديث الذي أخرجه الإمام مسلم في صحيحه، قول الرسول صلى الله عليه وسلم (خير أمتي القرن الذين يلوني، ثم الذين يلونهم، ثم الذين يلونهم). الرواية في القرن الثاني الهجري : الحديث في عصر أواسط التابعين (أوائل القرن الثاني الهجري): وجاء عصر تابعي التابعين، ويعُدّ قريب العهد بالصدر الأول للإسلام (عصر الصحابة و كانت موجودة في بدايتها ولكنها تطورت في القرن الثاني، واحتاج الأمر إلى عناية أكبر بالسنة، ووضعت المناهج التي يسير عليها نقاد الحديث من أجل المحافظة على السنة من الوضع والتحريض والخطأ.ويمكن أن نجمل ما جد في القرن الثاني الهجري، ورفع إلى المزيد من توثيق السنة في النقاط الآتية: وفاة الصحابة الذين كانوا يحفظون السنة، ويوشك أن يتوفى التابعون الذين تلقوها منهم.- كثر الوضع في الحديث والخطأ فيه؛ لأنه نشأ قوم من أتباع التابعين ليس عندهم من التورع عن الكذب، والحيلة - استطالة السند، وتعذر مقابلة جميع الرواة الذين يوصلون الأحاديث إلى رسول الله-. نشأة المذاهب الفقهية، وأدى الاختلاف بينها إلى أن يبذل أئمة كل مذهب توثيق ما عندهم من الأحاديث ومناقشة مخالفاتهم، وخاض غمارها الأحناف والشافعية، وأصحاب مالك رحمهم الله أجمعين. لم تُدَوّن السنة في أول الأمر تدويناً شاملاً، خوفاً من اختلاطها بالقرآن، أما الآن فقد زال هذا الخوف؛ لكثرة الحافظين والكتّابين لها. وقام البحث على الإشكالية: إذا كانت لطبقة تابعي التابعين وبعض التابعين في بداية القرن الثاني جهوداً في الجمع والنقل والرواية والتدوين فما هي جهود النساء العلمية في هذا القرن؟ هل كثرت أم قلت مقارنة بالقرن الأول الزاخر؟ ماهي الأسباب والمبررات لقلة الإسهامات العلمية للمرأة المسلمة؟ وخطة البحث: المبحث الأول: عناية الإسلام بالمرأة المسلمة وتشجيعها على العلم. المبحث الثاني: مفهوم السنة والسند والرواية. المبحث الثالث: جهود المرأة العلمية في القرن الثاني. المبحث الرابع: تأثير الصحابييات والتابعيات على هذه الحقبة في الرواية. المبحث الخامس: طبقات تابعي التابعيات في هذا القرن. المبحث السادس: تأثير الروايات النسوية على القرون الموالية. وسأعتمد في هذا البحث على المنهج التاريخي لأن البحث ومحاور الملتقى تتعلق بحقبة تاريخية مهمة من تاريخ العلوم عند المسلمين. والمنهج التحليلي لأن البحث يتطلب ذلك.

Abstract

Scientific efforts of Muslim women During the second century AH, The second century AH is considered one of the prosperous centuries in science and knowledge. In this century, the efforts of the Companions of the Prophet, may God be pleased with them, were. And it was in it that the Holy Qur'an was collected in the Qur'an. And the second century is the century of codification of the Prophet's hadith. The methods followed by hadith critics were developed in order to preserve the Sunnah from fabrication, incitement and error. We can summarize what happened in the second century AH, and raise to more documentation of the Sunnah in the following points:

The death of the Companions who memorized the Sunnah, and the followers who received it are about to die. Who are they? The hadith lesson was given a special and distinguished position in terms of its value and importance, in which it is methodological, what is critical, what is contractual, what is fundamental, what is jurisprudential, deductive, and what is civilized.

Based on this, it is a main gateway to more than one field, The hadith that Imam Muslim included in his Sahih, the saying of the Messenger, may God's prayers and peace be upon him, ((The best of my nation is the generation who are next to me, then those who follow them, then those who follow them. The novel in the second century AH: Hadith in the era of the middle followers (early second century AH): The era of Tabie and Follower of the Followers and it is very close to the first era of Islam (the era of the Companions and it was present at its beginning, but it developed in the second century, first, the Sunnah was not comprehensively written down, for fear of mixing it with the Qur'an, but now this fear has disappeared; For the large number of memorizers and writers of it. The research was based on the problem: If the class of the followers of the followers and some of the followers at the beginning of the second century made efforts in collection, transmission, narration and codification problematic search What are the scientific efforts of women in this century? Search Plan Islam's care for the Muslim woman and her encouragement to knowledge.

The concept of the Sunnah, the chain of transmission, and the narration Women's Scientific Efforts in the Second Century The impact of the companions and the followers on this era in the novel. Follow the followers in this century The influence of feminist narratives on the following centuries.

BÖYLE SÖYLEDİ EBÛ MİHNEF: MAKTELÛ'L-HÛSEYN'LERİN İÇERİK VE ÜSLUBUNA ETKİSİ AÇISINDAN EN MEŞHUR ARAPÇA MAKTELİ YENİDEN OKUMAK

(Thus Spoke Abū Mikhnaf: Re-Reading The Most Famous Arabic Maqṭal in Terms of its Effects On The Content And Style of *Maqṭal al- Ḥusayn*)

Elnura Azizova

Doç. Dr., Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü, Din Bilimleri Anabilim Dalı
Associate Professor, Azerbaijan Institute of Theology, Department of Religious Studies
Baku, Azerbaijan
elnuraazizova@ait.edu.az
orcid.org/0000-0002-2505-1299

Özet

İlk dönem İslam tarihinde toplumsal önemi haiz bazı şahısların siyasî-dinî amaçlarla katledilmesi, siyasi vaka olması hasebiyle İslam tarihi kaynaklarında geniş şekilde yer almış, 2./8. yüzyıldan itibaren konuyla ilgili müstakil maktel eserleri yazılmaya başlamıştır. İslam tarihinin erken dönemlerini kapsayan olaylarla ilgili olması hasebiyle ilk örnekleri Arapça kaleme alınan makteller zamanla diğer müslüman halkların da edebiyatına dahil olmuştur. Özellikle 2.-3./8.-9. yüzyıllarda Hişam ibn Muhammed el-Kelbî (ö. 204/819), Nasr ibn Müzâhim el-Minkarî (ö. 202/817), İbrâhîm ibn Muhammed es-Sakafî (ö. 283/896), Ali ibn Muhammed el-Medâinî (ö. 245/845), İbn Ebu'd-Dünyâ (ö. 281/894) ve Muhammed ibn Zekeriyya (ö. 308/940) gibi müslüman tarihçiler, Hz. Osmân, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Muhammed b. Ebû Bekir, Hücr b. Adî, Muhammed b. Ebû Huseyfe, Mus'ab b. Zübeyr gibi erken dönem İslam tarihinde katledilmiş siyasî figürlerle ilgili maktel türü eser kaleme almışlar. Arapça maktel yazarları arasında 2./8. yüzyıl Kûfeli tarihçi Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ'nın (ö. 157/774) kendine özgü yeri vardır. Bu, ilk önce Ebû Mihnef'in Hz. Osmân, Hz. Ali, Mus'ab b. Zübeyr, Hücr b. Adî, Muhammed b. Ebû Bekir, Muhammed b. Hüzeyfe ve erken dönem İslam tarihinde siyasî amaçla katledilmiş diğer şahıslarla ilgili maktel yazarı olmasıyla ilgilidir. Ebû Mihnef'i Arapça maktel müellifleri arasında kendine özgü konuma çıkaran özelliği, genel olarak maktellerin en geniş yayılmış türü olan, Hz. Hüseyin'in 10 Muharrem 61/10 Ekim 680 yılında Kerbelâ'da şehid edilmesi üzerine kaleme alınmış *Maktelü'l-Hüseyn*'lerin en meşhurunun yazarı olmasıdır. Orijinal şekliyle müstakil olarak günümüze ulaşmamakla birlikte, Ebû Mihnef'in *Maktelü'l-Hüseyn*'inin büyük bir kısmı Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/922) *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk* eseri başta olmak üzere, Ebû'l-Ferec el-İsfehânî'nin (ö. 356/967) *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn*, Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbü'l-eşraf* vs. kaynaklarda aktarılmıştır. Özellikle Taberî, Kerbelâ Vak'asıyla ilgili Avâne b. Hakem (ö. 147/764), İbn Şebbe (ö. 262/876), Vâkidî (ö. 207/823) gibi müelliflerin kısa rivayetlerine yer verirken, konuyla ilgili Ebû Mihnef'ten geniş alıntılarda bulunmaktadır. Bu özelliği Ebû Mihnef'i erken dönem kaynaklarında Kerbelâ Vak'ası'nı en geniş şekilde aktaran en erken kaynağın yazarı konumuna çıkarmıştır. Bu haklı ününün de etkisiyle, zamanla Ebû Mihnef'e nisbet edilen, fakat olay kurgusu ve üslup açısından erken dönem kaynaklarındaki örneğinden farklı *Maktelü'l-Hüseyn* nüshaları da üretilmiştir. En erken 9./15. yüzyıla ait yazma nüsha örnekleri bulunan bu makteller, klasik tarih kaynaklarındaki orijinale yakın *Maktelü'l-Hüseyn*'den farklı olarak daha fazla popülerleşmiş ve sadece Arapça değil, Türkçe makteller dahil olmakla müslüman halkların maktel yazıcılığında kendisinden bahsettirmiştir. Bu araştırmada veri analizi yöntemi kullanılarak Ebû Mihnef'in *Maktelü'l-Hüseyn*'inin içerik ve üslup açısından kendisinden sonra telif edilmiş Arapça ve Türkçe maktellere etkisi araştırılacaktır. Ardından karşılaştırmalı yöntemle Ebû Mihnef'e nisbet edilen *Maktelü'l-Hüseyn*'le müellifin kendisinden aktarılan erken dönem kaynaklarındaki *Maktelü'l-Hüseyn* mukâyeseli tahlil edilerek, en meşhur Arapça maktelin popüler versiyonundaki değişikliklerin iz sürümü araştırılacaktır.

Abstract

The murder of some politically important figures in the first period of Islam for political-religious purposes widely took place in the historical sources and independent maqtals from have begun to be written since the 2nd/8th century. Being related to the events covering the early periods of Islamic history and the first examples of which were written in Arabic, maqtals were completed by other Muslim peoples over time. Especially historians of the 2nd-3rd/8th-9th centuries such as Hishām ibn Muḥammad al-Kalbī (d. 204/819), Nasr ibn Muzāhim al-Minqarī (d. 202/817), Ibrāhīm ibn Muḥammad as-Thaqafī (d. 283/896), ‘Alī ibn Muḥammad al-Madāinī (d. 245/845), Ibn Abī ad-Dunyā (d. 281/894) and Muḥammad Ibn Zakariyyā (d. 308/940) wrote maqtals about political figures murdered during the first period of Islamic history like ‘Uthmān ibn ‘Affān, ‘Alī ibn Abū Tālib, Ḥasan ibn ‘Alī, Ḥusayn ibn ‘Alī, Muhammad ibn Abū Bakr, Hudjr ibn ‘Adī, Muḥammad ibn Abū Ḥuzayfa, Mus‘ab ibn al-Zubayr. Among Arabic maqtaal authors of the 2nd/8th century, Abū Mikhnaf Lūt ibn Yahyā (d. 157-774) has a unique place. First of all, this is related to the fact that he was the author of a large number of maqtals related to the individuals murdered for political purposes in the first period of Islamic history such as ‘Uthmān ibn ‘Affān, Mus‘ab ibn al-Zubayr, Hudjr ibn ‘Adī, Muḥammad ibn Abū Bakr, Muḥammad ibn Abū Ḥuzayfa etc. The most famous feature of Abū Mikhnaf among the Arabic maqtaal writers is that he is the author of one of the most widespread type of maqtaal, *Maqtaal al-Ḥusayn*, written about the martyrdom of the Prophet Muḥammad’s grandson, who was murdered in Karbalā on the Muḥarram 10, 61/ October 10, 680. Although has not survived to the present day in its original form, a large part of *Maqtaal al-Ḥusayn* by Abū Mikhnaf was transferred through sources such as *Tārīkh al-umam wa’l-mulūk* by Muhammad ibn Jarīr at-Tabarī (d. 210/922), *Maqātil at-Tālibiyyūn* by Abū al-Faraj al-Isfahānī (d. 356/967), *Ansāb al-Ashrāf* by Balāthuri (d. 279/892-93) etc. In particular, Tabarī, while briefly transmits the narrations of the authors such as ‘Awāna ibn Ḥakam (d. 147/764), Ibn Shabba (d. 262/876), and Wāqidī (d. 207/823) regarding the Karbalā Event, widely quotes from Abū Mikhnaf on the subject. This feature brings Abū Mikhnaf to the position of the author of the earliest source that reports the Karbalā Event to the greatest extent. With the influence of the author’s well-deserved reputation, copies of *Maqtaal al-Ḥusayn* attributed to Abū Mikhnaf were produced in the course of time which were different from its version in the early sources in terms of storyline and style. Unlike *Maqtaal al-Ḥusayn*, which is close to the original one existing in the classical historical sources, these maqtals with the manuscript copies not earlier than the 9th/15th century, have become more popular and have built a reputation in the maqtaal writing process of Muslim peoples, including not only Arabic but also Turkish maqtals. Using data analysis method, this paper investigates the effects of *Maqtaal al-Ḥusayn* by Abū Mikhnaf on Arabic and Turkish maqtals in terms of content and style. Applying comparative analysis method, the paper also seeks parallels between *Maqtaal al-Ḥusayn* attributed to Abū Mikhnaf and the one cited in the early sources from the author. Finally, the paper reveals the changes in the popular version of the most famous Arabic maqtaal.

المثاقفة الأدبية في القرن الثاني الهجري؛ "كليلا ودمنة" أنموذجًا
(The Literary Culture in the 2nd Century of Hijrah: "Kalila and Dimna" as an Example)

هيام المعمرى

Hayam ALMAAMARI

أستاذ مشارك، جامعة محمد بن زايد للعلوم الإنسانية، كلية الآداب والعلوم الإنسانية
Assoc. Prof., Mohamed Bin Zayed University for Humanities, U.A.E.

أبوظبي / دولة الإمارات العربية المتحدة
halmaamari10@gmail.com
orcid org/0000-0002-0750-4063

الملخص

تعد الحضارة العربية والإسلامية واحدة من أعرق الحضارات وأهمها على وجه المعمورة، وقد مرت بمراحل عدة من التطور والتحول والتجدد والتجديد، شأنها شأن كثير من الحضارات الإنسانية على مر العصور، وشهدت هذه الحضارة في مراحلها تلك قرونًا حوت تغيرات عظيمة مرت بالأمة وأبنائها، وسطرتها أيدي التاريخ، وما زالت حتى الساعة. ويُنظر إلى القرن الثاني الهجري على أنه من أكثر قرون هذه الحضارة أهميةً وغزارةً في الإنتاج العلمي والمعرفي، على اختلاف مشاربه وتنوع اتجاهاته؛ من اجتماع، وسياسة، واقتصاد، ودين، وتاريخ، وعلم، وأدب... إلى غيرها من صنوف المعارف في هذا القرن. وقد ازدهر الأدب في هذا القرن ازدهارًا كبيرًا، حتى عُد من أقوى قرونه التي تضمنت ألمع عصور الأدب العربي قاطبة؛ وهما العصر الأموي وبدايات العصر العباسي... وكان للظروف الزاهنة والتغيرات المحيطة؛ دور في انتشار المثاقفة الأدبية التي أوجدت لها موطئ قدم، وظهرت معها الترجمة والتعريب، بجانب التأليف والتدوين... ونتج عن ذلك كله كم هائل من الكتب والمؤلفات في شتى مجالات العلم والأدب، والمعرفة والإبداع... وبرزت أسماء علماء وأدباء ومفكرين أطبقت شهرتهم الآفاق، ومن أولئك "عبد الله بن المقفع" الذي كان واحدًا من أشهر أدباء عصره، ومن أبرز من تناولتهم الأحاديث في حقيقة وفاته، أو مقتله، واختفائه، ولتأتي (كليلا ودمنة) لترتبط باسمه إلى الأبد، ولتكون رائعةً عالميةً، تتناقلها الألسن، وتحفظها العقول، وتتعلق بها الأفئدة، ويتردد صداها حتى يومنا هذا، ولترجم إلى قرابة الأربعين لغة، ولتثار حولها الآراء والأقوال؛ بين قائل بأصلها العربي، وبأنها تأليف بالعربية لا ترجمة، وقائل بأصلها غير العربي، العائد إلى اللغة السنسكريتية (أو الهندية القديمة)، وبعدها البهلوية (أو الفارسية القديمة)، وبين جامع بقول محاييد بينهما، وذاكر لغة أخرى غير ما سبق... وليستمر النقاش بين أولئك؛ بإظهار الحجج والأدلة والبراهين المفصلة، أو المؤكدة، أو المرجحة، أو الفاتحة أبوابًا محتملةً لكل هذا وذاك، ضمن خطاباتٍ متعددة، وإشاراتٍ دالة، وتأويلاتٍ متنوعة. ويسعى هذا البحث إلى تتبع أسرار هذه الشهرة التي حظيت بها (كليلا ودمنة)؛ بوصفها أنموذجًا عالميًا للأدب الرمزي، والتراث الإنساني، الصالح لكل زمان ومكان، وبما يحيط به من هالة جمالية ظاهرة، تتجلى في المتعة النفسية الحاصلة جراء قراءته وتلقي خرافاته على لسان الحيوان، وما يكمن خلف ذلك من دوافع دفينية؛ إن نظر إلى هذا العمل من منظورٍ سياسيٍ إصلاحيٍّ؛ إضافة إلى ما يحمله من جزالة لغوية محكمة، وهدفٍ تعليميٍّ ثريٍّ، وحكمةٍ إنسانيةٍ بالغة. كما يهدف البحث إلى إظهار جوانب من المثاقفة الأدبية في هذا الإرث الإنساني المميز والسفر العالمي الغني، وبيان أهم الآثار المترتبة على هذا الثقاف، وأبرز علامات التأثير والتأثير البادية فيه، وأوضح مظاهر الاتصال والتواصل الناتجة عنه، وما يعزز ذلك كله من تبادلٍ ثقافيٍّ، وتلاقحٍ حضاريٍّ، وحوارٍ معرفيٍّ بين الأنا والآخر، ومحطاتٍ -ما زالت حتى اللحظة- مثار اجتهادٍ وتنقيبٍ وتمحيصٍ.

Abstract

The Arab and Islamic civilization is one of the oldest and most important civilizations in the world. It has gone through several stages of development, transformation and renewal... like many human civilizations throughout the ages. The second century AH is seen as one of the most important centuries of this civilization and prolific in scientific and knowledge production, regardless of its various affiliations and trends. The changes surrounding it had a role in the spread of literary acculturation, in addition to translation, localization, writing and authorship... All of this resulted in a huge amount of books and publications in various fields, knowledge and creativity... There were names, writers and thinkers whose fame spread the world, among those was "Abdullah bin Al-Muqaffa", who was one of the most famous writers of that era, and among the most prominent of those who were dealt with in the saying about the fact of his death or his murder, or his disappearance. This let (Kalila and Dimna) comes to be associated with his name forever, to be a wonderful universal book; transmitted by tongues, preserved by minds, hearts cling to, and its resonance reverberates to this day... It has been translated into nearly forty languages, opinions and sayings are raised around it ; Between one who says that it has an Arabic origin, and that it was written by Arabic and not a translation, and one says that it has a non-Arabic origin, which goes back to the Sanskrit (or Indian ancient), and then Pahlavi (or Persian), and between those who combine a neutral saying between them, and those who mention a language other than the above.. which makes the discussion continues between those; By showing arguments, evidence, and proofs that are refuted, confirmed, or likely, or that open potential doors for all this and that, within multiple discourses, signifying signs, and various interpretations. This research seeks to trace the secrets of the fame of (Kalila and Dimna); As a global model for symbolic literature and human heritage, valid for every time and place, and what surrounds it of an apparent aesthetic aura, which is manifested in the psychological pleasure that results from reading it and receiving its fables from the animal, and the hidden motives behind it; If this work is viewed from a reformist political perspective; In addition to what it carries of a precise linguistic brilliance, a rich educational goal, and great human wisdom. The research also aims to show aspects of literary acculturation in this distinctive human heritage, to show the most important effects of this acculturation, the most prominent signs of influence in it, the clearest manifestations of communication resulting from it, All of this is reinforced by cultural exchange, cross-fertilization, and cognitive dialogue between the ego and the other. In addition to topics that are still the subject of diligence, exploration and scrutiny until the moment.